SKAS

4 • 2006

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS 2006

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostilla (liitetiedostoina) Microsoft Word- tai rtf -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alla 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä, jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen, tai digitaalisina CD-romilla. Yksittäisiä kuvia voi lähettää sähköpostilla liitetiedostoina vain erikseen sovittaessa. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa. Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi).

Lehden sähköpostiosoite on **skas.lehti@netti.fi**. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:
Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20024 Turun yliopisto

Päätoimittaja:
Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo , puh. 040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto:
Eva Ahl
Vironkatu 8 B 34, 00170 Helsinki, puh. 040-5843470
eva.ahl@helsinki.fi

Toimituskunta:
Henrik Jansson, puh. 040-5713514, henrik.jansson@helsinki.fi
Hannele Lehtonen, puh. 0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Mia Lempiäinen, puh. 0400-539279, mialem@utu.fi
Terhi Mikkola, puh. 050-5822526, terhi.mikkola@helsinki.fi
Marianna Niukkanen, puh. 040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen, puh. 050-576 6187, justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen, puh. 040-5799974, tratilainen@yahoo.com
Hanna-Leena Salminen, puh. 050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi

Kannen suunnittelu: Mikael Manninen
Kannen ja seuran logo (suunnittelu Markus Kivistö): Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta. (Museovirasto)
Abstraktien kielentarkastus: Rodger Juntunen

SKAS 4/2006

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura
Toimitus: Georg Haggrén Taitto: Eva Ahl
Turun yliopisto 2007

Pääkirjoitus

Georg Haggrén.....2
Arkeologia ja media

Kari Uotila.....3
Puheenjohtajan terveiset

Kirkkoseminaari III

Kari Uotila.....5
Kirkot rakennusarkeologisina tutkimuskohteina

MARK-projektet – MARK-projekti

Eva Ahl.....8
Från studiecirkel till projekt – en översikt

Ulrika Rosendahl.....9
Att gräva tomtmark
Utgångspunkter för ett arkeologiskt projekt på en medeltida bytomt

Tarja Knuutinen.....15
Pernajan Gammelbyn asutushistoriaa keskiajalta 1700-luvulle – Katsaus Pernajan pitäjän voudintilien autioterminologiaan

Heini Hämäläinen.....29
Hanki hyvä tontti!

Riikka Tevali.....44
Pernajan Gammelbyn Tomtåkerin uunirakenne

Nora Salonen & Riikka Väisänen.....51
Pernaja Gammelby Tomtåker. Löytöjen kertomaa

Tarja Knuutinen.....60
Yhteenvetoa MARK-projektista. Tutkimuksen antia – avoimia kysymyksiä

Ajankohtaista

Hanna-Riitta Toivanen.....62
Idän kirkkojen arkeologia Lontoon Bysanttikonferenssissa

Jäsenistölle

Kevätkokous.....67
Seuran matka.....68

Pääkirjoitus

Arkeologia ja media

Arkeologit ovat perinteisesti tehneet yhteistyötäpaikallislehtienja–radioiden kanssa. Normaaliin kaivaukseen kuuluu tiedotustilaisuuden pitäminen tai lehdistötiedotteen lähettäminen. Vuosien varrella olemme tottuneet, että myös valtakunnalliset mediat kiinnostuvat kaivauksista kerran pari kesässä.

Viime aikoina arkeologiset uutiset ovat saaneet aiempaa enemmän palstatilaa ja televisiominuutteja. Kunnianhimoiset ja jännittävät projektit esimerkiksi Pompeijissa ja Aaronin vuorella Jordaniassa ovat hyvää mainosta myös kotimaiselle arkeologialle. Suuressa yleisössä herännyt kiinnostus on innoittanut esimerkiksi Yleisradion panostamaan vuonna 2006 valmistuneeseen kuusiosaiseen dokumenttisarjaan "Maan povesta – Suomen arkeologiaa".

Arkeologi on tottunut perinteisiin toimittajiin. Heidät on helppo kohdata, mutta lehtitalojen ja tv-toimitusten palkkalistoilla on muunlaisiakin persoonia. Poliitikot osaavat varoa skuuppia etsivän toimittajan sudenkuoppia ja ansalankoja. Varomaton arkeologi voi sen sijaan karvaasti kokea kuinka pelastuskaivauksen äärellä esitetyt neutraalit lauseet leikataan kiivaaksi dialogiksi suuria rakennushankkeita suunnittelevan kaupungin johdon kanssa. Asiayhteydestä irrotetuista sanoista saadaan helposti luotua raflaava juttu, jolla journalisti pääsee vaikuttamaan poliittiseen keskusteluun. Näin kävi syksyllä 2006, kun pääkaupunkiseudun länsimetrosta päätettiin ja muinaisjäännöksistä etsittiin keinoa hankkeen suistamiseksi raiteiltaan. TV1:n pääuutislähetyksessä esitelty konflikti museoviranomaisten ja poliittisten päättäjien välillä oli lopulta toimittajan kyseenalaisella tavalla rakentama kupla.

Suurimman huomion kohteeksi arkeologien työ pääsi vuonna 2006, kun Lappeenrannan Huhtiniemen arvoitusta alettiin kaivaa esiin. Ajatus suomalaisten sotilaiden joukkoteloituksista jatkosodan kesänä 1944 sai sensaationnälkäiset toimittajat joukoittain uhmaamaan märkää ja harmaata syksyä. Lukijan oli helppo aistia journalistien riemu tiistaina 17. lokakuuta, kun tutkijat pitivät tiedotustilaisuuden, jossa paljastui Huhtiniemestä löytynyt joukkohauta. Tutkimusryhmä oli tulkinnoista vaitonainen, mutta lukemattomat muut tahot aloittivat sitäkin kiivaamman keskustelun.

Huhtiniemen kaivausten jatkuessa arkeologia pysyi median suosiossa. Tutkimusryhmä ei tosin voinut esitellä tuloksiaan vaan joutui tyytymään alan yleiseen esittelyyn, sillä poliisi tukki asianosaisten suut. Arkeologinen kaivaus muuttui rikospaikkatutkimukseksi. Tämän jälkeen kaikki muut saattoivat vapaasti kertoa mielipiteitään ja tulkita löytöjä – paitsi tutkijat, jotka olisivat voineet nopeasti leikata huhuilta siivet. Tiedon pimittämisen seurauksena tasavaltaan oltiin jo perustamassa kansallista totuuskomissiota. Vähitellen alkoi kuitenkin tihkua tietoja, jotka kyseenalaistivat sotasurmatulkinnan. Silti kesti aina 20. joulukuuta asti ennen kuin poliisi paljasti Huhtiniemen salaisuuden. Vainajat eivät olleet väkivaltaisen kuoleman uhreja, vielä vähemmän heillä oli tekemistä jatkosodan kanssa.

Toivottavasti toimittajien kiinnostus arkeologiaan säilyy jatkossa. Meidän on tärkeätä voida kertoa työstämme ja tuloksistamme asiasta kiinnostuneelle suurelle yleisölle. Tiedon julkistamisen pitäisi toteutua avoimesti ja mieluiten arkeologien ehdoilla. Huhtiniemen kaltainen tiedon salaaminen on epäeettistä, sitä on myös arkeologian vääristely poliittisten tai taloudellisten päämäärien saavuttamiseksi.

Georg Haggrén

Puheenjohtajan terveiset

Seuran syyskokouksessa marraskuussa Hämeenlinnassa päätettiin jatkaa seuran perinteistä toimintaa eli tehdä laadukkaita julkaisuja, julkaista lehteä ja ylläpitää nettisivustoa, järjestää seminaareja ja esitelmiä, hienoja ulkomaan ja kotimaanmatkoja sekä uutuutena myös luontoiltoja. Seuran jäsenmaksuun tehtiin kahden euron korotus, jolla katetaan osa lehden tappiollisesta valmistus- ja postitusprosessista. Monia vuosia SKAS-lehteä yritettiin valtiollisen tuen piiriin siinä onnistumatta. Ehkä mielipiteet pitäisi jatkossa alkaa välittämään elokuvallisen kerronnan keinoin. Voi jopa olla, että moni SKAS-lehden viime numeroita lukenut olisi mielellään ladannut Tampereen 2005 kirkkoseminaarin esitelmät avi-

tiedostoina tietokoneelleen ja päässyt näin jälkikäteen mukaan yhteen Suomen viime vuosien tärkeimmistä historiallisen ajan arkeologiaa koskevasta seminaareista.

Marraskuun 2006 syysseminaarissa kääntyi seuran hallinnon kannalta merkittävä lehti, kun arviolta 30 vuotta hallitustyöskentelyä siirtyi sivuun Jussi-Pekan ja Georgin jäädessä pois hallituksesta. Vesilasiin ei ehkä jää reikää, kun he nostavat sormen ylös, mutta seuran toiminnassa heidän molempien panos on ollut elintärkeä monien vuosien ajan. Heidän tilalleen saatiin Turusta maa-kuntamuseolla työskentelevä Tanja Ratilainen ja opiskelijaedustajaksi Tarja Knuutinen Helsingistä.

Tieteellisen seuran - pienenkin - hallinto ja erilaiset hankkeet paisuvat vuosien kuluessa ja työllistävät seuran toimijoita hyvinkin runsaasti. Vuosien kokemuksen perusteella voi arvioida, että seuramme eri toimintojen hallinnointi, suunnittelu ja toteutus vaativat vuositasolla vähintään yhden työvuoden työpanoksen jollei enemmän. Ehkä joskus muinaisina aikoina tällaisia tieteellisiä seuroja saatettiin johtaa jopa työajan puitteissa virastoista käsin, mutta Skasin osalta viimeisten vuosien aikana ei tällaiseen ylellisyyteen ole ollut mahdollisuuksia. Lähes koko johtokunta sihteeri ja rahastonhoitaja mukaan lukien ja koko lehden toimitus ovat tehneet urakkaansa tieteellisen yhteisön hyväksi - siitä kiitos kaikille toimijoille kaikilla eri portailla kuluneiden vuosien ajalta. Tieteellinen seura tarvitsee ympärilleen myös seiniä ja kattoa (ainakin kirjoja, lehtiä ja kopiokonetta varten). Tältä osin jo vuosia jatkunut yhteistyö Aboa Vetus -museon kanssa on luonut mahdollisuudet onnistua tehtävässä.

Lähes viidentoista vuoden mittainen opintokokonaisuus korkeakoulussa nimeltä Suomen keskiajan arkeologian seura päättyi omalta osaltani 15.12.2006. Hallituksen joulukokouksessa uusvanhaksi puheenjohtajaksi siirtyi uudelleen dosentti Markus Hiekkanen. On helppo siirtää puheenjohtajan tehtävät henkilölle, jonka tietää niistä selviytyvän. Meidän molempien hartaana toiveena on varmasti se, että jonakin päivänä Suomesta löytyisi vielä uusia dosentteja seuraa johtamaan.

Kaarinassa 18.12.2006

Kari Uotila
kari.uotila@kolumbus.fi
Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

KIRKKOSEMINAARI III

Kirkot rakennusarkeologisina tutkimuskohteina

Kari Uotila

Suomalainen kirkkoarkeologinen tutkimus on kuulunut menneisyyden suuriin saavutuksiin. Keskiaikaisten kirkkojen rakennushistoriallinen tutkimus ja erityisesti kirkkojen ajoitus on ollut ainakin koko 1900-luvun yksi suomalaisen keskiajan tutkimuksen kiinnekohdista. Tämä tutkimus on huipentunut 1990-luvulla Markus Hiekkasen ja Knut Draken ja toisaalta esimerkiksi Åsa Ringbomin tutkimustuloksiin, jotka ovat jakaneet tutkijakunnan kahteen seurakuntaan.

Ulvila ja vuosi 2004

Kirkkojen rakentamisen aikajänteen muutoksen kautta koko keskiaikaisen Suomen historiallista kuvaa on erityisesti Markus Hiekkasen vuonna 1994 ilmestyneen väitöskirjan jälkeen täytynyt arvioida uudelleen. Tämä on kysymys, jota monet arkeologit ja historiantutkijat ovat työstäneet viime vuodet. Tähän tutkimuksellisesti erittäin mielenkiintoiseen vaiheeseen osui vuonna 2004 Ulvilan kirkon rakennus- ja korjaustyöt. Laajojen korjaustöiden tulo oli jo pitkään tiedossa, ja niiden arkeologinen dokumentointi ei voinut olla kenellekään uusi ajatus.

Ulvilan kirkolla oli kirkon perustusten huonon kunnon vuoksi päädytty ratkaisuun, jossa seinien alaosat kaivettiin esiin kaivinkoneella ja lapioilla ja sen jälkeen kiviseinien laasti ja maa-aines poistettiin paineilmalla ja muilla työkaluilla. Voidaan olettaa, että työmaalla noudatettiin muualla käytössä olevaa Museoviraston ohjetta seinien puhdistamisesta ainakin ensimmäisen kivikerran taakse eli käytännössä ainakin 50-80 cm:n syvyyteen muurin pinnasta. Puhdistuksen yhteydessä on poistettu pienemmät kivet ja maa-aines muurin sisäosasta. Tämän jälkeen seiniin on pumpattu paineella laastia, joka on tunkeutunut seinän sisällä olevien kolojen kautta laajalle seinien sisäosiin ja kiinnittynyt sinne. Rakennusarkeologiselta kannalta tässä vaiheessa keskiaikainen muuri on suurelta osin menetetty, sillä sen alkuperäisiä rakenteita ei enää voida tutkia purkamatta muuria.

Insinööriajattelun kannalta voidaan perustellusti sanoa, että oleellista on korjata seinä niin, että se kestää seuraavat sadat vuodet. Rakennusarkeologinen kritiikki ei kohdistu korjaamiseen vaan siihen, että korjaustöiden puhdistusvaiheessa ei ole aina tehty riittävästi arkeologisia havaintoja. Kyseessä on muurien osalta aivan sama

prosessi kuin normaali arkeologinen kaivaus, jossa poistetaan maakerroksia tai rakenteita. Pronssikautisen hautaraunion lato-minen takaisin paikalleen ei tee siitä enää arkeologista tutkimuskohdetta – nykymenetelmin korjattu keski-aikainen kiviseinä ei myöskään ole enää arkeologinen tutkimuskohde.

Ulvilan kirkolla muurien tutkimuksen ongelma nousi esiin Satakunnan Museon tutkija Carita Tulkin löytämän raha-aarteen jälkeen. Rahojen löytöpaikka aivan sakariston seinän edustalla oli upea löytö. Tämä 1300-luvun lopulle ajoittuva löytö näyttäisi liittyvän kiinteästi Ulvilan kirkon sakaristoon. Satakunnan Museon johtaja FM Juhani Ruohonen on esimerkiksi tulkinnut rahalöydön ajoittavan myös sakariston 1300-luvun lopulle. Tämä tulkinta noudattelee pitkälti vanhempaa 1900-luvulla vallinnutta tulkintaa Ulvilan ja monien muiden suomalaiskirkkojen rakennusvaiheista. Voidaan ajatella, että Ulvilan raha-aarre nosti ensi kerran uudelleen esiin mahdollisuuden kivikirkkojen monivaiheisesta ja pitkästä rakennushistoriasta, jonka juuret ovat jo 1300-luvulla.

Tältä tieteelliseltä pohjalta olisi voinut toivoa, että viimeistään raha-aarteen löytymisen jälkeen olisi työmaalla panostettu sakariston rakennusarkeologiseen tutkimukseen. Samaan aikaan upean raha-aarteen kanssa kirkon korjausten yhteydessä oli esimerkiksi sakariston ja kirkon runkohuoneen muuriliitos kaivettu esiin, avattu ja puhdistettu. Sen rakennusarkeologiseen dokumentointiin olisi pitänyt pystyä sijoittamaan tutkimusvoimaa. Tällöin olisi ehkä voitu saada tietoa kirkon rakennusjärjestyksestä - nyt seinäliitos on uuden laastin ja patosuojalevyn takana seuraavat sadat vuodet.

Oliko Ulvila poikkeus?

Suomalaisen kirkkoarkeologian kunnian kenttiin on varmasti läpi vuosikymmenten kuulunut suurten tutkijapersoonien jälkeensä jättämä aura. Ei voi olla havaitsematta kahden suuren kohtaamista kun lukee 1900-luvun alun tutkimuskuvauksia, joissa Juhani Rinteen ja Iikka Kronqvistin tulkinnat ja tutkimustavat kohtaavat ja eroavat. Heidän jälkeensä ovat tulleet seuraavat tutkijapolvet ja uudet legendat ovat jääneet elämään. Suomen kirkot -teossarja on ollut valtava työsarka monille Museoviraston kirkkotutkijoille, joista viimeisimpänä eläkkeelle jäi vuonna 2006 FL Marja-Terttu Knapas. Häneen ovat monet kirkkojatutkineettottuneetyhdistämään Museoviraston kirkkotutkimuksen syvät perinteet.

Voidaan perustellusti ajatella, että museovirastolainen kirkkoarkeologia on tarkoittanut monissa kirkoissa upeasti tehtyjä väri- ja pintatutkimuksia ja historiallisen lähdeaineiston suvereenia hallintaa, mutta kirkkojen muurien tutkimus ja lattioiden alaisten kerrosten arkeologinen kaivaus ja sitä kautta nouseva arkeologinen tieto ei ollut aina tutkimuksen tärkein väline. Syynä on varmasti ollut kirkkojen osalta hankalaksi havaittu muinaismuistolaki,

joka sallii seurakuntien toimia muita kiinteistöomistajia väljemmin keskiaikaisissa rakennuksissa.

Laajempaan yhteyteen sijoitettuna Ulvilan kirkon tapausta ei voi nähdä suomalaisessa kirkkokorjaamisessa poikkeustapauksena vaan normaalina korjaustapana, jossa muurien arkeologista arvoa ei kaikin osin ehditty havaita korjaustöiden aikana. Ulvilan kirkon seinien alaosia ei ehditty korjaustöissä dokumentoida esimerkiksi seinälimityksiä piirtämällä. Toisaalta kannattaa muistaa, että esimerkiksi Suomen ainoan keskiaikaisen tiilikirkon - Hattulan - seiniä ei ole koskaan dokumentoitu tarkkoina tiililimityskuvina. Voidaan tietysti toivoa että tilanne muuttuu vuonna 2007, kun Hattulan kirkon ulkoseiniä ryhdytään korjaamaan. Samalla tavoin voidaan mielenkiinnolla odottaa millaisia rakennusarkeologisia tutkimuksia tehdään Porvoon tuomiokirkolla sen laajojen kunnostustöiden aikana.

Suomalaisen rakennusarkeologian tila

Suomen keskiajan arkeologian seuran järjestämässä seminaarissa Tampereella joulukuussa 2005 käytettiin monia mielenkiintoisia ja kipeääkin tilannetta valottavia puheenvuoroja, jotka on julkaistu SKAS -lehdessä vuoden 2006 kuluessa. Toivotaan että keskustelu kirkoista ja yleisemmin suomalaisesta rakennusarkeologisesta tutkimuksesta ja sen menetelmistä ja tavoitteista saa uutta puhtia. Museovirastolaisten esiin tuoma ajatus kirkoista tieteellisinä tutkimuskohteina on suuri avaus muille tutkijoille ja tarjoaa mahdollisuudet esimerkiksi lisätä tieteellistä tutkimusta vaikkapa Turun tuomiokirkossa. Sopivan sponsorin tuella voitaisiin vaikkapa koko kirkko dokumentoida digitaalisesti ja mallintaa eri rakennusvaiheet uusimpien tutkimustulosten pohjalta.

Yksi tapa vaikuttaa parempaan huomiseen on lisätä alan koulutusta, jotta seuraava tutkijasukupolvi tietäisi mitä moderni muurinkorjaus tekee keskiaikaiselle ja uuden ajan muurille. Osana tällaista vaikuttamista voi pitää esimerkiksi nyt toista kertaa järjestettävää rakennusarkeologian kurssia Turun yliopistossa.

FT Kari Uotila
Rakennusarkeologian dosentti
kari.uotila@kolumbus.fi
Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

MARK-projektet – MARK-projekti

Från studiecirkel till projekt
– en översikt

Eva Ahl

En studiecirkel i historisk arkeologi grundandes år 2002 av Helena Anttila vid läroämnet arkeologi vid Helsingfors universitet (HU). I samband med studiecirkeln blev det aktuellt att även utföra utgrävningar, för att öka insikterna i metoder för fältforskning och föremålskännedom inom studiecirkeln. Man beslöt att därför grunda ett projekt, som benämndes MARK, för att underlätta möjligheterna att ansöka om finansiering. Ansökningarna bar frukt i och med att Svenska kulturfonden, Suomen kulttuurirahasto, Helsingfors universitets studentkår och Nordenskiöld-samfundet bidrog till finansieringen. Således fick man inom studiecirkeln även erfarenhet av projektfinansiering. Vetenskaplig expertis erbjöds av professor Mika Lavento (HU), fil.dr Georg Haggrén (HU), forskare Marianna Niukkanen (Museiverket) och magister Hanna-Maria Pellinen (Åbo universitet). (Se även Rosendahls artikel i denna volym.)

En förundersökning av området Tomtåker i Gammelby i Pernå gjordes i form av en inventering våren 2003. Studerandena deltog flitigt i såväl inventeringar som i utgrävningar. I samband med utgrävningarna gjorde studiecirkeln även upp pressmeddelanden, för att vara förberedd på möjligt intresse bland allmänheten. Eftersom grävningarna anordnades i Pernå ansågs intresset vara störst i lokalpressen, som även infann sig på utgrävningarna både år 2003 och 2004. Grävningarna år 2003 dokumenterades även på TV. Projektet fick en första presentation i skriftlig form i Ulrika Rosendahls artikel i *SKAS* år 2004. Samma år skapade Hanna Palonen projektets webbsidor, där utgrävningsrapporterna också finns tillgängliga i pdf-format (www.helsinki.fi/arkleologia/mark/).

För att slutföra forskningen kring området i Gammelby Tomtåker beslöt studiecirkeln 2005-2006 att skriva vetenskapliga artiklar, som kunde publiceras i *SKAS*. Att skapa artiklar på basen av fältforskningens resultat var även en form av övning, som kunde motvieras inom studiecirkelns verksamhet. Studiecirkeln i historisk arkeologi har även fortsatt sin verksamhet terminerna 2006-2007, och åtar sig nya projekt i framtiden.

Eva Ahl
eva.ahl@helsinki.fi
Fil.mag., doktorand i historia
vid Historiska institutionen
vid Helsingfors universitet

Att gräva tomtmark

Utgångspunkter för ett arkeologiskt projekt på en medeltida bytomt

Ulrika Rosendahl

Från och med 2002 har en studiecirkel i historisk arkeologi fungerat vid Helsingfors universitet. Denna studiecirkel startade 2003 ett projekt som döptes till *Mark – Medeltidsarkeologi på landsbygden*. Syftet med projektet var att utföra forskningsutgrävningar och -inventeringar i Pernå i Östra Nyland. Medan studiecirkelns föregångare, projektet *Sukka – Suomen keskiaikainen kartanolaitos* under 1990-talet hade undersökt sätes- och kungsgårdar i Bjärnå (Niukkanen 1997), valde man nu att gräva ut en bytomt i bondeståndskontext. Som ledare för utgrävningen fungerade undertecknad och fil.mag. Eva Ahl; 2003 tillsammans med Helena Anttila, och 2004 tillsammans med Heini Hämäläinen och Hanna Suisto. På utgrävningarna figurerade även ett tjugotal studerande som deltog i både själva utgrävningsarbetet och efterarbetet.

Idag har projektet slutfört sina fältundersökningar, och det börjar bli dags att knyta ihop och publicera projektets resultat. I detta nummer av tidningen SKAS kan ni läsa mer om projektet och dess olika forskningsteman i Tarja Knuutinens, Heini Hämäläinens, Riikka Tevalis samt Nora Salonens och Riikka Väisänens artiklar längre fram. Denna artikel kommer däremot att fokusera sig på utgångspunkterna för projektet. Syftet är att definiera en grund för historisk arkeologi i bytomtskontext, att placera den i ett forskningshistoriskt sammanhang och att skapa en diskussion kring forskningens idéer och mål.

Ut till landet!

Den bytomt som kom att bli föremål för Mark-projektets forskning hittades i en inventering av Gammelby-Forsby-området utförd av Museiverket 2002 (Haggrén & Hakanpää 2002). När Mark-projektet samma år valde detta östnyländska forskningsobjekt för sina fältarbeten valde man att ta sig an ett forskningsområde där mycket ännu var outforskat. Det arkeologiska intresset för medeltida bytomter var i det här skedet ännu relativt nytt i Finland, men började komma allt mer upp på tapeten, bl.a. på sidorna i denna tidskrift (se t.ex. Haggrén 2002a, 2002b; Hiekkanen 2002, Lindholm 2002). I Pernå hade Turun Yliopisto 1996 påbörjat sitt långvariga Agricola-projekt, och i samband med detta utgrävningar på prästgården och i kyrkobyn (Palm & Pellinen 2002).

Att föra medeltidsarkeologin ut på landsbygden var inte i sig ett helt nytt påfund. De fyndfattiga finska

bytomterna med sina svårdefinierade lämningar hade dock under tidigare decennier fått ge vika för landsbygdens mer monumentala fornlämningstyper, som borgar, kyrkor och stenhus (Taavitsainen 1999: 6-8). Men på 1990-talet började ett annat angreppssätt träda fram. Utgrävningar på landsbygden begränsade sig varken till stående byggnader eller till elitboplatser. Forskningen blev också mer grävande arkeologisk än konsthistorisk/byggnadshistorisk.

Att landsbygden blev ett arkeologiskt intressant forskningsobjekt kan självklart sättas i samband med en metodisk utvecklig. Utgrävningar i medeltida städer, i Finland främst Åbo, hade fört med sig en utveckling av föremålskunskapen hos medeltidsarkeologer. Enskilda föremål kunde identifieras och användas som källmaterial för forskning i en helt annan utsträckning än tidigare. Likaså hade utgrävningsmetoderna och de stratigrafiska tolkningarna utvecklats till en nivå som gjorde det möjligt att applicera denna metodik även på landsbygdsbosättningens tunna kulturlager. I detta sammanhang blev bytomten också uppgraderad som fornlämning i administrativt avseende, vilket skapade nya behov av exploater ingsutgrävningar på bytomter (jfr t.ex. Lindholm 2002: 34-36).

Att bytomten blev intressant som forskningsobjekt kan dock inte helt förklaras med en metodisk utveckling om vi iakttar fenomenet i en internationell kontext. Inom brittisk arkeologi blev medeltida byar aktuella redan på 1950-talet - redan innan stadsarkeologin kom igång på allvar - i samband med det långvariga forskningsarbetet på den övergivna medeltida byn Wharram Percy i Yorkshire (se t.ex. Beresford & Hurst 1971, Clarke 1984: 15-62).

Brittiska *villages* hade både stukturer och dimensioner som gör det svårt att direkt jämföra dem med de finska bytomterna, men den brittiska forskningen hade ett stort inflytande på medeltidsarkeologins utveckling. Det rikliga medeltidsarkeologiska materialet och den pionjärforskning som gjordes på den engelska landsbygden blev en inspirationskälla och ett bollplank för forskning även internationellt sett. T.ex. i Sverige har den medeltida byn också uppmärksammats som akademsika forskningsobjekt, nu senast bl.a. i Katalin Schmidt Sabos avhandlig om den skånska byn Kyrkheddinge och bystrukturens dynamik samt Christina Roséns jämförande studie av stadsbor och bönder i Halland (Rosén 2004, Schmidt Sabo 2005, se äv. 2001).

Textfattighet berättigar?

Inom finsk bytomtsforskning har ämnets teoretiska och forskningshistoriska bakgrund sällan specifikt debatterats, men man kan anta att den utveckling som skett hos oss har haft internationella förebilder som inspirerat till nya forskningsfrågor och -områden. Att själva bytomten fick uppmärksamhet reflekterade också val och prioriteringar som gjordes av forskningen. När man väljer ett forskningsobjekt finns det i grunden alltid en förhoppning om att kunna utvinna ny kunskap utgående

Arbete på grävningsområdet år 2004.
Foto: http://www.helsinki.fi/arkeologia/mark/

från sitt objekt, och man kan utgå att detta också var en drivkraft för att inleda arkeologisk forskning på medeltida bytomter. Ändå finns det skäl att problematisera den historiska arkeologins möjligheter och förutsättningar att bidra till forskningen, eftersom den rör sig på samma områden som andra discipliner.

Att forska i medeltid är nästan oundvikligen ett samspel mellan olika vetenskapsgrenar. Även om den konkreta utgrävningen utförs med helt arkeologiska metoder, definieras den historiska kontexten långt av skriftligt material. Detta tvärvetenskapliga utgångsläge är inte bara en välsignelse, situationen skapar också risken för att den information som vi samlar in på arkeologisk väg endast blir en tautologisk illustration till fakta vid redan känner till från andra källor. Denna spetsade åsikt vädrades av historikern Peter Sawyer i en utvärdering av brittisk historisk arkeologi 1984, (Sawyer 1984: 44-47) och gav upphov till en debatt om arkeologins existensberättigande. Sawyers inlägg var provocerande[1], men tvingade medeltidsarkologerna att motivera och definiera sina syften och utgångslägen.

Finsk medeltidsarkeologi, och den arkeologiska bytomtsforskningen, har ofta haft lätt att motivera sin existens med det knappa skriftliga källmaterialet som har bevarats från medeltiden i vårt land. Många byar finns inte omnämnda före 1540-talet och kartmaterielet är i bästa fall från 1600-talet, ofta yngre. Om man dessutom försöker nå invånarna i byarna närmare, och ställa frågor som rör handel, försörjning, seder, familjestruktur, boende och dylikt, tiger källorna nästan helt. Forskningen blir utelämnad till antingen yngre eller utländska källor, om arkeologiska källor inte används och tas till vara.

Det finns ändå risker med att låta arkeologin bli ett komplement till historieskrivningen som förlorar i relevans i samband med att textmängderna ökar. Arkeologin sätter sig därmed själv i positionen att fungera som underordnad hjälpvetenskap som inte kommer med egna synvinklar och tolkningar på de samhällen de undersöker.

Anders Andrén har gjort ett försök att definiera den historiska (eller texthjälpta) arkeologins huvudsakliga metoder att förhålla sig till annat källmaterial, och delar upp dessa i korrespondens, association och kontrast (Andrén 1997: 150-182). Andréns kategorier har vissa svårigheter att förklara en arkeologisk verklighet – i de flesta fall arbetar forskare både med korrespondens och kontrast mellan ting och text – men det finns en styrka i hans betonande av dialog mellan det skrivna och det materiella. Genom att lyfta upp båda källmaterialen på samma tolkningsnivå och betona samspelet mellan dessa visar han på att man kan uppnå en bredd i forskningen som inte kunde ha erhållits med enbart den ena utgångspunkten.

Arkeologi som vardagens vetenskap

Ett av de stora källkritiska problemen med skriftliga källor är deras normativa natur, dvs. att de ofta berättar om tingens ordning i en idealsituation – hur de borde vara istället för hur de de *de facto* är. Arkeologiska boplatsfynd har sina egna källkritiska problem, men de har fördelen att de avspeglar en konkret händelse eller handling, även om den ofta kan vara svårtolkad. Man kan säga att arkeologin visar hur normen omsattes i praktiken. Enligt detta synsätt kan arkeologin fungera som en metod för att forska i hur vardagen fungerade och i praktiker som inte fick utrymme i de skriftliga källorna (jfr Rosén 2004: 22-23).

Denna tankegång hänger ihop med tanken om att även de mest anspråkslösa bytomter kan vara intressanta forskningsobjekt. Arkeologin söker – sitt skattsökarrykte till trots – främst efter vardagliga ting, som belyser hur invånarna på den undersökta platsen strukturerade sina liv. Nordamerikansk postkolonial historisk arkeologi (t.ex. Deetz 1977 [1996]) kan fungera som en inspiration för denna "vardagens arkeologi". Genom att visa på att föremål inte alltid placerar sig enligt den förväntade strukturen, kan man se att ett samhälle bestod av mer komplexa kulturella sfärer än de som de skriftliga källornas normer ger vid handen. Detta är givande i de flesta samhälleliga kontexter, men kanske särskilt inom samhällsgrupper som inte själva producerade skriftliga källor som beskrev deras liv och världsuppfattning. Det medeltida bondeståndet är ett exempel på en dylik grupp. I de få källor som finns bevarade är det inte en inre representant för den sociala kontexten som kommer till tals.

När man undersöker bytomter finns det en förväntning på att materialet skall avspegla det strikt avgränsade ståndssamhälle som vi tror oss känna

Dokumentation av ugnen kräver skugga.
Foto: Mark-projektet.

till. Det utgrävda materialet har dock nästan alltid bjudit på överraskningar, och tvingat oss att inse att vardagens praxis inte följde de avgränsningar som *borde* ha existerat i en idealsituation. I Mark-projektets material finns det fynd som inte var förväntade i en bondekontext (Se Salonens & Väisänens artikel i denna tidskrift). Denna typ av fynd är ett exempel på hur arkeologin skapar nya synvinklar på kulturella fenomen, och visar på att ett samhälle kunde upprätthålla flera parallella verkligheter, beroende på vem som fick efterlämna vittnesbörd om dem.

Till slut

Arkeologin har resurser att bredda vår bild av det förflutna, även i textproducerande kontexter. Den medeltida byn är definitivt inget undantag. De senaste årens exploater ingsutgrävningar i bykontext har fört oss närmare ett läge där bytomten kan börja intressera arkeologer även i akademiska termer. Mark-projektet kan förhoppningsvis bidra till en utveckling i denna riktning genom placera Gammelby Tomtåker i ett forskningssammanhang. Med detta i åtanke jag nu ordet vidare till de egentliga forskarna, som belyser föremål, strukturer, landskap och det historiska källmaterialet i sina respektive artiklar längre fram. Detta med en förhoppning om en allt mer djuplodande och nyanserad historisk arkeologi framöver.

Litteratur

Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna.* Stockholm/Stehag.

Beresford M. & Hurst J. 1971: *Deserted Medieval Villages*. Cambridge.

Clarke H. 1984. *The Archaeology of Medieval England.* London.

Deetz, J. 1996. *In Small Things fogotten.* 2nd ed. New York.

Haggrén G. & Hakanpää P. 2002: Pernaja. Gammelbyn ja Forsbyn inventointi.

Rapport: Museiverket/ Byggnadshistoriska avdelningens arkiv, Helsingfors.
Haggrén, G. 2002a. Gillobacka, Kurtby ja Konungsböle – Uudenmaan kadotettua keskiaikaa. *SKAS* 2/2002. s. 35– 37.
Haggrén, G. 2002b. Kadonnut keskiaika? Maaseudun esinekulttuuri arkeologian näkökulmasta. *SKAS* 4/2002. s. 17– 25.
Hiekkanen, M. 2002. Maaseudun arkeologia – kommentti. *SKAS* 3/2002. s. 40.
Lindholm D. 2002. Espoon kaupunginmuseon keskiaikaiset kylätontit-projekti; tulokset, ongelmat ja tulevaisuus. *SKAS* 3/2002. s. 34-36.
Niukkanen, M. 1997. (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*, SUKKA- Suomen keskiaikainen kartanolaitos. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki.
Palm J & Pellinen H-M. Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Pernajassa. *Muinaistutkija* 3/2002. s. 29-46.
Rosén, C. 2003. *Stadsbor och bönder – Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal.* Lund studies in medieval archaeology, 35 och Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter 53. Mölndal, Stockholm.
Taavitsainen J-P. 1999. Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät* seminaari 1998 Museoviraston rakennushistoriallisen osaston julkaisuja 20, Vantaa. s. 6-14.
Sawyer, P. 1984. English Archaeology Before the Conquest: an Historian's View. *25 Years of Medieval Archeology.* David A. Hinton (ed.) The Department of Prehistory & Archaeology, University of Sheffield and The Society for Medieval Archaeology. Sheffield. p. 44-47
Schmidt Sabo K. 2001. *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under 1000 år.* Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. Skrifter 38. Lund.
Schmidt Sabo K. 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner.* Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. Skrifter 38./ Lund Studies in Historical Archaeology I. Stockholm.

Nothänvisningar

[1] Sawyer inleder sin text med orden: *"Archaeologists are, naturally, rather upset, when it is suggested that their subject amounts to little more than a very expensive demonstration of the obvious, and it is unlikely that I shall be allowed to forget that I once said as much. There is obviously an element of truth in it; we do not need to recover the ships of the Vikings and to have reconstructions made and sailed to demonstrate that some Scandinavians were fine seamen and had excellent craft, nor are elaborate investigations needed to show that lice were formerly common"* (Sawyer 1984: 44) Mot slutet mildras dock tonen, och han avslutar med ett konstaterande om att samarbete mellan historiker och arkeologer nog kan leda till en större förståelse av det förflutna.

Ulrika.Rosendahl
ulrika.rosendahl@espoo.fi
Esbo stadsmuseum
WeeGee-huset
Flitarvägen 5
02100 Esbo

Pernajan Gammelbyn asutushistoriaa keskiajalta 1700-luvulle
- Katsaus Pernajan pitäjän voudintilien autioterminologiaan

Tarja Knuutinen

Pernajan Gammelbyn asutushistoriaan liittyvä selvitystyö alkoi jo vuonna 2003, jolloin pyrkimyksenä oli yksinkertaisesti koota saatavissa olevaa historiallista lähdeaineistoa ja luoda yleiskuva kylän asutuskehityksestä keskiajalta 1600-luvulle. Työn tarkoituksena oli historialliseen lähdeaineistoon perustuvan viitekehyksen luominen Helsingin yliopiston Keskiajan maaseutuarkeologian MARK–projektille. Projektin arkeologisten tutkimusten lähtökohtana oli Gammelbyn Rusthållarbackenin läheisyydestä, inventoinnin yhteydessä löytynyt mahdollinen autioitunut kylätontti. Tämän vuoksi myös historialliseen lähdeaineistoon perustuva tutkimus keskittyi kylässä tapahtuneen autioitumisen tarkasteluun. Työn edetessä mielenkiinnon kohteeksi tarkentuivat 1500-luvun lopussa ja 1600-luvun alussa tapahtuneet muutokset veroasiakirjoissa esiintyvässä, ta-lojen veronkantokyvyttömyydestä kertovassa terminologiassa.

Luonnollisen aikarajauksen tutkimukselle on luonut toisaalta lähteiden saatavuus, toisaalta 1600-luvun puolivälissä verotuksessa ja veroasiakirjojen sisällössä tapahtunut muutos. Aikarajauksen alun määrittelee vanhin Gammelbytä koskeva asiakirjalähde vuodelta 1448, ja tutkimusajanjakson lopuksi on voudintilisarjan päättymisen mukaan määritelty vuosi 1630. Tutkimuksen painottumisen 1500-luvun loppuun on tehnyt mielekkääksi myös Gammelbyn Tomtåkernin arkeologisissa tutkimuksissa saadut tulokset. Esinelöytöjen ja radiohiiliajoitusten perusteella tutkittu uunirakenne ajoittuu 1500-luvulle. Etenkin kylän varhaista asutuskehitystä käsittelevässä osiossa lähdemateriaalina on käytetty kuitenkin tätä nuorempaa, 1700- ja 1800-luvuilta peräisin olevaa karttamateriaalia.

Historialliseen asiakirja-aineistoon perustuva tutkimus on muodostanut projektin sisällä itsenäisen, arkeologisesta tutkimuksesta irrallisen osan siinä mielessä, ettei se anna suoria vastauksia Tomtåkernilta tehtyjen löytöjen iästä tai luonteesta.[1] Gammelbyn tapauksessa historiallisen lähdeaineiston avulla on pyritty selvittämään kylän asutushistoriaa, kun taas arkeologisen aineiston kautta on haettu vastauksia muunlaisiin kysymyksiin. Arkeologinen tutkimus on antanut kuitenkin vastauksia myös asutushistoriaan liittyviin kysymyksiin lähinnä ajoitustulosten kautta, ja arkeologinen ja historiallinen aineisto näyttävät tukevan tässä suhteessa hyvin toisiaan. Tässä yhteydessä kylän asutuksessa tapahtuneita muutoksia

käsitellään ensisijaisesti historiallisten lähteiden valossa. Arkeologisten tutkimusten tuloksia on käsitelty tämän julkaisun muissa MARK-projektia koskevissa artikkeleissa.

Veroasiakirjojen problematiikkaa

1500-luvun asutushistorian tutkimuksen keskeinen lähdeaineisto koostuu vuosisadan puolivälistä saakka laadituista voudintilisarjoista. Porvoon läänin voudintilit muodostavat melko ehjän kokonaisuuden 1540-luvulta 1630-luvulle. Ne mahdollistavat periaatteessa asutuskehityksen seuraamisen vuosi vuodelta muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta läpi koko tämän 90 vuotta kestäneen ajanjakson. Käytännössä voudintilien maakirjat, kymmenysveroluettelot ja autioluettelot eivät kuitenkaan ole vuosittain päivitettyjä niin että ne vastaisivat kunakin vuonna asutuksessa kylätasolla vallinnutta tilannetta. Veroluettelot etenkin ajalta ennen 1560-luvun loppua, 1590-luvulta ja 1610-luvulta ovat usein selvästi aiempien vuosien kopioita. Lopullisesti asiakirjat jähmettyvät 1620-ja-30-lukujen aikana, jolloin nominaalisiin veroluetteloihin merkityt "isännät" alkavat edustaa ennemminkin talonnimiä kuin todellisia verotalonpoikia. Veroluetteloita vuosi vuodelta läpikäymällä on kuitenkin mahdollista löytää nominaaliluetteloissa ja verotuksellisissa tiedoissa muutoksia, jotka johtavat asutuksessa tapahtuneiden muutosten jäljille.[2]

Asiakirjojen ajoittaisen staattisuuden ohella eräs suuri ongelma asutushistorian tutkimuksessa on perinteisesti ollut veroasiakirjojen terminologian merkitysten ymmärtäminen. Kameraalisiin tarkoituksiin luodut lähteet ja niissä käytetty terminologia eivät suoraan kerro väestömäärästä tai asuttujen talojen määrästä, vaan veroyksiköistä tai niiden osista, joista joko on tai ei ole pystytty kantamaan vaadittuja veroja. Näin autioksi verotuslähteessä merkitty talo ei ole suoraan yhdistettävissä asumattomaan, *demografisesti* autioituneeseen taloon. Osa verotuksellisesti eli *kameraalisesti* autioituneista taloista on ehkä ollut asumattomia, osa asuttuja mutta viljelemättömiä eli *agraarisesti* tai *taloudellisesti* autioita.[3] Toisaalta demografisesti tai kameraalisesti aution talon maat ovat saattaneet joutua sen kylänaapureiden tai muiden vieraiden henkilöiden käyttöön, jolloin maista on maksettu ainakin jonkinlaista veroa, eikä talo ole ollut taloudellisessa mielessä autio.[4]

Etenkin maansa muitten kyläläisten haltuun menettäneiden talojen kohdalla on hankalaa erottaa demografista autioitumista. Pernajan pitäjässä nämä talot ovat kulkeneet mukana veroluetteloissa jopa kymmeniä vuosia ilman minkäänlaisia merkintöjä kannetuista veroista. Toisaalta tällaisten talojen kohdalla on ainakin Pernajan asiakirjoissa havaittavissa veronkantokyvyttömyydestä kertovassa terminologiassa muutoksia, joiden voi tulkita heijastavan talon statuksen muutoksia, jopa asumattomaksi jäämistä.

Asutusekspansiosta taantumaan?

Pernaja kuuluu alueeseen

Kuva 1. Ilmakuva Gammelbystä vuodelta 1964. Kuvan alalaidassa kylän keskusalue Rusthållarbacken. Rusthållarbackenin pohjoispuolella sijaitsee Tomtåkern, jolle MARK-projektin arkeologiset kaivaukset keskittyivät. © Maanmittauslaitos, lupa nro 25/ILMA/2006. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

jonka pysyvä asutus edustaa perinteisen näkemyksen mukaan varhaiskeskiajalla Itä-Uudellemaalle suuntautunutta hämäläis- ja ruotsalaisperäistä asutusekspansiota.[5] Kulttuurillisesti alue on laskettu mukaan eteläsuomalaiseen peltoviljelyalueeseen ja ns. ruotsalaiseen verotusalueeseen.[6] Pernajan alueen varhainen asutus on kuitenkin melko huonosti tunnettua, ja keskiajalla olemassa olleen asutuksen syntyaika on epäselvä.

Gammelbyn asutushistoria keskiajalta 1600-luvun puolenvälin paikkeille näyttää noudattelevan melko pitkälle Etelä-Suomen asutushistorian tutkimuksessa esitettyjä yleisiä linjoja. Varhaisin kylää käsittelevä asiakirja sekä 1540-luvun ensimmäiset maakirjat viittaavat asutuksen kasvuun, eli kantatalojen jakaantumiseen pienemmiksi yksiköiksi sekä uusien verotalojen ja jopa ulkokylien syntyyn. Tämä kehitys näyttää jatkuneen 1500-luvun alkuun saakka. 1500-luvulla

asutustilanne on pysytellyt varsin tasaisena aina vuoteen 1571 saakka. Vuosisadan loppu ja 1600-luvun alku taas ovat olleet leimallisesti asutuksen supistumisen aikaa. Kylän verotalomäärä laski tuolloin alimmillaan vain puoleen 1500-luvun puolivälin tasosta. Talomäärän pienenemisen kääntöpuolena toimi kylän maiden keskittyminen muutamille muita varakkaammille taloille.

Ensimmäinen kirjallinen maininta Gammelbystä on vuodelta 1448 peräisin oleva Gammelbyn ja sen naapurikylän Forsbyn välistä kalastusaluekiistaa koskeva tuomiokirje. Kirjeessä kihlakunnantuomari Karl Mattson jakaa kylien ja niiden kanssa jakokunnat muodostaneiden tahojen kesken Forsö-nimisen saaren lähistöllä sijainneet kalavedet. Forsbyn kumppanina kiistassa olivat Garpgård-nimisen kylän asukkaat, mutta Gammelbyn osalta jakokunnan muita osakkaita ei asiakirjassa mainita nimeltä.[7] Huomattavasti myöhemmät, 1700- ja 1800-luvuilta peräisin olevat kartat kuitenkin osoittavat Gammelbyn muodostaneen jakokunnan pienten naapurikylien Pålbölen ja Bergbyn kanssa.[8]

Isojakokartoissa vuosilta 1761 ja 1762 kylällä mainitaan olleen yhteismaita myös Erlandsböle-nimisen kylän kanssa. Gammelbyläiset omistivat karttojen mukaan niittyä jopa keskeltä Erlandsbölen kylää.[9] Jutikkalan mukaan eräs jakokunnan muodostaneiden emäkylien ja ulkokylien välisestä suhteesta kertova piirre on kin emäkylien maanomistus ympäri jakokuntaa, jopa ulkokylien läheisyydessä.[10] Gammelby ja sitä pienemmät naapurikylät ovat joka tapauksessa muodostaneet jakokunnan ainakin 1600-luvun lopulta lähtien.

Kurt Antell mainitsee Pernajan pitäjän historiassa Gammelbystä tapahtuneen muuton seurauksena syntyneinä ulkokylinä Greggbölen, Erlandsbölen, Pålbölen ja Bergbyn.[11] Suomen *–böle* -kylät on tulkittu emäkylistä käsin tapahtuneen uudisasutustoiminnan tuloksena keskiajalla syntyneiksi yksinäistaloiksi tai kyliksi[12], mikä tukee Antellin ajatusta ulkokylistä kolmen Gammelbyn ympärillä sijaitsevan –böle -kylän osalta. Keskiaikaiseksi näyttää ajoittuvan myös Bergby.[13] Se, onko pienten naapurikylien asutus alun perin Gammelbystä levinnyttä, kuten esimerkiksi Kurt Antell ehdottaa, jää kuitenkin epävarmaksi.

Kaikki neljä Antellin mainitsemista kylistä ovat mukana Porvoon läänin ensimmäisessä maakirjassa vuodelta 1540. Kylät ovat olleet tuolloin pieniä, vain muutaman talon muodostamia kokonaisuuksia. Suurin niistä oli kolmen kokoveron ja seitsemän verotalon Erlandsböle, pienin taas yhden kokoveron ja kahden verotalon Bergby. Veroluvultaan samankokoinen oli Pålböle, jossa yhdestä kokoverosta vastasi yhdessä viisi talollista.[14] Greggböle oli vielä 1540-luvulla kolmen verotalon kylä, mutta tuli jo 1557 läänitetyksi profossi Jost Småpeppille (Småpepare).[15]

Naapurikyliään suuremmassa Gammelbyssä oli vuonna 1540 kolmetoista verotaloa, joista maksettiin yhteensä kuutta kokoveroa.[16] Kylän sisällä asutuksessa ja talomäärässä ennen

1540-lukua tapahtuneita muutoksia on hankalaa arvioida olemassa olevan lähdeaineiston kautta. Ongelmallista asutuksen rekonstruoinnin kannalta on etenkin Porvoon läänissä käytettyjen veroyksiköiden alkuperäisen merkityksen tuntemattomuus. Viimeistään 1540-luvulta lähtien läänin veroyksikkö oli maaomaisuuteen perustuva kokovero. Ensimmäisessä maakirjassa vuodelta 1540 on kuitenkin vielä nähtävissä kokoveroa vanhempi veroyksikkö, verotettavan talonpojan irtaimen omaisuuden mukaan peritty ns. markgäld-vero.

Suomalaisessa tutkimuksessa markgäld-veroa on kutsuttu myös vanhaksi manttaaliksi.[17] Vaikka kylän talot on jaoteltu maakirjaan kokoveroittain, mainitaan jokaisen talon maksaneen 4 ½ äyriä tätä vanhaa veroa.[18] Vanhan manttaalin mukaisten verolukujen ja uudemman kokoveron välinen suhde on epäselvä, koska veroyksiköiden perusteet ovat olleet erilaiset. Markgäld-vero perittiin verotalonpojan irtaimen omaisuuden perusteella, kun taas kokovero perustui verotalonpojan maaomaisuuden arvoon.[19] Näitä veroyksikköjä vertailemalla on mahdotonta osoittaa Gammelbyssä olleen alun perin jokin tietty määrä "kokonaisia" alkutiloja jotka myöhemmin olisivat jakautuneet pienempiin osiin. Tällä perusteella keskiaikaisen verotalojen määrän laskeminen on epävarmalla pohjalla.

1540-luvulta eteenpäin monipuolinen maakirja-aineisto antaa hyvän mahdollisuuden tarkastella kylässä tapahtuneita muutoksia lähes vuosi vuodelta. 1500-luvun puoliväliin mennessä kylän verotaloluku on vakiintunut neljääntoista. Vuoden 1569 maakirjassa taloille on ensimmäisen kerran merkitty veroluku kyynäröinä.[20] Samoihin aikoihin kyynärämäärien maakirjaan ilmaantumisen kanssa on vakiintunut myös kokoveron muodostavan veromaan määrä. Jo vuoden 1561 maakirjassa on selitetty yhden kokoveron sisältäneen kolme tankoa maata. Yhden tangon mitta oli kuusi kyynärää, eli yhden kokoveron maa oli 18 kyynärää.[21] Gammelbyn kuusi kokoveroa jakaantuivat talojen kesken vuonna 1569 seuraavasti:

	Kyynäräluku	Kokoveroluku	Taloja
	18	1	1
	9	½	6
	6	1/3	3
	4 ½	¼	4
yht.	108	6	14

Taulukko 1. Talojen kyynäräluvut ja niiden perusteella laskettu kokovero-osuus vuonna 1569 (KA 3308:34).

Vastaavat vero-osuudet ovat nähtävissä jo vuoden 1555 maakirjassa, jossa verotalot oli vielä jaettu kokoveroiksi ryhmittäin, ilman talokohtaista kyynärälukua.

1500-luvun alkupuolen oltua kylän asutuksen kannalta tasaista aikaa vuosisadan viimeiset kolme vuosikymmentä ovat edustaneet uudenlaista kehitystä. Kylä kärsi venäläisjoukkojen hyökkäyksestä kaakkoiselle rannikkoalueelle vuonna 1571. Tämän jälkeen kaksi taloa on merkitty maakirjaan "vihollisen autioittamaksi" (*öde aff fienden*) ja hopeaveroluettelossa köyhiksi (*fattig*), eikä niistä ole kannettu hopeaveroa lainkaan.[22] Vuonna 1579 kylän

verotalojen määrä laski aiemmasta neljästätoista kolmeentoista, kun toinen vuosikymmenen alussa vihollisen tuhoamista verotaloista katosi maakirjasta kokonaan.[23]

Seuraava merkittävä autioitumisaalto osui 1590-luvun alkuun, jolloin kolme taloa on merkitty maakirjaan ilman verolukua. Ennen 1600-luvun alkua veroa maksavien talojen määrä putosi kymmeneen, ja vuoden 1604 maakirjassa 13 talosta perätikahdeksalla oli jonkinlainen merkintä veronmaksukyvyttömyydestä tai köyhyydestä.[24] Tässä vaiheessa kolme 1590-luvun alussa verolukunsa menettänyttä taloa oli ehtinyt olla autiona yli kymmenen vuotta. Kylän kokoveroluku pysyi pahenevasta autioitumisesta huolimatta kuitenkin ennallaan, ja vuonna 1603 verot jakautuivat seuraavalla tavalla:

	Kyynäräluku	Kokoveroluku	Talomäärä
	18	1	2
	12	2/3	1
	9	½	6
	6	1/3	1
	--	--	(3)
yht.	108	6	10 (13)

Taulukko 2. Talojen kyynäräluvut ja niiden perusteella laskettu kokovero-osuus vuonna 1603. Taulukossa ovat mukana myös autioksi merkityt talot. Yhteenlasketussa talomäärässä ei ole huomioitu kolmea verolukunsa menettänyttä taloa (suluissa) (KA 3509:296–298).

Anneli Mäkelä on todennut autioituneiden talojen tilusten sulautumisen naapuritalojen maihin olleen varsin yleistä Porvoon läänissä.[25] Talojen kyynärämääräisiä verolukuja seuraamalla voi todeta tämän olleen totta myös Gammelbyssä. Ensimmäisen kerran maitten sulautuminen on havaittavissa jo vuoden 1579 maakirjassa, josta venäläisten 1571 "autioittama" Jöns Henriksonin ½-kokoveron talo on jätetty pois. Kylän kahden veroluvultaan pienimmän, ¼-kokoveron talon veroluku kasvoi samanaikaisesti puoleksi kokoveroksi.[26]

Talojen veroluvut vaihtuivat merkittävästi mm. vuosina 1579, 1581, 1589, ja 1592. Osa muutoksista on todennäköisesti ollut seurausta verollepanoista ja veroperusteiden tarkistamisesta. Osaa 1500-luvun viimeisinä vuosikymmeninä tapahtuneista muutoksista voi kuitenkin pitää merkkinä kylän sisällä tapahtuneesta viljelymaan siirtymisestä talolta toiselle. Seuraavan vuosisadan puolella vaihtelevat tavat merkitä autioita hankaloittavat autiomaiden jakamisen seuraamista. Kuitenkin esimerkiksi vuodelta 1606 on maakirjassa merkintä siitä, että kolmen autioksi merkityn talon maat ovat olleet koko kylän käytössä.[27]

Erilaiset autiomerkinnät: Varattomat ja maattomat

Gammelbyn maakirjoissa ja autioluetteloissa esiintyy melko laaja kirjo erilaisia talojen veronmaksukyvyttömyyttä kuvaavia termejä ja merkintöjä. Heti autioitumiskauden alussa yleisimmin esiintyvä merkintä on nominaalisiin veroluetteloihin verotalonpojan nimen viereen tehty marginaalimerkintä *öde* tai *fattig*. Samat merkinnät esiintyvät toisinaan myös autioluetteloissa, joihin yleensä kuitenkin on merkitty vain verotalollisen nimi. Myöhemmissä

maakirjoissa vastaavia verovelvollisten köyhyyttä ja veronmaksukyvyn heikkoutta ilmaisevia termejä esiintyy jo useita. Merkinnöiltään rikkaimmat maakirjat ovat vuosilta 1604 ja 1606, jolloin enemmän kuin puolet kylän taloista on ollut ainakin osittain verohylkyjä. Yleisimmin maakirjoissa käytetyn autiotermin *öde* ohella verotalot ovat saaneet mm. seuraavanlaisia määreitä: *oförmöga, arm, äger ingen tingh, förfallit, förfallit mantal*, ja jo edellä mainittu merkintä *brukas hele byn*.[28]

Termit *oförmöga, arm* ja *äger ingen tingh* korostavat lähinnä verovelvollisten köyhyyttä ja kyvyttömyyttä maksaa (kaikkia) veroja. Pelkkä termi *öde* on tulkittu kameraaliseksi keinoksi ilmaista, ettei kyseisestä talosta ole saatu perittyä vuotuisia veroja tai osaa niistä. Sen merkityksen selvittämiseen on myös kiinnitetty runsaasti huomiota suomalaisessa ja ruotsalaisessa asutushistorian tutkimuksessa.[29] Gammelbyn aineistossa mielenkiintoisempia ovat maakirjoissa 1590-luvulta eteenpäin esiintyvät termit *öde mantal, förfallit mantal* ja vain kerran 1600-luvulla esiintyvä *förfallne hemman*, sekä niihin rinnastettavat erilaiset maakirja- ja autioluettelomerkinnät. Anneli Mäkelä on tarkastellut tutkimuksessaan etenkin *förfallit mantal* -termiä[30], mutta yleisesti ottaen voudintileissä esiintyvien autiotermien kirjoon on kiinnitetty yllättävän vähän huomiota.

Gammelbyn maakirjoissa esiintyy vuodesta 1581 lähtien verotaloja, joille on merkitty kyynäräluvuksi nolla. Samalla tavalla nämä talot on merkitty myös autioluetteloon. Samanaikaisesti autioluettelossa on myös normaalisti kyynäräluvun kanssa merkittyjä taloja. Jo vuoden 1579 autioluettelosta löytyy selitys tälle autioiden merkintätavalle. Autioluetteloon veroluvulla nolla kirjattujen talojen maita ovat käyttäneet muut talolliset, jotka ovat huolehtineet myös pääveron maksusta. Savulukuun perustuvia veroja ei näistä taloista ole maksettu. Niistä taloista, joille veroluku on merkitty, ei ole maksettu mitään veroja. Syyksi verojen maksamattomuudelle mainitaan samassa yhteydessä köyhyys (*arm*) ja autious (*öde*). Vuoden 1581 autioluettelossa selitys toistetaan hieman eri sanoin. Niistä taloista, joille kyynäräluku on merkitty, ei ole maksettu mitään veroja, kun taas niistä, joilla ei luettelossa ole kyynärälukua, on maksettu pääverо.[31]

Mielenkiintoinen ero näitten kahden lähteen välillä on se, että vanhemmassa lähteessä mainitaan veroluvuttomien talojen maiden olevaan nimenomaan muitten talollisten käytössä, ja myös pääveron olevan näitten maksama:

> "..alle bönder som en nulla haar före haffuer andra bruchat thenne skatt jordh och utgiort skatten..."[32]

Pari vuotta nuorempi lähde taas ei mainitse näiden talojen kohdalla pääveron maksajasta mitään, toteaa vain pääveron olevan maksettu:

> "..som jordtalet ähr inte antechnat före then ähr huffudh skatten utgiorda..."[33]

Vuosien 1579 ja 1581 maakirjatietojen perusteella kaikkien kolmen Gammelbyssä verolukunsa menettäneen talon maat todella ovat olleet muiden kyläläisten käytössä. Maita käyttävien talollisten veroluvut ovat taas poikkeuksetta kasvaneet, joten käyttäjät ovat maksaneet ylimääräisestä maasta myös veroa. Maakirjoissa ja autioluetteloissa veroluvulla nolla merkityt talot olivat siis savunsa, eli manttaalinsa, puolesta autioita, mutta niiden maat olivat viljelyssä tai niittynä. Nämä talot eivät siis ole olleet taloudellisesti autioita, eikä niitä voi pitää myöskään kameraalisesti täysin autioina, koska talojen maasta maksettiin veroa. Taloja ei voida automaattisesti pitää myöskään demografisesti autioina.

Vuonna 1586 suoritetun Axel Leijonhufvudin maantarkastuksen jälkeen kaksi näistä taloista on ilmeisesti saanut uuden isännän. Toisen talon on ottanut käyttöönsä Jacob Jacobson, joka ei köyhyytensä vuoksi ole pystynyt ylläpitämään savua, toisin sanoen maksamaan savuluvun mukaan perittyjä veroja, mutta jonka talosta on maksettu pääveroa vuosittain. Jacob Jacobson esiintyy maakirjassa kuitenkin vasta kolme vuotta myöhemmin, jolloin hän on maksanut ½ kokoveroa.[34] Jacob Jacobsonin tapauksessa näyttää siltä, että talon isännyys on periytynyt isältä pojalle, eikä talo ole ollut missään vaiheessa asumattomana, vaikka sen maat ovatkin olleet muiden käytössä. Koska vuoden 1589 maakirjaan on merkitty aiemmista vuosista poiketen vain yksi talo naapureidensa jakamaksi, uuden isännän saaneille taloille on ilmeisesti myönnetty Leijonhufvudin maantarkastuksen jälkeen joitakin verovapaita vuosia.

Vuoden 1589 tilanne tekee vain lyhyen poikkeuksen autiomerkintöjen sarjassa. Seuraavassa maakirjassa kaksi aiemmin kyynäräluvulla nolla merkittyä taloa on saanut määreen *öde mantal*, ja vuotta myöhemmin samoin merkittyjä taloja on ollut jälleen kolme.[35] Uuden merkinnän voi tulkita tarkoittavan samaa kuin kyynäräluvun menettämisen; taloista maksettiin edelleen pääveroa niiden maita käyttävien naapureiden toimesta, mutta savun, eli manttaalin mukaisia veroja ei maksettu. Suurin ero aiempaan näitten talojen kohdalla on se, ettei niille ole merkitty enää nokka- tai lehmäverolukuja, eikä niistä maksettu kymmenyksiä. Talot kulkivat mukana niin vero-, kuin autioluetteloissa pelkkinä niminä. Vuonna 1599 ne saivat uuden määritteen *förfallit mantal*, ja jälleen yhdeksän vuotta myöhemmin *förfallit hemman*.[36]

Veroasiakirjojen terminologiset muutokset ja asutuksen supistuminen

Vuosisadan vaihteen veroluetteloissa esiintyvien autiomerkintöjen moninaisuus ja erilaisten termien esiintyminen veroluetteloissa yhtäaikaisesti, samoin kuin tiettyjen verotalojen kohdalla ajoittain tapahtuneet muutokset veromaksukyvyttömyyttä osoittavissa termeissä herättävät kysymyksen eri termien merkityksestä verottajalle. Samassa asiakirjassa, samassa yhteydessä esiintyvillä erilaisilla termeillä lienee oltava myös erilainen merkitys niiden laatijoille. Edellä on puhuttu tutkimuksen verotuksellisessa

aineistossa esiintyvälle *öde* - termille antamasta merkityssisällöstä kameraalisena keinona ilmaista veronmaksukyvyttömyyttä. Selitys tavalle merkitä veroluvuttomia taloja maakirjoihin on löydettävissä veroluetteloista itsestään, ja sitä voitaneen soveltaa ainakin Pernajan pitäjän, ellei koko Porvoon läänin kameraaliseen materiaaliin.

Myös *förfallit* -termille on löydettävissä selitys veroasiakirjoista. Vuoden 1609 autioluettelon perään on tehty selvennys kyseisenä vuonna lyhennetyistä autioista. Selvityksessä kerrotaan että autiot on tutkittu käräjillä, ja on todettu, että osa autioksi merkityistä taloista on köyhtynyt ja sen vuoksi rappioitunut (*förfallne*), minkä jälkeen niiden maat on otettu toisten talojen käyttöön. Selvityksessä todetaan myös, että tämän vuoksi maata ei ole autiona (*öde*) yhtä paljon kuin manttaaleita (eli savuja) on rappiolla ja autiona (*förfalne och öde*).[37] Myös *förfallit* -talot ovat siis menettäneet maansa muitten haltuun samoin kuin aiemmin ilman verolukua maakirjoihin merkityt talot. Gammelbyn tapauksessa osa näistä taloista on jopa samoja. Perusmerkitykseltään näitä tapoja merkitä veronmaksukyvyttömyyttä voi pitää samanlaisina, etenkin kun ne eivät esiinny maakirjoissa samanaikaisesti.

Anneli Mäkelä on rinnastanut *förfallit*- termin Axel Leijonhufvudin maantarkastuksessa käytettyyn *mansdrägt nederlagt* -termiin ja tulkinnut näin merkittyjen talojen lakanneen olemasta itsenäisiä veroyksiköitä menetettyään maansa toisten talojen käyttöön.[38] Gammelbyssä on vuoden 1586 maantarkastuksessa todettu olleen kolme talonpoikaa, joilla on ollut käytössään *mansdrägt nederlagt* -maata. Kaikissa tapauksissa näistä maista on maksettu veroa neljän vuoden ajalta. Samaan aikaan kylässä oli kolme maansa muille menettänyttä taloa. Maantarkastuksessa mainituilla kolmella talonpojalla on ollut hallussaan muilta taloilta saatua maata yhteensä 24 kyynärää, reilusti yli yhden kokoveron verran. Kolmen maansa muille menettäneen talon yhteenlaskettu kyynäräluku on kuitenkin ollut vain 18. Maantarkastusasiakirjan verolukutiedot eroavat muutenkin edellisten ja seuraavien vuosien maakirjoista merkittävästi.[39] Merkittävää kuitenkin on, ettei maantarkastuksessa ole todettu Gammelbyssä olleen autioita (*öde*) taloja.

Vuoden 1609 autioluettelon selitys erottelee autiot talot ja *förfallit*-talot toisistaan selittäessään miksi maata on ollut autiona vähemmän kuin savuja. Axell Leijonhuvudin maantarkastuksessa taloja ei laskettu autioiksi ja myös maakirjoissa on nähtävissä ero autioksi merkittyjen verotalojen ja *förfallit* -talojen välillä. Esimerkiksi vuoden 1603 maakirjassa on kolmen *förfallit* -talon lisäksi yksi autioksi (*öde*) ja kolme köyhäksi (*arm*) merkittyä taloa. Autioluettelossa mukana ovat *förfallit* -talot, sekä kaksi muuta taloa, joille autioluetteloonkin on merkitty kyynäräluku.[40] Merkintätapa on siis sama kuin aiemmin 0-kyynäräisiksi merkittyjen talojen kohdalla.

Aiemman selityksen mukaan kyynäräluvun kanssa autio-

luetteloon merkityistä taloista ei ollut kannettu mitään veroja. Veronmaksukyvyttömyys ei näitten talojen kohdalla kuitenkaan ole kestänyt pitkiä aikoja, vaan niistä on saatettu kantaa verot jo seuraavana vuonna. Siten *öde* -merkinnän saaneet autiot voidaan tulkita väliaikaisesta veronmaksukyvyttömyydestä kärsiviksi, kun taas *förfallit* -talojen autioitumisaste oli syvempi. Vuoden 1589 jälkeen taloista ei kannettu enää mitään veroja. Niille ei merkitty enää lehmiä eikä nokkia, eikä niistä maksettu kymmenyksiä. Verojen saaminen näistä taloista loppuu siis samanaikaisesti, kun talot saavat uuden *förfallit mantal* -merkinnän ensimmäistä kertaa. Ongelmaksi *förfallit* -talojen kohdalla jää kuitenkin niiden asutustilanne, eli se, merkitsikö autio savu asumatonta taloa.

Vuonna 1589 tapahtunut muutos tavassa merkitä maansa naapureille menettäneet talot maakirjaan on nähtävä ensisijaisesti veroterminologiassa tapahtuneena muutoksena, jonka ei voi suoraan katsoa osoittavan talon muuttumista demografisesti autioksi. Kuten Mäkelä on esittänyt, *förfallit mantal*- ja *förfallit hemman* -termit näyttävät edustavan perusmerkitykseltään samaa kuin Axel Leijonhuvudin maantarkastuksen *mansdrägt nederlagt* sekä maakirjojen ja autioluetteloiden 0-kyynäräiset verotalot. Terminologian asteittaiset muutokset ja se, että näistä taloista on lakattu kokonaan maksamasta veroja vuoden 1589 jälkeen, näyttäisivät kuitenkin viittaavan siihen, että talot ovat ennen pitkää lakanneet olemasta asuttuja.

Verotaloista rustholleiksi – asutustilanteen vakiintuminen

Gammelbyssä tapahtunut verotalojen määrän supistuminen huipentui 1610- ja 1620-lukujen aikana, jolloin pitkän aikaa autiona olleet maat kasautuivat muutamalle suuremmalle talolle. Kylän maita joutui myös sen ulkopuolelta tulleitten maanomistajien haltuun. Jo vuoden 1615 maakirjassa esiintyvät isännät Jacob Hollander ja Jacob Hoffnar, joista tarkempia tietoja on saatavilla kuitenkin vasta 1620-luvulta.

Jacob Hollanderin puolen kokoveron omistuksista alettiin maksaa veroa vuonna 1619.[41] Vuoden 1620 tietojen mukaan Hollanderin haltuun päätyi jo 1500-luvun lopusta lähtien autiona ollut talo.[42]

Myös Jacob Hoffnarin lähes täyden kokoveron omistukset muodostuivat autioksi jääneiden talojen maista. Vuonna 1620, Carl Oxenstiernan autiotarkastuksessa, porvoolaisen Hoffnarin käyttöön on kirjattu 16½ kyynärän edestä autiomaata.[43] Valitettavasti autiotarkastusluettelon marginaalissa Hoffnarin omistusten yhteydessä mainittu kuninkaan kirje ei ole säilynyt, eikä kylän maiden joutumisesta ulkopuolisten haltuun ole saatavilla tarkempia tietoja.

1630-luvulla kylän suurimmiksi maanomistajiksi nousivat ilmeisesti ratsupalvelun tuomien verohelpotusten turvin Erich Jacobsonin 19½ kyynärän ja Jacob Hollanderin 16½ kyynärän talot, jotka molemmat hyödynsivät vanhoja autiotiloja. Talot onnistuivat säilyttämään itsenäisen asemansa myös

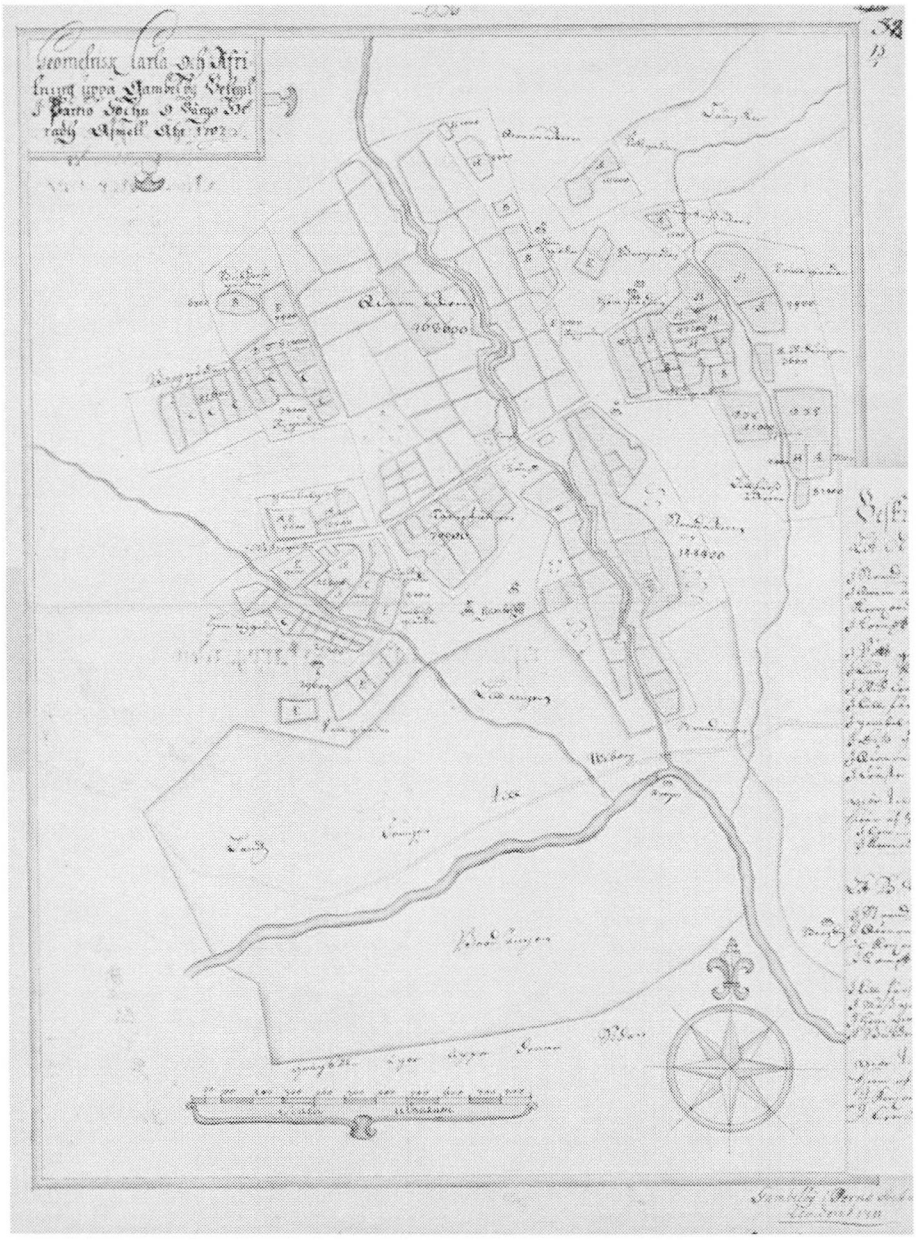

Kuva 2. Maakirjakartta Gammelbystä vuodelta 1707. Kylässä oli seitsemän taloa: A Jönsas (rustholli), B Tyskas (rustholli), C Pungars (ratsutila, ryttare stom), D Nybondas, E Pellas (rustholli) ja F Båtsmans. KA: MMA Pernaja B36 13/1. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

1630-luvulla tapahtuneen kylän maiden läänityksen jälkeen. Vuonna 1636 kylästä läänitettiin Jesper Johanssonille neljä autiotilaa[44], ja samana vuonna yksi autiotila joutui Pernajan kirkkoherra Axell Simon Borgstadiuksen haltuun.

1630-luvulla kylän asutus näyttää muotoutuneen sellaiseksi kuin se näyttäytyy ensimmäisessä kylän maita esittävässä kartassa vuodelta 1707. Jönsaksena 1700-luvulta lähtien tunnetun talon vaiheita on mahdollista seurata maakirjojen avulla aina 1500-luvulle saakka, ja se on kuulunut koko 1600-luvun ajan kylän suurimpiin.

Talosta on suoritettu ratsupalvelusta aina 1600-luvun alusta lähtien, ja 1640-luvulla talon isännäksi merkitty Jakob Erikson toimi korpraalina kenraalimajuri Stålhandsken komppaniassa[45]. Myös Simon Borgstadiuksen haltuun joutuneesta, myöhemmin Pellaksena tunnetusta tilasta kasvoi 1600-luvun puolivälissä varsin suuri, kun Borgstadius kasvatti maaomaisuuttaan ottamalla käyttöönsä toisenkin autiotilan.[46] Vuonna 1670 Pellaksen tila päätyi kapteeni Johan Patkullin haltuun Borgstadiuksen leskeltä, eli senkin asema liittyi keskeisesti verohelpotusten luomaan etuun.[47]

Kylärakenteen muutos 1500-luvulta 1700-luvulle

Tarkasteltaessa Gammelbyn asutuksen yleiskehitystä 1500-luvun lopulta 1700-luvulle päällimmäiseksi huomioksi nousee verotalojen määrän huomattava pieneneminen, jonka vastailmiönä on jäljelle jääneiden talojen verolukujen kasvu. Näiden kahden ilmiön yhtäaikainen esiintyminen herättää kysymyksen siitä, mitä väliin jääville, maansa toisille menettäneille taloille tapahtui, ja merkitsikö verotaloluvun supistuminen myös asutuksen supistumista. Tässä yhteydessä ei voida puhua suoraan kylän väkimäärän pienenemisestä, sillä käytettävissä olevat lähteet eivät kerro mitään kylässä mahdollisesti eläneestä maattomasta väestä.

Varattomien ja veronmaksukyvyttömien talojen maiden systemaattinen käyttöönotto naapureiden toimesta, ja 1620-luvulla tapahtunut kylän maiden ulkopuolisten haltuun joutuminen muokkasivat vanhaa kylärakennetta rajusti. Huomionarvoista on, että suurimpia maaomaisuuksia kylästä hankkineet olivat joko kylästä lähtöisin olevia, kruunulle ratsupalvelusta suorittavia ja siten verohelpotuksista nauttivia talonpoikia, tai kylän ulkopuolisia, ilmeisesti Porvoosta kotoisin olleita porvareita.

Suurten verotalojen muodostumista pienempien kustannuksella on tutkinut mm. Eino Jutikkala, joka on kiinnittänyt huomiota nimenomaan aatelittomien talonpoikien muodostamiin suurtiloihin. Jutikkala mukaan tilakokoa kasvatettiin usein eri tavoin kruunun palveluksessa saavutettujen verohelpotusten turvin.[48] Myös kruunu suosi suurempien veroyksiköiden syntymistä pienten ja veronmaksukyvyttömien talojen kustannuksella niin kauan, kuin maasta maksettiin veroa.[49] Tämä voi selittää sen, ettei yksikään Gammelbyn veronmaksukyvyttömistä taloista joutunut kruununtilaksi pahimman autioitumiskauden aikana.

Gammelbyssäkin ratsupalvelun suorittaminen näyttää olleen yhteydessä 1600-luvun alun vaikeiden vuosien yli selviytymiseen varsin voimakkaasti. Vaikka Gammelbyn tapauksessa ei varsinaisista suurtiloista voitanekaan puhua, verotalojen keskimääräinen veroluku kasvoi merkittävästi 1600-luvulle tultaessa. Kun pienimmät verotalot 1500-luvun loppupuolella omistivat maata 4 ½ kyynärää, 1600-luvulla pienimpien talojen maanomistus oli 7 kyynärää.[50] Ratsupalvelua suorittaneiden talojen veroluku vaihteli poikkeuksetta 9 ja 19 ½ kyynärän, siis ½-kokoveron ja hieman yli yhden

kokoveron välillä. Tämän kehityksen myötä Gammelbyn taloluku lähes puolittui.

Veronmaksukyvyttömyys ja luultavasti suoranainen autioksi jääminen näyttää Gammelbyssä koskettaneen ennen kaikkea veroluvultaan (maanomistukseltaan) pienimpiä taloja. Viimeistään 1600-luvun lopulla monet näistä pienistä talosta olivat kadonneet kokonaan ja niiden maat siirtyneet ratsutiloiksi muuttuneiden suurten talojen kuten Jönsaksen ja Pellaksen haltuun. Veroasiakirjojen marginaalimerkinnät verovelvollisten köyhyydestä kertovat omaa tarinaansa kyläyhteisön elämästä. Marginaalimerkintöjen veronmaksu kyvyttömyydestä kertovien termien avulla on Gammelbyn tapauksen perusteella myös mahdollista päästä syvemmälle asutushistoriallisessa tutkimuksessa ongelmallisena pidettyyn kysymykseen autioitumisen luonteesta ja intensiteetistä.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Vanhempi tilikirjasarja: Uusimaa
Pernajan kartta-aineisto,
Maanmittauslaitoksen arkisto (MMA)

Tutkimuskirjallisuus

Antell, K. 1958: *Pernå sockens historia* I: *Tiden till år 1700*. Pernaja.

Jutikkala, E. 1958: *Suomen talonpojan historia*. 2. uudistettu painos. Helsinki.

Jutikkala, E. 1981: The Way Up. *Desertion and land colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600*. Toim. S. Gissel et al. Tukholma. (115–142.)

Kepsu, S. 2005: *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Helsinki.

Mäkelä, A. 1979: *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa*. Helsinki.

Mäkinen, A. 2002: Linnaleirit ja vainovalkeat. Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570-1595) jaloissa. *Bibliotheca historica* 3. Helsinki.

Orrman, E. 1986: *Bebyggelsen i Pargas, St. Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och 1500-talet*. Helsinki.

Voionmaa, V. 1912: *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Veroja, laitoksia, virkamiehiä*. Porvoo.

Österberg, E. 1977: Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca. 1300-1600. *Det Nordiska ödegårdsprojektet pulikation nr.* 3. Lund.

Österberg, E. 1981: Methods, Hypoteses and Study Areas. *Desertion and land colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600*. Toim. S. Gissel et al. Stockholm.

Viitteet

[1] Arkeologian ja historiantutkimuksen suhdetta ja siihen liittyviä ongelmia asutushistoriallisen tutkimuksen metodeina on pohtinut mm. Eva Österberg Yhteispohjoismaiseen autiotilaprojektiin liittyvissä julkaisuissaan. Esim. Österberg 1977: 37; Österberg 1981:

36, 50–54.

[2] Eino Jutikkala käyttää tällaisesta veroluetteloiden yksityiskohtaisesta läpikäynnistä nimitystä mikroanalyysi. Jutikkalan mukaan mikroanalyyttisen menetelmän avulla on mahdollista erotella esimerkiksi asutut, tilapäisesti verohylyt talot demografisesti autioituneista taloista. Jutikkala 1979: 199; Jutikkala 1981: 120.

[3] Autioitumisen laadusta kertovat termit Mäkelä 1979:14. Esimerkiksi Eljas Orrman käyttää termiä taloudellinen autioituminen (*ekonomisk ödeläggelse*) Orrman 1986:17. Anneli Mäkelä ja Anssi Mäkinen käyttävät termiä agraarinen autioituminen. Mäkelä 1979:14; Mäkinen 2002:45.

[4] Mäkelä 1979:14–15.

[5] Esim.Kepsu 2005:58-59; Katso myös Hämäläinen tässä julkaisussa.

[6] Esim. Voionmaa 1912:140.

[7] FMU 2773. FMU III: 450; Antell 1956:51.

[8] KA MMA B36 13/2-4 (1761-62); KA MMA B36 5/1-13 (1782-84); KA MMA B36 5/14-20 (1885).

[9] Isojakokartta Gammelby, KA MMA B36 13/2-4 (1761-62); Isojakokartta Erlandsböle, KA MMA B36 9/2-3 (1961).

[10] Jutikkala 1958:45.

[11] Antell 1956:63–64.

[12] Esim Jutikkala 1958:38; Kepsu 2005:208.

[13] Antellin tulkinnan mukaan vuodelta 1421 peräisin olevassa maakauppa-asiakirjassa esiintyvä henkilönimi Swen aa Berghe viittaa juuri Pernajan Bergbyhyn. Antell 1956: 63–64; Kihlakunnantuomari Karl Mattsonin kirje, FMU 1669, FMU II:280.

[14] KA 2920:389-394.

[15] KA 2927:24-26; Antell 1956:62-64.

[16] KA 2920:390-392.

[17] Mm. Jutikkala 1958:63; Mäkelä 1979:60; Voionmaa 1912:129, 151–152, 155.

[18] KA 2920:389–394.

[19] Voionmaa 1912:151; Mäkelä 1979:44, 60–62.

[20] KA 3308:34.

[21] KA 3211.

[22] Maakirja 1571 KA 3323:35; Hopeaveroluettelo KA 3324:7.

[23] KA 3385:35.

[24] KA 3509:296–298.

[25] Mäkelä 1979:138, 140.

[26] KA 3384:35.

[27] KA 3527:183.

[28] KA 3509:296-298; KA 3527:183.

[29] Mäkelä 1979:39–42; Orrman 1986:17–18.

[30] Esim. Mäkelä 1979:140.

[31] KA 3385:58; KA 3396:58.

[32] KA 3385:58.

[33] KA 3396:58.

[34] KA 3441:32.

[35] KA 3448:28-29; KA 3455:35.

[36] KA 3480:34; KA 3540:33.

[37] KA 3546:24.

[38] Mäkelä 1979:140.

[39] Axel Leijonhuvudin maatarkastus Ka 3419a:15.

[40] KA 3504:29, 59.

[41] KA, 3603:31.

[42] KA, 3608a:31–32.

[43] Carl Oxenstiernan autiotarkastus v. 1620 KA 3608a:2.

[44] KA 7885:25

[45] Antell 1956:312.

[46] Antell 1956:400; KA 7910:85

[47] Antell 1956:104.

[48] Jutikkala 1958:124.

[49] Jutikkala 1958:123.

[50] Kyynärämäärissä tapahtui vielä 1600-luvun alussa vaihtelua niin, että joinakin vuosina autioksi merkityille taloille on merkitty pieniä maaomaisuuksia.

Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Hanki hyvä tontti!

Heini Hämäläinen

Artikkelissa tarkastellaan Pernajan Gammelbyn kylän aluetta asuinympäristönä luonnon tarjoamien resurssien, maaperän sekä topografian näkökulmasta. Gammelby sijaitsee rannikolta luoteeseen työntyvän pitkän Pernajanlahden perukoilla. Hallitseva elementti kylän maisemassa on nykyään purojen halkoma savihiesuinen peltoalue, Gammelbyslätt, jossa siellä täällä kohoaa moreenikumpareita. Yksi kumpareista on kylän keskusalue, Rusthållarbacken. Kylän syntyaikaa ei tiedetä, mutta seudun asuttaminen liittynee ruotsalaiseen uudisasutukseen 1200-luvulta. Gammelby mainitaan asiakirjassa vuonna 1448 (FMU 2773) ja ensimmäisissä maakirjoissa vuodelta 1543 kylässä on jo kolmetoista taloa (asutuskehityksestä ja autioitumisesta ks. tarkemmin Knuutinen).

Tarkoitus on hahmottaa kylän asutuksen ja maankäytön sijoittumista ympäristöön uuden ajan alussa. Keskityn 1500-luvun alkupuoleen siksi, että MARK-hankkeen tutkimuksissa löytyneen uunirakenteen yhteydestä otetuista hiili- ja puunäytteistä saadut ajoitukset (Hela-964, Hela-965 sekä Hela-1015) ovat väliltä 1160-1500 AD ±35 painottuen em. aikajänteen loppuun. Maiseman hahmottamista helpottamaan on tehty rantarekonstruktio vaiheesta noin 1500 AD.

Varhaisia toiminta-alueita hahmoteltaessa käytetään apuna myös historiallisia karttoja. Varhaisin kartta kylästä on Samuel Brotheruksen vuonna 1707 laatima maakirjakartta. Sen avulla päästään tarkastelemaan senhetkistä maankäyttöä ja asutuksen sijoittumista maisemaan. Isojakokarttaa vuodelta 1761 edelliseen vertaamalla voimme tarkastella muutoksia maankäytössä. Kartta-aineistoa analysoidaan asettamalla vanha kartta modernin peruskartan päälle, jolloin vanhemmat elementit voi sijoittaa nykymaastoon. Hyödynnettäviä alueita tarkastellaan myös maataloudellisten maaperäkarttojen pohjalta.

Kylä lahden perukoilla

Gammelbyn kylä on rakentunut rannikolta luoteeseen työntyvän merenlahden pohjukan luoteis-puolelle. Kylän kohdalla lahtea kutsutaan myös Gammelbynlahdeksi. Kylän keskeistä elementtiä, laajaa peltoaluetta, halkoo kolme puroa. Peltoaukeaa ympäröivät mäntyvaltaiset metsäiset kallioalueet, mutta seudulla kasvaa myös jonkin verran kuusta ja jalopuita (Haggrén & Hakanpää 2002: 4). Kumpuileviin kallioylänköihin vaihtelua tuovat soiset kallionnotkelmat ja kallioiden väliin jäävät savi-hiesukaistaleet, joita on aikojen kuluessa raivattu pelto- ja niittytilkuiksi. Kylää reunustavat kalliot

kohoavat jopa yli viiteenkymmeneen metriin meren pinnasta. Peltoaukealla kohoaa pienempiä avokallio- ja moreenikumpareita, joille on pystytetty kylän nykyisten tilojen rakennuskantaa.

MARK-hankkeen tutkimusalue sijaitsee Gammelbyn peltoaukean koillisosassa. Se sijaitsee kylän ydinalueen, Rushållarbackenin talous-saarekkeen pohjoispuolella, itään laskevalla peltorinteellä. Pellolta löytämämme rakenne sijaitsee pienellä kumpareella noin 6 m merenpinnasta. Sen itäpuolitse virtaa luoteesta kaakkoon kohti merenlahtea puro nimeltä Träskesbäcken. Puro saa vetensä hieman pohjoisemmassa sijaitsevasta Vanhankylänjärvestä (Gammelby träsk). Maaston voi sanoa laskevan loivasti itään ja kaakkoon, peltoaukean eteläosissa myös etelään. Kylän eteläosassa lännestä itään virtaa Gammelbybäcken. Träskesbäcken yhtyy edellä mainittuun peltoaukean eteläosassa ja joki laskee kaakkoon, Gammelbynlahteen, Gammelby-bäcken-nimisenä.

Gammelbyn itäpuolella sijaitsevan seudun toisen emäkylän, Forsbyn, kallioisen maiseman läpi kulkee pohjoisesta etelään Forsbyån. Myös se laskee Gammelbynlahteen saaden lisävauhtia muutamasta koskipaikasta. Näitä koskia onkin hyödyntänyt mm. vuonna 1682 perustettu Forsbyn rautaruukki. Gammelbyn kylä edustaa edelleen idyllistä maaseutua peltoineen ja sorateineen, vain itä-länsi -suuntaiset kantatie 170 ja Porvoon moottoritie ovat hieman rikkoneet maisemaa kylän eteläosassa.

Meri vetäytyy alueelta

Maankohoaminen on muuttanut maisemaa aikojen kuluessa, etenkin kun kyseessä on rannikkoseutu.

Loviisan seudun nykyinen maankohoamisvauhti on noin 2 mm/vuosi (tietoa voitaneen soveltaa Pernajan seutuun). Maankohoaminen on hidastunut seudulla tasaisesti yli 8000 vuoden ajan. Muinaisrantojen korkeuksia ei voi täsmällisesti määritellä, vaan pieni virhemarginaali täytyy ottaa huomioon.(Miettinen A., Eronen M. & Hyvärinen H. 1999: 17-18.)

Varhaisen kivikauden ranta sijaitsee seudulla noin 25 metriä merenpinnan yläpuolella (m mpy). Alue oli luonteeltaan rannikkosaaristoa, kuten koko pitäjän eteläosa (kuva 1.). Alueen topografisen monimuotoisuuden ansiosta peltoja ympäröivät kalliot ovat olleet näkyvissä jo tuolloin. Kivikauden ja pronssikauden taitteen ranta on noin 12-13 m mpy. Kylää reunustavat kallioalueet sekä peltoaukean korkeimmat moreenisaarekkeet olivat hyvin näkyvillä samoin kuin peltoaukean luoteisosa. Merenlahti lainehti vielä nykyisen Träskesbäckenin kohdalla (kuva 2.).

Ajanlaskun taitteessa meri oli vetäytynyt nykykartalla noin viiden metrin korkeustasolle ja ulottui vielä Rusthållarbackenin eteläpuolelle. Träskesbäcken alkoi löytää uomansa peltoaukean pohjoisosassa. Ajanlaskun taitteen jälkeisten vuosisatojen kuluessa voi arvella tutkimamme peltorinteen

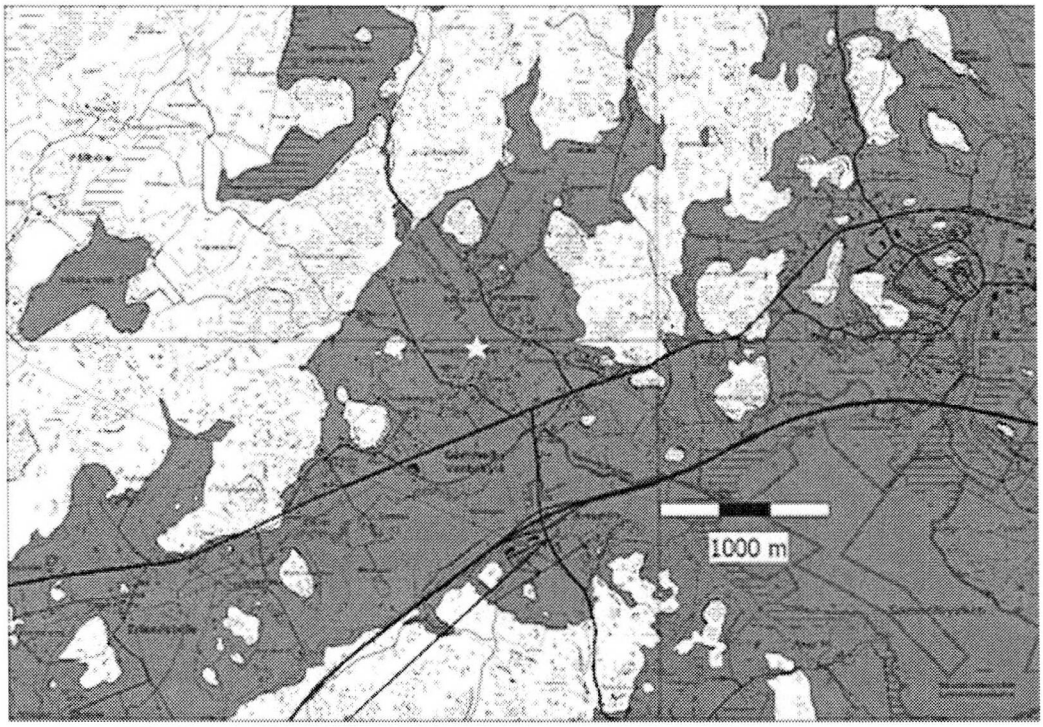

Kuva 1. Varhaisella kivikaudella ranta oli noin 25 metriä korkeammalla ja lähes koko kylä muutamaa saareketta lukuun ottamatta oli veden alla. Tähti on Mark-hankkeen löytämän rakenteen kohdalla. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

savihiesumaiden Rusthållarbackenin pohjoispuolella maatuneen. Kivikauden väljästä rannikkosaaristosta oli siis kohonnut kalliomäkien reunustama ja rikkoma savialanko, jota halkovat mereen laskevat purot.

Uudisasukkaiden saapuessa lahden perukoille keskiajan alussa, on meren pinta ollut noin 1,6 metriä nykyistä korkeammalla. Pernajanlahti on ulottunut Rusthållarbackenin taloussaarekkeen eteläpuolelle (Ks. Kuva 3.) Kyläläisillä on siis ollut välitön meriyhteys. Keskiajan kuluessa ei maisema merenlahden suhteen ole juurikaan muuttunut, sen sijaan sitä on ryhtynyt muokkaamaan ihminen.

Meri on jatkanut vetäytymistään ollen uuden ajan alussa noin metrin nykyistä ylempänä, yhä kauempana Gammelbyn sydäntontilta. Metri ei useinkaan ole paljon, mutta Pernajanlahden pohjukan alavalla alueella se näkyy. Nykyinen ranta on yli puolentoista kilometrin päässä etelä-kaakossa. Varhaisen maiseman rekonstruointiin ei nykyajan korkeusmallin kanssa päästä, koska modernit elementit näkyvät korkeuksissa; niinpä valtatie 6: n linjaus, joka kulkee juuri muinaisen lahdenpohjukan ylitse, näkyy kuvassa korostuneena.

Maaperäkartta maankäytön sijoittumisen tulkinnassa

Kylän ympäristöä tarkastellaan myös maataloudellisten maaperäkarttojen pohjalta, joita on seudulta julkaissut Maatalouden tutkimuskeskus vuonna

1971 (peruskarttalehdet 3021 06, 3021 09, 3022 04, 3022 07). Historiallisten karttojen kanssa onkin vertailuna hyvä käyttää maaperäkarttoja (Lehtinen 2005: 74).

Maaperäkarttaa tarkasteltaessa voi havaita, että kylä sijaitsee pitkälti laajalla savihiesualueella (Kuva 3. viivoitettu alue). Siellä täällä kohoaa avokalliokumpareita, joita reunustaa moreenivyöhyke. Nykyinen asutus keskittyy kolmelle alueelle; Rusthållarbackenille, sen länsipuolella sijaitsevalle toiselle kumpareelle Fredriksbergille (Pungarsbacken) ja Träskesbäckenin itäpuolella kohoavalle harjanteelle, Bondbackenille. Rakennuskanta on sijoittunut useina ivan moreenin ja savihiesun rajalle. Kaakkoa (merenlahti) ja lounasta (Erlandsböle) lukuun ottamatta kylän intensiivisin käyttöalue rajautuu muilla suunnilla korkeisiin moreeniharjanteisiin, joita läikittävät avokalliot.

Gammelbyn tytärkylät Erlandsböle, Greggböle ja Bergby sijoittuvat samaiselle savihiesupatjalle, joka jatkuu Gammelbystä lounaaseen ja kaakkoon. Erlandsbölen alue rajautuu lähes joka puolelta moreeniharjanteisiin. Aiemmin mainittu joki, Gammelbybäcken virtaa lännestä itään Erlandsbölen läpi. Pålböle, joka on uudiskylistä nuorin, sijoittuu Gammelbystä nähden luoteeseen. Se sijaitsee kahden koillinen-luode – suuntaisen kallioisen harjanteen välissä ja tässä notkelmassa sijaitsevat myös järvet Pålböleträsk ja Gammelbyträsk. Harjanteiden välistä löytyy savimaata, mutta ei Gammelbyslättin vertaista laajaa savialuetta. Hiekka-alueita ei kylien alueella juurikaan ole.

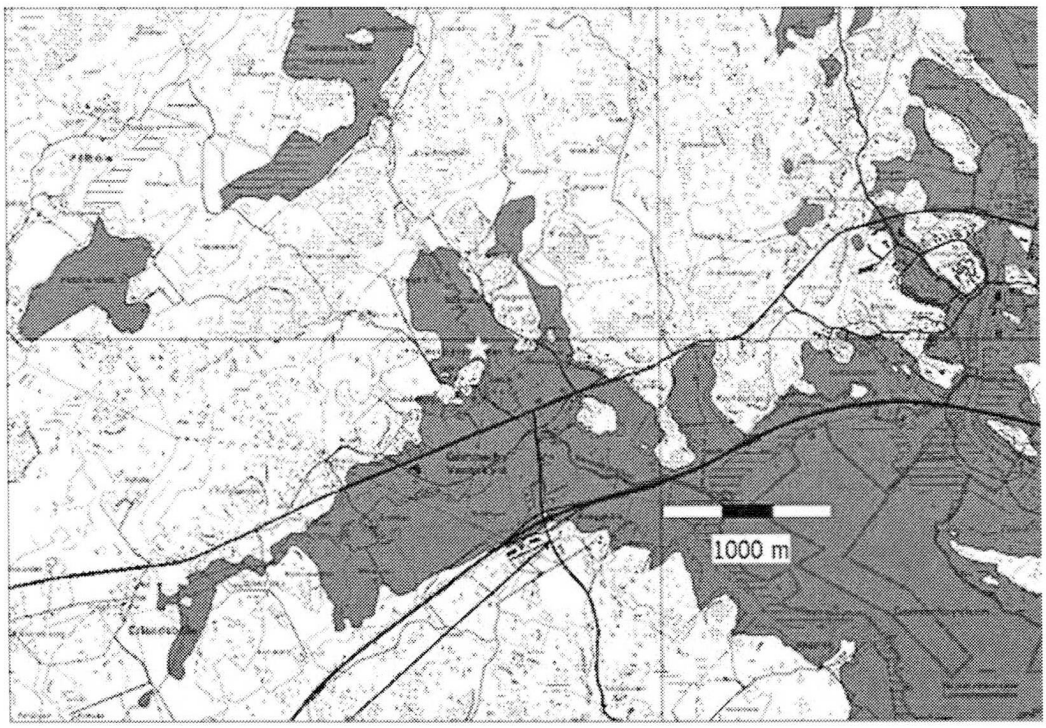

Kuva 2. Pronssikauden alun tilanne, jolloin meri on vielä vahvasti läsnä kylän alueella. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

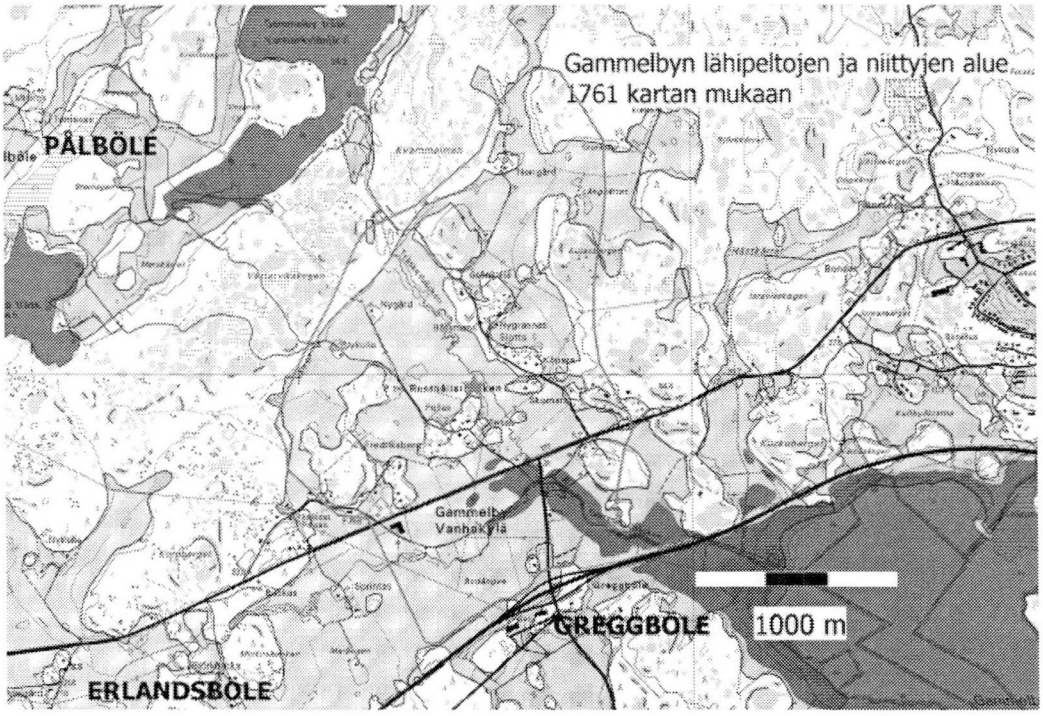

Kuva 3. Meren ranta 1200 AD sekä viivoituksella on merkitty savialueet. Kuvan keskellä sijaitsee Gammelbyn peltoaukea. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

Eljas Orrman on käsitellyt maaperän laadun vaikutusta asutuksen sijoittumiseen ja leviämiseen rautakauden lopulla ja keskiajan alussa mm. Uudellamaalla (Orrman 1989). Ruotsalaiset uudisasukkaat ovat koko keskiajan ja seuraavillakin vuosisadoilla pysytelleet kapealla vyöhykkeellä rannikon tuntumassa. Asutuksen sijaitessa lähellä vesistöjä on tulokkaiden taloudessa tärkeässä roolissa olleelle karjalle ollut tarjolla ravintoa rantaniityiltä.(Orrman 1989: 174, 178.) Tulokkaat kaskesivat hieman, mutta pääsääntöisesti alueella harjoitettiin peltoviljelyä.

Vaikuttaa siltä, että ruotsalaisasutus pysyttelee pääsääntöisesti Litorinameren korkeimman rantavaiheen alapuolella, mikä Itä-Uudellamaalla tarkoittaa noin 20 metrin korkeuskäyrää. Tätä korkeammalla sijaitsevat ns. kerrokselliset jäykät glasiaalisavet. Litorinameren vanha pohja taas on postglasiaalista kevyttä savea, joka ei kuitenkaan ole kovin viljavaa.(Orrman 1989: 176, 177.) Maan laatu on siis ohjaillut uudisasutusta kevyille savimaille ja muille kevyille maalaaduille. Se sopi paremmin tulokkaiden viljelytekniikkaan, missä maata muokattiin koukkuauralla.(Orrman 1989: 180, 188.) Rakennukset on sijoitettu kallio- ja moreenialueille. Kun vertaa kivikauden vesialuetta ja nykyisiä savihiesualueita, voi huomata elementtien olevan lähes identtiset.

Gammelby varhaisimpien karttojen valossa

Tässä luvussa tarkastelen Gammelbytä

historiallisen kartta-analyysin avulla. Lyhyesti sanottuna menetelmässä tarkastellaan vanhan historiallisen kartan elementtejä asettamalla kartta nykykartan päälle. Tämä edellyttää, että molemmissa kartoissa on samoja tunnistettavia paikallaan pysyneitä elementtejä, joiden avulla kartat voi kohdistaa päällekkäin. Päällekkäisprojisoinnin voi tehdä manuaalisesti paperikarttojen kanssa tai tietokoneella karttaohjelmien avulla, kun meillä on sekä peruskartta että historiallinen kartta digitaalisessa muodossa. Tässä on käytetty jälkimmäistä tapaa. Menetelmää on käytetty Ruotsissa 1960-luvulta lähtien osana tutkimusprosessia sekä arkeologisissa että kulttuurimaantieteellisissä tutkimuksissa, ja siellä on analysoitu erityisesti iso-jakokarttoja niiden tarkkuuden takia.(Lehtinen 2000: 51; 62.) Historiallisia karttoja on hyödynnetty mm. inventoitaessa nuoremman rautakauden kohteita (menetelmästä mm. Ambrosiani 1964, Tollin 1991, Cserhalmi 1998).

Suomessa historiallisia karttoja on käytetty inventoinnin apuna etsittäessä niin esihistoriallisen kuin historiallisenkin ajan kohteita sekä mm. vanhojen kaupunkien varhaisia mahdollisesti säilyneitä osia. Kartta-analyysia tutkimuksissaan ovat käsitelleet mm. Roeck-Hansen & Nissinaho 1995, Nallinmaa-Luoto 1997, Lehtinen 1999; 2000; 2005, Lempiäinen 2002, Mökkönen 2006. Kutakin tutkijaa ohjaavat hänen omat kysymyksenasettelunsa ja tavoitteensa (joku tutkii kulkuväyliä, toinen autiotontteja jne). Itse tarkastelen kartoista ennen kaikkea asutuksen sekä viljelystensijaintiajamuitaelinkeinoihin liittyviä kohteita. Historiallinen kartta kuvaa vain tiettyä aikatasoa kylän historiassa, mutta maiseman yleispiirteet voivat pysyä muuttumattomina useiden sukupolvien ajan (Lehtinen 2005: 78). Tulkitsen karttoja takautuvasti, koska tarkoitukseni on luoda mielikuva ympäristöstä uuden ajan alussa, mihin kaivettu uunirakenne ajoittuu. Historiallisen kartan avulla Tomtåkerkin löytyi vuonna 2002 (Haggrén & Hakanpää 2002). Takautuva analyysi on aina tulkintaa, joka tarvitsee tuekseen esimerkiksi kaivausaineistoa. On kuitenkin mahdollista, että tilojen 1700-luvulla käytössä olleet rintapellot ovat olleet käytössä jo keskiajalla (Lehtinen 2000a: 54). Ihminenhän ei mielellään luopunut hyvästä viljelymaasta.

Kylää kuvaava ensimmäinen kartta on geometrinen kartta vuodelta 1707. Kylässä on ollut enimmillään 14 taloa. 1600-luvun lopulla taloluku oli vakiintunut kahdeksaan (ks. tarkemmin Knuutinen). Tilat näkyvät vuoden 1707 kartalla ja ovat nimeltään: Jönsas, Tyskas, Fredriksberg (=Pungars), Nybondas, Pellas, Köpars, Båtmans ja Slotts. Kylästä on siis kadonnut kuusi tilaa runsaan sadan vuoden aikana.

Asutus keskittyy kahdelle kumpareelle joen länsipuolelle (Rusthållarbacken ja Fredriksberg) sekä harjumaiselle mäelle joen itäpuolelle (Bondbacken). Pellot ovat kaksivuoroviljelyssä ja ne keskittyvät purojen väliin ja rannoille. Pellot eivät juurikaan ole kapeina sarkoina vaan erikokoisina lohkoina, jotka muodostavat isompia kokonaisuuksia. Peltoja kylällä on

noin 40 hehtaaria eli keskimäärin 5 ha/ tila. Kun tiloja oli 1500-luvun alussa enemmän ja peltoala mahdollisesti hieman pienempi, on tilakohtainen peltoalakin ollut parin hehtaarin luokkaa. Vuoden 1707 kartalla (s. 25 tässä julkaisussa) tiloilla on peltolohkoja eri peltokokonaisuuksissa varsin hajallaan ympäri kylän aluetta. Kylän eteläosassa on suuri niitty, jonka läpi kulkee Turusta ja Viipuriin vienyt Suuri rantatie. Toinen niitty sijaitsee kylän koillisosassa. Niityt ovat yhteiskäytössä. Heinäkuormia niiltä on saatu runsaat sata. Pellot ja niityt olivat oman kylän käytössä, mutta metsät ja kalavedet oli jaettu Pålbölen ja Bergbyn kanssa.

Myllyjä ei näy vuoden 1707 kartalla, mutta ne tulevat esiin kylän keskellä sijaitsevan pellon nimessä, joka on *Qvarnåker* (= Myllypelto). Kylän ytimessä näkyy nimi *Vibys gärde* (=Vibyn pelto). By-pääte viittaa kylään. Voisiko se liittyä johonkin vielä vanhempaan kylään, joka sitten myöhemmin sulautui Gammelbyhyn? Rusthållarbackenin pohjoispuolella näkyy kaksikin termiä *tompt* ja niiden vieressä on pelto nimeltä Tomptåker. Tonttien kohdalla ei ole viljelystä ja niillä näkyy pieniä pyörylöitä. Ne saattavat tarkoittaa kiviä, vaikka varmasti muitakin tulkintoja on. Löytämämme rakenteen tienoilla on jopa pyörylöitä kaarevassa muodostelmassa. Saattaisivatko merkinnät tarkoittaa maastoon jääneitä rakennuksen perustuskiviä,joita ei ole raivattu pois? Muita autioon viittaavia tekstejä ei kartasta löydy, mutta toisaalta jotkut peltokuviot ovat sellaisia, että niiden yhteyteen voisi kuvitella tilan. Kylän länsilaidalta löytyy pelto, jonka nimeen sisältyy *Gamble-* sana. Se voi viitata pellon iäkkyyteen muihin verrattuna.

Isojako Gammelbyssä

Vuonna 1761 kylän isojakoa valmisteltiin. Se toteutui seuraavana vuonna ja toimituksesta laadittiin kartta. Isonjaon tavoite oli koota tilojen erilliset sarat ja lohkot isommiksi kokonaisuuksiksi. Isojaossa mitattiin ja jaettiin kerrallaan yhden jakokunnan maat, ja kyseessä saattoi olla useampikin kylä, jotka omistivat yhteisesti maita (Lehtinen 2005:48). Pellot, metsät ja niityt jaettiin tilojen manttaaliluvun perusteella. Tässä yhteydessä määriteltiin myös maan arvo (Gammelbyssä neljään eri laatuluokkaan). Tiloja on edelleen kahdeksan; Jönsas, Pungars (aiemmin Fredriksberg) ja Pellas joen länsipuolella sekä Tyskas, Nybondas, Köpars, Båtsmans ja Slotts nauhana joen itäpuolella harjumaisella rinteellä.

Träskesbäcken auttaa taas hahmottamaan maisemaa. Yleissilmäys tähän ja edelliseen karttaan kertoo, että peltotilkut ovat lisääntyneet etenkin kylän itä- ja länsilaidoilla. Maa-ala on otettu aiempaa tehokkaammin viljelykäyttöön eli 'tyhjää tilaa' on vähemmän. Ennen isoajakoa on siis raivattu runsaasti uusia peltoja. Kahdella eri värillä merkityt pellot viittaavat niiden olevan kaksivuoroviljelyssä. Suuri niittyalue kylän eteläosassa on entisellään. Asutus on samoilla alueilla kuin edellisessä kartassa. Isojako ei ole hajottanut kylän rakennetta; sehän ei mikään tiivis ryhmäkylä ollut

edellisenkään kartan perusteella. Isojako on toteutunut varsin hyvin, sillä kunkin tilan pellot ovat yhtenä tai muutaman laajempana kokonaisuutena tilan ympärillä tai mahdollisimman lähellä sitä. Kylän asutus sijoittuu siis edelleen Rushållarbackenin tuntumaan sekä Träskesbäckenin itäpuolelle itäkaakkoon nousevalle rinteelle.

Kylällä on peltoja runsaat 70 hehtaaria ja niittyjä noin 150 ha, joista heinää parmaksina eli kuormina on saatu noin 123. Runsas puolet niittyalasta on kylän asutusmiljöössä, loput erikokoisina tilkkuina kauempana kyläkeskuksesta, lähinnä Gammelbyträskin ja Pålböleträskin ympäristössä. Peltojen ja niittyjen pinta-alan perusteella varakkaimmat tilat olivat Jönsas ja Pellas, molemmat yhden manttaalin ratsutiloja. Pienimmät olivat 1/3-manttaalin tilat Köpars, Båtmans ja Slotts. Jönsaksella peltoja oli 13,25 ha ja niittyjä noin 27,5 ha. Heinäkuormia sen niityt tuottivat yli 25 kuormaa.

Kylän alueelle on merkitty myös neljä torppaa, jotka kuuluvat ratsutiloille Jönsas, Pellas, Tyskas ja Pungars. Kartalla näkyy myös yksi talousrakennus. Träskesbäckenin varrella pohjoisessa näkyy mylly, sitä ympäröivät peltotilkut omistaa Båtmansin tila, mutta itse myllystä ei sanota mitään. Hieman etelämpänä joen varrella on 'kalkbrott'. Ilmeisesti kalkinlouhintaeioleollutsuurimuotoista kylässä, siitäkään ei karttatekstissä ole mainintaa. Monet polut johtavat Rusthållarbackenille. Se lienee aikojen kuluessa ollut intensiivisin maankäytön alue, mahdollisesti kylän vanhin asuinalue. Polkuja johtaa kylän keskuksesta myös länsi-luoteeseen, millä suunnalla sijaitsevat monet kylän ulkoniityistä.

Alueella harjoitetut elinkeinot kirjallisten lähteiden valossa

Maanviljely

Viljely ja karjanhoito ovat olleet pääelinkeinoja seudulle saapuneille uudisasukkaille. Seudulla oli vallalla kaksivuoroviljely 1400-luvulta eteenpäin. Asukkaat harjoittivat jossain määrin kaskiviljelyä peltoviljelyn ohessa. Tästä kertovat monet riidat, joiden syynä oli toisen tilallisen metsän tai yhteismetsän kaskeaminen. (Antell 1956: 322-324.)

Ruis oli pääviljalaji uuden ajan alussa ja Pernajassa sitä viljeltiin keskimääräistä enemmän etenkin Tervikin neljänneksessä, mihin Gammelby kuuluu. Sen viljely alkoi lisääntyä ohran kustannuksella neljänneksien tarkastelun perusteella 1560-luvun lopulla. Ruista on riittänyt jopa vientiartikkeliksi. Vuoden 1586 maantarkastus kertoo hieman viljelyalueiden kehityksestä; aiempaan nähden vain vähän lisää peltoa oli raivattu ja uutta niittyä ei juurikaan. Mahdollisesti ihanteellisimmat viljelyalueet olivat jo tehokkaasti käytössä. 1600-luvulta on tietoja myös kauran viljelystä, ohra sai antaa tilaa rukiille.(Antell 1956: 325-26.)

Peltopinta-alojen kehityksestä on tehty tutkimuksia. Anneli Mäkelä on arvioinut 1500-luvulla peltojen vuotuiseksi kasvuksi Uudellamaalla 0,5% ja seuraavalla vuosisadalla mm.

Porvoon läänissä 0,7 % (Nummela 2003: 144). Tilojen keskimääräinen peltoala oli Uudellamaalla 1560-luvulla 2,1 ha ja vuonna 1695 7,0 ha (Nummela 2003: 147). Yleistrendi on siis pellon laajeneminen lähinnä ympäristön asettaessa sille rajoituksia.

1600-luvun loppupuolella kerrotaan Pernajan pääelinkeinojen olevan viljely ja karjanhoito. Tuloja saatiin enimmäkseen viljasta ja karjasta, mutta myös kalastuksesta. Metsän tuotteista ei paljon tuloja saatu paitsi vähäisestä polttopuun myymisestä. Gammelbystä sanotaan, että kylällä on hyvät pellot ja kohtalaiset, joskin hieman kuivat niityt. Ylipäätään lahden (Gammelbynlahden) perukoilla oli hyvät viljelyolot. Selvityksessä mainitaan myös Suuri Rantatie, joka "kulkee suurimman niityn läpi" eli Gammelbyn ja Erlandsbölen rajalla.(Antell 1956: 332-334.) Niityt olivat tärkeitä karjan takia, vaikka sato luonnonniityiltä olikin yleensä heikko.

Kalastus

Vielä 1500-luvulla on gammelbyläisillä ollut välitön meriyhteys ja sitä kautta yhteys myös Forsbyn koskiin. Tietyillä kala-apajilla on varmasti käyty vuosisatoja. Tähän vihjaa sitkeä riita kalastusalueesta Gammelbyn ja Forsbyn välillä, josta annettiin tuomio vuonna 1448 (FMU 2773). Kyseinen asiakirja on ensimmäinen, missä Gammelby mainitaan nimeltä ja asiasisältö antaa ymmärtää, että kylä on ainakin jonkin aikaa ollut olemassa. Kyseessä on tuomio kalavesiä koskeneesta kiistasta, jossa Gammelbyläisiltä evättiin sille 'vanhastaan' kuulunut oikeus kalastaa Forsbyn koskella. Forsby on siis seudun toinen emäkylä Gammelbyn itäpuolella.

Sovinnoksi laadittiin raja, joka kulki pitkin (Ryssön lähellä sijaitsevalta Aleön-saarelta) Forsön länsilaitaa joen kohdalle, joka sijaitsee Kullbyn alueella (Kullby=Forsbyn sivukylä Forsbynjoen länsipuolella). Rajan itäpuoli vahvistettiin kuuluvaksi Forsbylle ja länsipuolen alue Gammelbylle katiskoineen ja kaisloineen, muualla sai vapaasti kalastaa millä välineillä hyvänsä.

Kalastus näkyy myös verotuksessa, neljännesveroissa. Gammelbyn kylällä oli vuoden 1557 verotustietojen perusteella 3 kevätnuottaa, joista maksettiin veroa kuivattujen kuorenippujen muodossa. Gammelbyn väen kerrotaan kalastaneen lahnoja Baggefjärdenilla ainakin 1600-luvulla ja suomukalaa *i Baggsjön*, mutta ainakin tiedot kalastuksesta Baggefjärdenillä ovat hieman ristiriitaisia. Sen lisäksi he kalastivat *metsässä sijaitsevasta* järvestä, joka saattaa olla Gammelbyträsk. Kruunu rakennutti vuonna 1586 pyydyksen Forsbyn koskeen, mutta ilmeisesti se ei ole enää 1600-luvun lopulla ollut toiminnassa. Koskesta on saatu saaliiksi ainakin ankeriasta, vimpaa ja kuoretta. (Antell 1956: 347-8.)

Gammelbystä ei kalaa viety kauppatavarana. Kalaa vievät kylät sijaitsivat lähempänä rannikkoa eikä silakkakaan noussut kirkon seutua korkeammalle Suurpernajan lahdella. Antellin mukaan vaikutelma on se, että kalastuksen merkitys tai kalansaliit vähenevät 1700-luvulla ja siitä eteenpäin. Pyyntiä on harjoitettu

lähinnä Sarvlaxin saaristossa (Antell 1956: 342, 350-352).

Karjan määrää vaikea arvioida asiakirjoista, sillä tiedot vaihtelevat vuodesta toiseen ja vaikuttavat täten epävarmoilta. Huippu on saavutettu jo Kustaa Vaasan aikaan.(Antell 1956: 33) Hieman tilojen karjavarallisuutta valottaa hopeaveroluettelo, vaikkakin vain yhden vuoden osalta. Vuonna 1571 kerättiin 'koko kansalta' hopeavero Tanskalle menetetyn Elfsborgin linnan lunastamiseksi ja kattamaan sodan aiheuttamia kuluja. Tällöin laadittiin luettelo talollisten verotettavasta omaisuudesta, mm. metalliesineistä ja kotieläimistä. Luettelossa mainitaan myös köyhtyneet ja tuhoutuneet tilat.

Gammelbyssä oli tuolloin 14 tilaa, joilta kahdesta ei saatu kerättyä hopeaveroa; nämä olivat Jop ja Jöns Hinderssonin tilat. Heidän omaisuudestaan ei ole mitään tietoja. Kaikki muut 12 tilaa maksoivat veroa summan vaihdellessa välillä 8 markkaa ½ äyriä (Jören Thomasson) ja 1 markka viisi äyriä ja rapiat (Henrich Henrichson). Varakkaimpia olivat em. Thomas ja Michil Larsson. Lähes kaikilla oli keskimäärin yksi hevonen (valtakunnallinen keskiarvo/talo oli 0,96 hevosta), kaikilla aikuisia lehmiä 1-5 (ka 2,86/talo) ja seitsemällä 1-2 vasikkaa (ka 1,28/talo). Yhtä lukuun ottamatta kaikilla oli myös lampaita 2-5 kpl (ka 2,72/talo). Kun silmäilee lähikylien talollisten tietoja, on yleisvaikutelma samantyyppinen. Jotkut kylät olivat vain enemmän kärsineet venäläisten tuhopoltoista. Muun muassa Greggbölen molemmat talot on poltettu. Erlandsbölen kaikki kahdeksan tilaa maksoivat veroja, mutta keskimäärin hieman vähemmän kuin gammelbyläiset.

Pålbölessä on neljä tilaa, joista kolme oli poltettu. Bergbyssä on yksi toimiva tila.

Viljelevä yhteisö tarvitsi myllyjä ja ne tulivat jo esille karttojen yhteydessä. Träskesbäckenin varrelta todettiin vuoden 2002 inventoinnissa kolme mahdollista myllyn paikkaa. ne ajoitettiin alustavasti 1700-luvulle. Vesimyllyistä alkaa Suomessa olla tietoja 1300-luvun puolivälistä eteenpäin, ja 1400-luvulla niitä esiintyy asiakirjoissa jo enenevässä määrin (Aaltonen 1944: 4). Sitä ennen vilja oli jauhettu käsin ja todennäköisesti ne ovat sijainneet träskesbäckenin varrella.

Talonpoikien keskuudessa olivat 1700-luvun lopulle asti suosittuja yksinkertaiset pystyakseliset jalkamyllyt. Ne eivät vaatineet suurta vesivoimaa toimiakseen. Varhaiset talonpoikien omistamat myllyt olivat enimmäkseen yhteisomistuksessa. Vaikka kruunu pyrki lähes monopolisoimaan jauhatuksen itselleen 1500-luvulla rakentamalla myllyjä sopiviin koskiin, saivat talonpojat kuitenkin pitää pienet puromyllynsä, kun niitä käytettiin vain omaan tarpeeseen. (Aaltonen 1944: 20, 28, 37.)

Träskesbäckenin varrella peltoaukean pohjoisosassa on vuoden 1762 karttaan merkitty kalkkilouhimo, mutta sillä ei ilmeisesti suurta merkitystä ja louhinta ollut vähäistä. Kuriositeettina mainittakoon 1600-luvun alussa lyhyeksi jäänyt hopean louhinta kokeilu Forsbyn eteläosassa. Siitä on jäljellä

edelleen nimi Silverberget. Varhaista louhintaa on saatettu tehdä myös Forsön-saarella (Antell 1956: 372)

Suuren rantatien linjaus on kulkenut Gammelbyn kylän läpi ja reitti lienee vakiintunut 1400-luvulla (Salminen 1993). Kylä on siis ollut jo olemassa, kun Rantatien varhainen linjaus on vakiintunut. 1600-luvun alkupuolella se on siirtynyt kulkemaan hieman etelämmäksi kylän suuren niityn läpi. Tämä linjaus näkyy kylän varhaisimmalla kartalla.

Elämää 1500-luvulla

Historiallisten karttojen, kirjallisuuden ja MARK-hankkeen tutkimustulosten valossa yritän lopuksi hahmottaa 1500-luvun maankäyttöä ja kylän ympäristön tarjoamia resursseja. Hahmotelmani on hyvin yleisluontoinen ja aineistosta on rajattu pois mm. veroparselit, jotka valottaisivat elinkeinoja. Toisaalta ne tulevat esiin kirjallisuuden välityksellä. Karttoja voi jossain määrin tulkita retrospektiivisesti siltä pohjalta, että asutus on yleensä sijainnut parhaimpien viljelysmaiden vieressä ja niistä ei mielellään luovuttu.
Historiallisista kartoista huomaamme, että sekä asutus että pellot sijaitsevat pitkälti samoilla alueilla kuin nykyään, koska kylä on säilyttänyt maanviljely-alueen luonteen. On mahdollista, että 1500-luvun maankäyttö sijoittuu samantyyppisesti kuin seuraavillakin vuosisadoilla. Asutuksen sijoittumista ovat maaperän laadun lisäksi ohjanneet vesistöt, jotka toimivat niin kulkureitteinä kuin ravinnonlähteenäkin. Kylä on suorastaan sijainnut kulku- ja kommunikaatioväylien risteyksessä, sillä viimeistään 1400-luvun kuluessa Suuren Rantatien reitti on vakiintunut kulkemaan kylän läpi.

Asutus seudulla lienee vakiintunut viimeistään, kun alueelle muutti ruotsalaisia uudisasukkaita 1200-luvulla.

Yleistrendi keskiajalla oli väestönkasvu ja Gammelbykin on kasvanut. Uudelle ajalle tultaessa Gammelbyssä on ollut 13 tilaa ja hieman myöhemmin eli vuonna 1571 14 tilaa. Gammelbystä irtaantuneet lähikylät Pålböle, Bergby, Erlandsböle ja Greggböle olivat jo olemassa uuden ajan alussa, ne kaikki esiintyvät pitäjän ensimmäisessä maakirjassa vuodelta 1543.

Keskiaikaiselle talonpojalle Pernajanlahden perukka on ollut varsin ihanteellinen ympäristö. Siellä on runsaasti savihiesupohjaista maaperää, ympärillä korkeat kalliot tuulensuojana ja puroja tai jokia, joista saa vesivoimaa. Moreeni- ja kallioalueita on voitu hyödyntää rakennusten paikoiksi. Alueelle ovat houkutelleet myös läheiset kosket ja meriyhteys. Kalastuksella on peltoviljelystä huolimatta ollut tärkeä ruokataloutta täydentävä rooli ja ainakin kotitarvekalastusta on harjoitettu merenlahdessa. Aiemmin sitä on harjoitettu myös Forsbyn koskessa. Tuomiokirjan kuvauksen perusteella on vaikea tarkasti sijoittaa kalastusaluetta kartalle. Joka tapauksessa gammelbyläiset ovat uuden ajan alussa ilmeisesti kalastaneet Pernajanlahdella alueella, joka sijaitsee Forsön saaresta länteen sekä rannoilla, jotka sijaitsevat Kullbyn alueesta

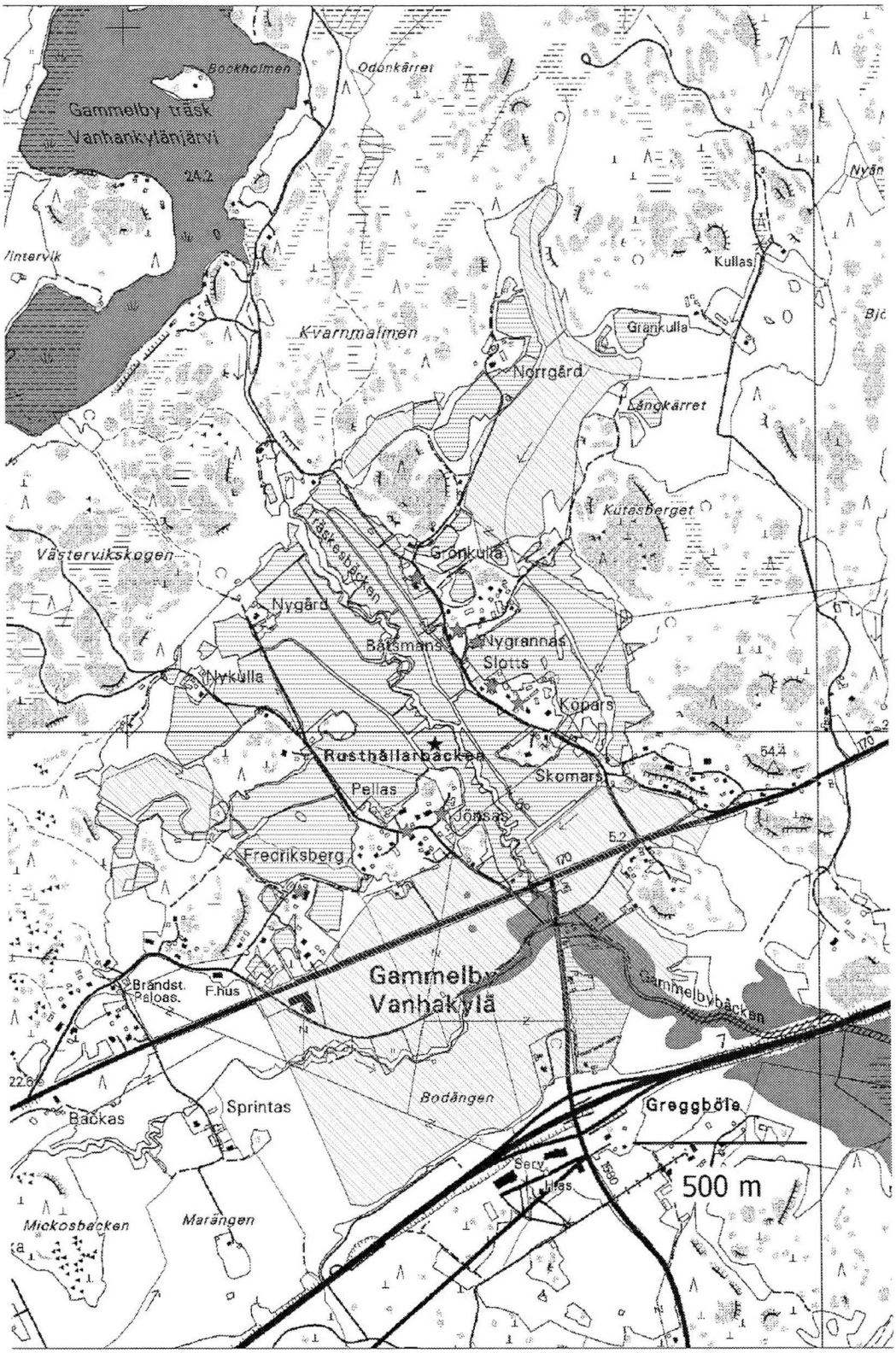

Kuva 4. Gammelbyn pellot vaakaviivalla ja niityt vinoviivalla sekä tähdet rakennuksina vuoden 1761 kartalta nykymaastoon sijoitettuna. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/ MYY/07.

länteen. Aiemmin mainittiin Baggsjö ja Baggefjärden, jotka mahdollisesti viittaavat vesialueeseen Baggnäs-nimisen kylän edustalla. Kylä sijaitsee lähellä Gammelbynlahden perukkaa, hieman Gammelbystä etelään. Kalastusta on harjoitettu kotitarpeiksi myös kylän pohjoislaidalla sijaitsevasta Gammelbyträskistä. Kalastuksella on varmasti ollut suurempi rooli Pernajan rannikko- ja saaristokylissä kuin Gammelbyssä.

Peltoviljely oli jo tunnettu kun pitäjä asutettiin. Tulokkaat omasivat tekniset edellytykset kevyen savimaan muokkaukseen. Karttojen perusteella 1700-luvun alussa Gammelbyn keskeisen alueen savimaat olivat jo viljelykäytössä ja alavammat savialueet niittyinä. Vuonna 1761 kylän maa-ala on entistä tehokkaammin otettu viljelykäyttöön ja uusia niittyjä on perustettu kauemmaksi kylämiljööstä, mm. Pålböleträskin ympäristöön. Tilamäärän ollessa 1500-luvun alkupuolella kahdeksan sijasta 13 ja kun peltoalaa on ollut enintään saman verran tai todennäköisesti vähemmän, on tilakohtainen peltomäärä ollut pienempi kuin 1700-luvulla, keskimäärin muutaman hehtaarin luokkaa per tila. Peltoalan ei sanottu lisääntyvän 1500-luvulla. Tiloja on saattanut olla kylän luoteisosassa, missä vuoden 1707 kartalla on peltoja, mutta ei tiloja. Emäkylän ympärille on jo syntynyt varhain uudiskyliä. On mahdollista, että parhaat peltomaat oli jo otettu käyttöön ja viljelymaan puute on ohjannut uusia tiloja kylän ulkopuolelle. Toisin sanoen voi arvella, että kylän varhaisvaiheessa resurssit ovat riittäneet kasvattamaan kylän tilaluvun varsin suureksi, kunnes lisäväestö alkoi ryhmittyä uusiksi kyliksi emäkylän ympärille. Gammelbystä erkaantuneet kylät ovat jatkaneet leviämistä alueelle, missä savea on runsaasti. Nuorin uudiskylä Pålböle on kasvanut harjujen väliin muita huonompiin olosuhteisiin. Sillä oli myös paljon pidempi etäisyys mereen kuin muilla kylillä.

Karjanhoito on liittynyt läheisesti viljelyyn. Nautojen ja hevosten määrä Gammelbyn tiloilla on hopeaveroluettelon perusteella ollut lähellä suomalaista keskivertoa. Karjan ravintoa on saatu niityiltä merenlahden ympäristöstä. Meri on peittänyt osan 1700-luvun niityistä ja ne ovat 1500-luvulla saattaneet sijoittua pohjoisemmaksi 1700-luvun karttaan verrattuna. Rakennus- ja polttopuuta on riittänyt omiksi tarpeiksi ympäröivistä metsistä.

Gammelbyn kylän varhaisin asutus on ilmeisesti sijainnut kolmella alueella: Rusthållarbackenilla, sen länsipuolella olevalla Pungarsbackenilla ja Träskesbäckenin itäpuolella sijaitsevalla harjanteella, Bondbackenilla. Kantatilat sijaitsevat näillä alueilla edelleen. Varhaiskeskiajalta meillä ei kuitenkaan ole minkäänlaista aineistoa alueen historiasta. Historiallisen kartan avulla pääsemme ylipäätään ensimmäistä kertaa näkemään, miten asutus ja muu maankäyttö ovat sijoittuneet maastoon. Varhaisin kartta kylästä, mihin tutkimustemme kohde *Tompt* on merkitty, on 1700-luvun alusta. Tilatietoja meillä on 1500-luvun puolestavälistä, mutta meillä on kaivausten tuloksena näitäkin vanhempi rakenne. Inventointien ja kaivausten

Kuva 6. Tässä vuoden 1707 kartta (katso sivu 25) peruskartan alla. Pohjakartta (C) Maanmittauslaitos lupanro 112/MYY/07.

aineisto eivät ole ristiriidassa muiden tietojen kanssa. Keskiajan lopulle ajoittuu esimerkiksi keramiikkalöytöjä, joista kirjoitetaan toisaalla tässä lehdessä. Karttaa vanhempi aineisto tukee siis kartan pohjalta muodostettua retrospektiivistä tulkintaa että yksi keskeisistä asuin- ja toiminta-alueista on Rusthållarbacken ja sen ympäristö. Koska asutus vaikuttaa pysyneen samoilla alueilla vuosisatoja, on uudempi rakentaminen mahdollisesti tuhonnut varhaiset kulttuurikerrokset.

Yksi Tomtåkerin uunirakenteesta saamistamme ajoituksista sijoittuu keskiajan alkuun. Onkin kiinnostavaa ajatella mahdollista varhaisempaa asutusta kumpareella, kuin minkä puolestaaineistommetoistaiseksipuhuu. Löytämämme rakenne on perustettu savimaalle, mitä yleensä vältettiin

sen kosteuden takia. Olisiko tässä vaiheessa parhaat moreenikumpareet jo varattu? Rakenteen funktio on jäänyt löytöjen vähäisyyden takia hämäräksi. Karttamerkintä viittaa autioituneeseen tonttiin. Emme kuitenkaan voi varmasti tietää liittyvätkö kartan merkintä ja rakenne toisiinsa. Mitä maaperän kannalta huonompi sijoittuminen tarkoittaa kylän sosiaalista rakennetta pohdittaessa? Paljon on kysymyksiä, joihin voi jatkossa yrittää löytää vastauksia – kysymyksiä, jotka liittyvät sekä rakenteeseen että elinkeinoihin.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA)
Pernajan kartta-aineisto,
Maanmittauslaitoksen arkisto (MMA)
Erlandsböle, S. Broterus 1694 (KA MMA B36 9/1).
Gammelby, S. Broterus 1707 (KA MMA B 36 13/1)
Gammelby, J. Levong 1761 (KA MMA B 36 13/2-4)
Greggböle, S. Broterus 1694 (KA MMA B 37 5/1)

Museoviraston Arkeologian osaston arkisto, Helsinki (MV AOA)
Haggrén, G. & Hakanpää P. 2002: Pernajan Gammelbyn ja Forsbyn osayleiskaava inventointi.

Painetut lähteet

Finlands medeltidsurkunder III, utg. av Reinhold Hausen. Helsinki 1921.

Painettu kirjallisuus

Aaltonen Esko 1944: Länsi-Suomen yhteismyllyt. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisuja.* Forssa 1944.

Antell, Kurt 1956: *Pernå sockens historia I, tiden till år 1700.* Helsinki 1956.

Lehtinen, Leena 2000a: Vanhat kartat muinaisjäännösinventoinnin apuna. Arkeologinen inventointi. *Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen.* Päivi Maaranen, Tuija Kirkinen (toim.). Helsinki 2000.

Lehtinen, Leena 2005: *Karttojen kertomaa* –Vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan. Ympäristöministeriö, alueidenkäytön osasto. Porvoo 2005

Miettinen, Eronen & Hyvärinen 1999: *Land uplift and relative sea-level changes in the Loviisa area, Southeastern Finland, during the last 8000 years.* Helsingin Yliopiston geologian laitos. Helsinki 1999.

Mökkönen, Teemu 2006: Historiallinen paikkatieto. Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista. Edita 2006.

Orrman Eljas 1987: Om geologiska faktorers inverkan på bebyggelsen i södra Finland mot slutet av järnåldern och under tidig medeltid. *Historiskt Tidskrift för Finland, s.169-188.*

Salminen, Tapio 1993: *Suuri Rantatie.* Helsinki 1993.

Soikkeli, Kaarle 1912: Uudenmaan hopeavero ja hopeaveroluettelo v. 1571. *Suomen historian lähteitä V:2.* Suomen historiallinen seura. Helsinki 1912. *Suomen maatalouden historia* I. Toim. V. Rasila, E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Helsinki 2003.

Tollin, Clas 1991: *Ättebackar och ödegärden. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården.* Riksantikvarieämbetet. Uppsala 1991.

Heini Hämäläinen
heini.hamalainen@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Pernajan Gammelbyn Tomtåkerin uunirakenne

Riikka Tevali

Gammelbyn Tomtåkerin pellon kaivauksissa vuosina 2003 - 2004 ainoa löytynyt rakenne oli kaivausalueen keskeltä esiin tullut uuni. Suomessa ei ole paljon julkaistua materiaalia keskiaikaisista tulisijoista, yksinkertaisesti asiaa ei ole tutkittu kovin paljoa. Enemmän valoa aiheeseen luovat kansatieteelliset tutkimukset ja niiden pohjalta luodut analogiat. En itse ottanut osaa Gammelbyn kaivauksiin taikka alueen inventointiin, mutta olen pyrkinyt tutustumaan kaivaukseen sekä löytyneeseen rakenteeseen raporttien pohjalta sekä perehtymällä aiheesta kirjoitettuihin artikkeleihin sekä muuhun materiaaliin.

Uunirakenne

Pernajan Gammelbyn uunirakenne löytyi peltokerroksen alapuolelta ja ulottui koskemattomaan pohjasaveen saakka. Rakenne sijaitsi kauempana muista kylän rakennuksista, ilmeisesti aivan yksin ja lähellä rantaa. (Kuva 1.) Peltomullan poiston jälkeen uunista ei näkynyt vielä paljoakaan, vain hajallaan olevat suurehkot kivenlohkareet kertoivat rakenteen paikasta. Ilmiselvästi pellon muokkaus oli aikojen kuluessa saattanut uunin pintakerroksen sekaisin ja kuljettanut suuren määrän kiviä muualle. Niitä on myös voitu siirtää pois tieltä, kun aluetta on muokattu pelloksi. Parempi ja tarkempi kuva uunin muodoista saatiin vasta, kun kivikerrokset oli kuorittu pois uunin päältä ja alta paljastui rakenteen alaosa. Tämä lounais-koillis-suuntainen neliömäinen, 2,4 x 2,3 metrin laajuinen taso koostui kuudesta suuresta kivilaatasta, joiden välejä oli osittain täytetty pienemmillä kivillä (Kuva 3.). Välejä oli myös tasoitettu ja lujitettu savi- ja hiekkatiivisteellä. Rakenteen käyttöiästä ja korkeista lämpötiloista kertoo laakakivien suuri rapautuneisuus. Kaivettaessa niistä lähti irti pitkiä liuskoja ja osa laakojen välisistä pikkukivistä oli niistä irti rapautuneita paloja. Koko rakennetta ympäröi lastujen ja puusilpun kehä, ja silppua löytyi myös kivien päältä. Nämä olivat ehkä jäänteitä uunia ympäröineestä kehikosta, jota kostea savi oli suojellut ja säilyttänyt. Silpusta ei kuitenkaan ollut jäljellä niin paljoa, että voitaisiin tarkasti kuvailla kehikkoa tai edes varmistua sen olemassaolosta. Silppu saattaa olla myös jäännettä uunissa käytetystä polttopuusta. Tulenpidon merkkinä uunista löytyi yhden laakakiven päältä runsaasti hiiltä, jota saatiin esille myös uunia peittäneestä maakerroksesta. Koko rakenne oli perustettu lähes puhtaalle hiekalle, jota tuli esille vain rakenteen alta. Täten hiekka on tuotu paikalle juuri tätä tarkoitusta varten.

Kuva 1. Uunin löytöpaikka ja kaivausalue avattuna. Kuvassa kaivausalueen vasemmalla puolella olevan metsikön takana Jönsaksen tilan tonttimaa.
Kuva: MARK-projekti 2004.

Pernajasta Tomtåkerin uuninjäänteistä löydetyn kaltaisen perustushiekan käytöstä on esimerkkejä myös muualta: esimerkiksi Helsingin Vanhankaupungin kaivauksissa löytyi vaalealle hiekalle perustettuja uuneja (Narinkka 1994; 129, 132, 248). Vastaavia havaintoja on myös Vantaan Länsisalmen kaivauksilta (Suhonen 2003), joiden aikana alueella kaivettiin esiin lukuisia erikokoisia ja –mallisia uuneja, jotka oli kuitenkin aina perustettu paikalle erikseen tuodulle hiekkakerrokselle. Todennäköisesti hiekka toimii eristeenä tai ehkä sille on vain yksinkertaisesti helpompi ja tasaisempi perustaa uuni. Perustushiekkaa ei kuitenkaan ole tavattu kaikilta tutkituilta uunikohteilta, joten olisi kiinnostavaa tutkia, liittyykö sen käyttöön kenties joitain muita tekijöitä, jotka ovat yhteisiä kohteille, joissa hiekkaa esiintyy.

Mitä löytyi?

Kivilaakojen päälle oli ladottu uunin seinät suurista luonnonkivistä, joista oli jäljellä noin 40 cm korkea latomus (Kuva 2). Kivet oli vuorattu samalla puhtaalla harmaalla savella kuin perustuksen laakakivetkin. Tämä savi oli selvästi erilaista kuin paikan luontainen hiesupitoinen savi ja oli selvästi tuotu jostain kauempaa. Uunin seinät muodostivat U:n muotoisen rakenteen, jonka keskelle jäi kuoppa. Tällöin voisi kuvitella, että uunin suu on ollut siellä, missä seinäkiviä ei enää ole jäljellä lainkaan. Ylemmissä kerroksissa rakenteen sisäpuolelta löytyi hiilikeskittymiä sekä palanutta savea, mutta sitä saatiin koko rakenteesta talteen vain noin kilo. On siis pääteltävä, että joko pellonmuokkaus on kuljettanut mukanaan uunin tiivistesaven päällyskivien mukana tai sitten sitä ei ole edes käytetty uunissa paljoakaan. Koko kaivauksen löydöt olivat jokseenkin tyypillisiä historialliselle kylänpaikalle. Löytöinä saatiin palanutta savea sekä luuta ja myös muutamia paloja kivisavikeramiikkaa sekä kiviesineitä (löydöistä tarkemmin ks. Salonen & Väisänen tässä julkaisussa). Tässä käsiteltävästä rakenteesta ei sen sijaan saatu löytöinä kuin yksi hammas, pii-iskos sekä vähän palanutta savea. Savessa näyttäisi olevan runsaasti oksa- ja korsipainanteita, mahdollisesti

Kuva 2. Uunirakenne pintamaan poiston jälkeen vuonna 2004. Rakennetta tutkittiin jo vuoden 2003 kaivausten aikana, jolloin osa kivirakenteesta poistettiin. Kuva: MARK-projekti 2004.

nämä ovat rakennetta ympäröineestä puukehikosta. Suuri osa palaneesta savesta näyttää kuitenkin sijoittuvan uunirakenteen ulkopuolelle, mikä viittaa sen käyttöön jossain muualla. Mahdollisesti savi on peräisin uunia ympäröineestä rakennuksesta.

Miltä uuni on näyttänyt?

Muotonsa perusteella uuni saattaisi siis olla päältä avoin kiuasuuni, jossa seinäkivet on ladottu tasaisen laakakivilattian päälle ja jossa on suuaukko yhdellä sivulla. Holvi on tehty luonnonkivistä latomalla ja silattu hiekansekaisella savella ja päälle on ladottu pienempiä kiviä. Tilkesavi oli laihdutettu karkealla hiekalla, jolloin se kuivui nopeammin eikä halkeillut kuivuessaan. Erityisesti kosteissa paikoissa saveen sekoitettiin mielellään hiekkaa, jolloin rakenteesta tuli huokoisempi ja se sitoi vähemmän vettä (Vuorinen 2003a, 193). Uuni toimi samalla sekä lämmönlähteenä että leivinuunina. Etuna suuressa uunissa oli muihin verrattuna suurempi lämmönsitomiskyky. Puut ladottiin uuniin suuaukosta ja savu poistui joko savunpoistoaukosta tai suuaukon kautta. Pernajan uuni oli ehkä ladottu laakakiville hirsikehikkoon, josta jäljelle on jäänyt uunin puusilppu. Silppu saattaisi myös olla jäänteenä liesipankosta eli leuasta tai sitten uunissa käytetystä polttopuusta. Tällainen hirsikehikko tai uunin alusrakenne on löydetty esimerkiksi Uukuniemen Papinniemen kylän kaivauksissa (Korkeakoski-Väisänen 2000).

Pernajassa tosin puuta tuli esiin varsin vähän, eikä siitä voida tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä. Puusilpusta teetettiin kuitenkin radiohiiliajoitukset, koska muitakaan ajoittavia löytöjä ei rakenteessa ollut. Näytteiden perusteella uuni ajoitettiin todennäköisimmin 1400-luvun loppuun ja 1500-luvun alkuun (Hela-964, Hela-1015), mikä sijoittaisi sen hieman nuoremmaksi kuin Uukuniemen uunirakenteen. Ajoitustuloksia tukee myös kaivauksen muu löytöaineisto. Rakennuksen jäänteitä ei kaivauksella kuitenkaan saatu kiinni uunin lähettyviltä, joten uunin sijoittuminen rakennuksessa tai sen käyttötarkoitus jää siltä osin epäselväksi.

Mihin uunia on käytetty?

Juha-Matti Vuorinen (2003b, 58) on kuvaillut kiuasuunin sijaintia savutuvassa. Yleensä uuni oli tuvan oviaukon vieressä nurkassa, jossa oli paras veto, mikä helpotti uunin sytyttämistä ja palamista. Tämä sijainti oli myös optimaalinen valaistuksen kannalta, jolloin uunin edustalla saatettiin tehdä töitä myös iltapimeällä. Uunista saatava lämpö varautui sen kivirakenteeseen, joka lämmitti pitkän aikaa. Tämän vuoksi uunin ja peräseinän välissä oli usein myös makuulava. Mitään merkkejä tällaisista ei Pernajassa saatu esiin. Vuorisen mukaan Turun keskiajan ja uuden ajan alun rakennuksissa uuni on vienyt noin neljäsosan huoneen pinta-alasta ja se on paloturvallisuuden vuoksi ollut noin 20 - 30 cm etäisyydellä seinästä.

Itse uunin löytöaineisto ei tue kovinkaan vakuuttavasti sen sijoittamista asuinrakennukseen. Uunista ei löytynyt lainkaan ruuantähteitä, kuten esimerkiksi palanutta luuta, mikä säilyy vuosisatoja ja –tuhansia häiriintymättä. Ainut luu uunista oli yksi eläimen hammas ja sekin on todennäköisesti joutunut sinne myöhemmin. Saattaa kuitenkin olla, että uunia on käytetty lämmityksen ohella yksinomaan leivän leipomiseen. Tällöinhän ei toiminnasta jää muita jälkiä kuin mahdollisesti viljanjyviä, joita on helppo olla huomaamatta kaivauksella niiden pienuuden vuoksi. Tasainen kivilattia viittaa siihen, että jonkin esineen tai ruoan oli pysyttävä pystyssä tasolla. Pernajan kivilaakataso oli kuitenkin itäisellä sivullaan länsilaitaa noin 10 cm matalammalla. Vino taso saattaa jonkin verran haitata ruuanvalmistusta, mutta laakeat leivät pysyvät pystyssä epätasaisemmallakin alustalla. Toisaalta laatat saatettiin ehkä asettaa pohjaksi maan kosteuden takia. Pernajan uunirakennehan makaa savessa keskellä nykyistä ja kenties silloistakin peltoa. Hiekkapohja ja kivilaatat pitivät kosteuden kaukana, mikä oli tulenpidon kannalta tärkeätä. Kivilaatalle perustettu liesi on löydetty mm. Raision Mullin kaivauksissa (Vuorinen 2003a/b). Pohjois-Virossa on kaivauksissa löydetty puolestaan merkkejä rakennuksista, joissa talon nurkat sekä kiuasuuni on perustettu suurille kalkkikivilaatoille (Lavi 2005). Tämä oli nimenomaan esteenä rakennuksen vajoamiselle kosteaan maahan. Saattaa olla, että aikoinaan Pernajankin kivilaatat seisoivat suorassa ja ovat vasta ajan myötä vajonneet kulmastaan syvemmälle peltosaveen. Rakennuksen nurkkien nostaminen kiville esti myös niiden lahoamista.

Kiukaasta ei löydetty paljoa käytöstä kertovia merkkejä, joten voidaan sille esittää muitakin käyttötarkoituksia kuin asuinrakennuksen ruuanvalmistus tai lämmitys. Ei ole mahdotonta, että kiuasuuni olisikin sijainnut riihessä, jossa sitä olisi käytetty sadonkorjuuaikaan viljan kuivattamiseen. Tähän tarkoitukseen kaivattiin suurta, hyvin lämpöä sitovaa ja sitä hitaasti luovuttavaa lämmönlähdettä, johon kiuas sopisi mainiosti. Lisäksi siinä ei myöskään tarvinnut tähän tarkoitukseen pitää yllä kovin suurta lämpötilaa, jolloin kiuasuunissa käytetty tilkesavi ei palanut kovaksi. Myös löytöjen vähyys

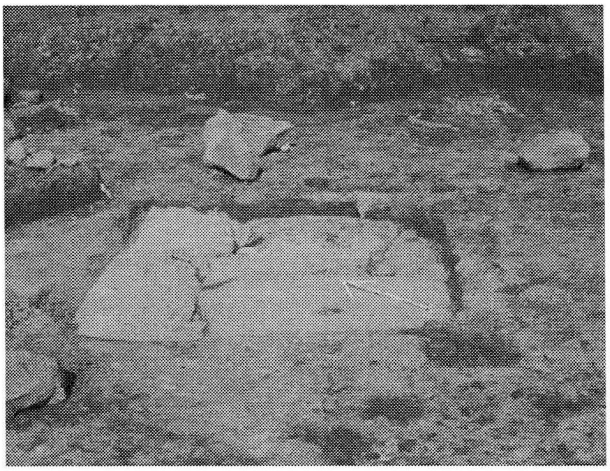

Kuva 3. Uunirakenteen perustan laakakivet ylempien rakenteiden poiston jälkeen.
Kuva: MARK-projekti 2004.

selittyisi tällä tavalla: riihessä tuskin säilytettiin muuta kuin viljaa ja ehkä työkaluja, joten kovin helposti uuniin ei tavaroita hukkunut.

Niilo Valonen kuvailee kirjassaan Suomen kansanrakennukset (1994, 38) tyypillistä riihen kiuasta avonaiseksi kuin saunan löylykiuasta Pohjois-Suomessa, mutta Hämeen puolella se on jo muuttunut umpinaiseksi kuten tuvan uuni. Riihiä taloissa saattoi olla useampiakin ja palovaaran vuoksi ne rakennettiin erilleen piharakennuksista tai kaukaisten peltojen ja kaskien luokse. Myös riihissä uunin paikka oli yleisimmin ovensuunurkassa tai sitten omassa erillisessä kopissaan.
Kolmas mahdollinen selitys Gammelbyn rakenteelle saattaisi olla myös saunan kiuas. Tämä ei sulkisi myöskään kokonaan pois ruuanvalmistusta, sillä usein saunassa on myös asuttu ja toimitettu muita arkisia askareita kuin peseytymistä. Usein myös saunat rakennettiin kauemmaksi muusta asutuksesta, sillä ne syttyivät helposti, kuten myös nykypäivänä rakennetut savusaunat. Täten kiuas-uunin sijainti kauempana muusta asutuksesta tukisi myös tätä tulkintaa, kuten myös riihen kiuasta. Myös vettä löytyy melko läheltä rakennetta, joten palon syttyessä sammutusvesi oli lähellä. Mahdollisesti rakentajat olivat harkinneet myös tätä pystyttäessään kiuasta. Kiukaasta ei myöskään tullut esiin suuria määriä hiiltä tai nokea, mikä viittaisi siihen, että kiuasuuni on pidetty hyvin puhtaana.

Uuni, liesi, takka, nuotio...

Mikä on uuni? Tässä vaiheessa on hyvä miettiä terminologiaa ja miten sitä käytetään tulenpitopaikkoja koskevissa tutkimuksissa. Ole Stilborg (1995) on artikkelissaan "En ugn är en ugn är en ugn" miettinyt näitä erotteluja. Suomen kielessä on mahdollista käyttää tulenpitopaikoista niitä paremmin kuvaavia ilmaisuja kuten liesi, ahjo tai kiuas. Käytännön kielessä ja epävirallisissa keskusteluissa termit uuni, kiuas ja liesi menevät kuitenkin iloisesti sekaisin. Ne tarkoittavat kukin tulenpitopaikkaa, joten termien välille ei tehdä suurta eroa ja joskus uuniksi nimitetty rakenne saattaakin tarkastelun alla paljastua liedeksi. Tähän mennessä

olen itsekin käyttänyt Gammelbyn rakenteesta sekä termiä uuni että kiuas, joskin yhdessä muodostaen termin kiuasuuni. Eroa näidenkin määritteiden välillä kuitenkin esiintyy. Uunilla tarkoitetaan savella tai kivillä katettua rakennetta, josta tuhkat on siivottu pois ennen ruuan valmistamista. Suljettu uunitila jää kuumaksi tulenpidon jälkeen, jolloin siellä voidaan valmistaa ruokaa matalissa lämpötiloissa. Sama on pätenyt jossain määrin myös poltettaessa esihistoriallista keramiikkaa, joka on huokoista ja matalapolttoista, mutta on kuitenkin ollut riittävää ajan tarpeisiin. Kiuas taas on tyypillisesti kylmäladottu pyöreä tai nelikulmainen kivilatomus, jonka alle tehdään tuli. Kiuasta on käytetty ainoastaan lämmittämiseen, lähinnä saunassa. Liedestä puhuttaessa taas tarkoitetaan suunnilleen samankokoisista kivistä ladottua pyöreähköä rakennetta, jossa tulta on pidetty kivien päällä ja jolloin tuotettu lämpö on päässyt karkuun (Stilborg 1995).

Tässä artikkelissa olen käyttänyt Vuorisen määritelmää kiuasuuni. Hänen mukaansa kiuasuuni rakennettiin tavallisesti pelkistä kivistä. Kiukaan pesän kupu tehtiin samoin kivistä holvaamalla ja rakenteen päälle ladottiin nyrkinkokoisia mukulakiviä. Kiukaan edessä saattoi olla liesikiveys, vaikka Länsi-Suomessa se yleensä puuttui. Näin myös Pernajan uunissa. Kansatieteellisen katsantokannan mukaan Pernajan kiuasuunia ympäröivä rakennus olisi siis Ilmar Talven kuvaama savupirtin sisäänlämpiävä, päältä avonainen ja muuraamaton kiuas (Talve 1979,347). Mihinkään rakennukseen ei kuitenkaan Gammelbyssä päästy kiinni. Todennäköisesti tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kiuasuuni olisi sijainnut keskellä rakennusta, vaan että kaikki jäljet ovat valitettavasti kadonneet. Käytäntö on kuitenkin Suomenkin uunitutkimuksessa se, että terminologiaa ei ole. Tutkijat käyttävät kulloinkin kokemuspiiriinsä taikka lukemaansa soveltuvaa termistöä, yksinkertaisesti siitä syystä, että Suomen uunitutkimus on vielä vähäistä eikä yleisesti käytössä olevaa ja sovittua termistöä ole päässyt syntymään.

Suomen lähiympäristössä, kuten Virossa ja Ruotsissa uunitutkimusta on tehty kauemmin, vaikka se ei välttämättä ole kovin paljoa pidemmällä. Kuitenkin joitain analogioita voidaan vetää lähimaiden uuninrakennus perinteeseen. Kuten jo ylempänä lyhyesti mainittiin, esimerkiksi Virossa Ain Lavi (2005) on kaivanut useita rautakautisia ja keskiaikaisia talonpohjia, joiden tulisijoissa on yhteneväisyyksiä myös suomalaiseen perinteeseen. Näistä ei kuitenkaan voida vetää mitään pitkälle meneviä päätelmiä uuninrakennusperinteen kulkeutumisesta, sillä varsinkin Pernajan kiuasuuni on niin yksinkertainen, ettei sen rakentamiseen tarvita paljon esimerkkejä.

Lopputulos

Löydöttömyys rajaa rakenteen tulkintaa suuresti. Näin on myös Pernajan Gammelbyn kiuasuunin kohdalla. Ilman tulkintaa tämä rakenne on vain kasa kiviä ja hiilen- sekä savensekaista maata suurten laakakivien päällä. Uunin

sisäisistä rakenteista ei ole jäänyt jäljelle paljoakaan, mikä johtuu varmasti myöhemmästä pellonmuokkauksesta. Ajoitus uunille on saatu radiohiiliajoitusten ja kaivausten muiden löytöjen avulla. Perustuslaatta tai -laatat uunin alla ovat melko yleinen piirre uuninrakentamisessa, kuten myös puhdas hiekka, jolle laatat on aseteltu. Näitä on tavattu useista tutkituista kohteista Suomessa ja myös ulkomailta niin Ruotsista kuin Virostakin.

Tasolle ladottu kivikasa on varsin yleinen ja hyvin yksinkertainen tulisijan rakennuksen muoto, jolle ei tarvitse etsiä varsinaisia esikuvia tai esiintymisalueita - etenkään kun uunia ympäröineestä rakennuksesta ei ole säilynyt mitään viitteitä. Lämpötila on kuitenkin ollut korkea kiukaassa, jossa on ollut tasainen lattia ja käyttö niin pitkäikäistä, että laakakivet olivat ehtineet rapautua kunnolla. Pernajan kiukaassa ei ole mitään yksittäistä piirrettä tai löytöä, joka mahdollistaisi jonkin yksiselitteisen tulkinnan uuniksi, kiukaaksi tai liedeksi.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Anttila, Helena; Ahl, Eva ja Rosendahl, Ulrika: *Pernaja Gammelby Tomtåker. Keskiaikaisen kylätontin koekaivaus 2003.* MARK-projekti. Museovirasto, Rakennushistorian osaston arkisto.

Ahl, Eva; Hämäläinen, Heini; Knuutinen, Tarja; Rosendahl, Ulrika ja Salonen, Nora: *Pernaja Gammelby Tomtåker. Keskiaikaisen kylätontin kaivaus ja inventointi 2004.* MARK-projekti. Museovirasto, Rakennushistorian osaston arkisto.

Suhonen, Veli-Pekka: *Vantaan Länsisalmen Gubbackan autiotontin arkeologiset tutkimukset vuonna 2003.* Museovirasto, Rakennushistorian osasto.

Vuorinen, Juha-Matti: *Rakennus sosiaalisen toiminnan näyttämönä. Rakentaminen Raision Ihalan Mullissa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla.* Lisensiaatintutkimus, Turun yliopisto. 2003b.

Kirjallisuutta

Helsinki 1550-1640. I. Savolainen ja S. Vainio (toim.). Narinkka. Helsingin kaupunginmuseon julkaisu 1994.

Korkeakoski-Väisänen, Kristiina: "Röykkiöstä leukauuniksi". *SKAS* 3/2000, s. 2-13.

Lavi, Ain: "An addendum to the study of smoke cottages". *Estonian Journal of Archaeology, 9, 2.* University of Tartu 2005, s. 132-155.

Vuorinen, Juha-Matti: "Hallitalo ja hirsirakennus – elämää ahtaassa asumuksessa mutta väljässä pihapiirissä". *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle.* V. Kaitanen, E. Laukkanen, K. Uotila (toim.). SKS. Helsinki 2003a, s. 185-198.

Stilborg, Ole: "En ugn är en ugn är en ugn". *META* 4/1995, s.39-48.

Talve, Ilmar: *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. 1979.

Valonen, Niilo ja Vuoristo, Osmo: *Suomen kansanrakennukset.* Museovirasto. Vammala. 1994.

Riikka Tevali
riikka.tevali@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Pernaja Gammelby Tomtåker. Löytöjen kertomaa

Noora Salonen & Riikka Väisänen

Johdanto

MARK-projektin Pernajan Tomtåkerin keskiaikaisen kylätontin tutkimuksissa vuosina 2003 ja 2004 talletettiin yhteensä hieman alle kolmesataa löytöalanumeroa. Kevään 2003 inventoinnissa löytöjä kerättiin talteen reilut viisikymmentä kappaletta ja saman vuoden kaivauksissa vähän yli sata. Vuoden 2004 inventointi tuotti toiset viisikymmentä löytöä ja kesän kaivaukset noin kahdeksankymmentä alanumeroa lisää.

Gammelbyn Tomtåkerin kylätontti on ollut käytössä keskiajalta 1600-luvun lopulle. Ensimmäinen kirjallinen lähde Gammelbystä on vuodelta 1448 oleva asiakirjamaininta (FMU 2773). Yhtään MARK-projektin löytöä ei voida kuitenkaan sataprosenttisen varmasti ajoittaa 1400-luvulle, vaan suurin osa ajoitettavissa olevista löydöistä sijoittuu 1500–1600-luvuille. Kohteen sijainti vuosisatoja viljelyskäytössä olleella pellolla on vaikuttanut niin löytöjen säilyvyyteen, kuntoon kuin niiden levintäänkin.

Keramiikka

Tomtåkerin keskiaikaisen kylätontin tutkimuksissa on vuosina 2003 ja 2004 löytynyt yhteensä 106 erilaista keramiikanpalaa, joista valtaosa on vaikeasti ajoitettavia punasavi-astioiden paloja. Mukaan löytöihin mahtuu myös muutaman eri aikaisen kivitavaran pala, valkosavikeramiikkaa, fajanssia, posliinia, kivisavea muistuttavan harmaasavikeramiikan paloja sekä jopa yksi rautakaudentyyppisen keramiikan pala.

Vanhinta keramiikkamateriaalia Tomtåkerista voi edustaa rautakautiselta vaikuttavan keramiikan kylkipala (KM 2003110:5) (Kuva 1). Kyseinen pala on kooltaan pieni (n. 2 cm x 2 cm), karkeasekoitteinen, ja sen sisäpuolella on mahdollisesti vaakasuoria dreijausjälkiä. Esihistoriallistyyppistä karkeaa keramiikkaa on ollut Suomessa ja Itämeren ympäristössä käytössä rautakaudelta lähtien – nuorempi keramiikka oli dreijattua erotuksena varhaisemmasta käsin muotoillusta keramiikasta. Eripuolilla Itämerta tämä keramiikka on saanut eri nimityksiä (mm. Itämeren-, karjalainen tai slaavilainen keramiikka, vain mainitakseni muutamia), ja vaikka yleensä se ajoitetaan rautakauden lopulta keskiajalle, on paikoitellen vastaavaa keramiikkaa ollut käytössä pitkälle 1600-1700-luvuille asti.[1] (Elfwendahl 1999; Enqvist 2002; 2004).)

PERNAJA GAMMELBY TOMTÅKERIN LÖYDÖT LAJEITTAIN, 2002–2004

	Inventointi 2002 (MV)	Inventointi 2003	Kaivaus 2003	Inventointi 2004	Kaivaus 2004	Yhteensä
Kivisavikeramiikka	2	3	–	1	2	8
Harmaasavikeramiikka	–	–	1	–	5	6
Punasavikeramiikka	12	32	11	17	15	87
Rautakaudentyypin keramiikka	–	1	–	–	–	1
Valkosavikeramiikka	–	1	–	1	–	2
Fajanssi	1	7	4	–	4	16
Posliini	–	–	–	–	1	1
Liitupiiput	1	2	1	1	11	16
Lasi	–	2	6	–	6	14
Gagaattihelmi	–	1	–	–	–	1
Kiviesineet	1	2	2	–	1	6
Piiesineet/-iskokset	1	2	3	3	4	13
Metalliesineet	–	–	–	1	1	2
Kuona	–	–	2	1	10	13
Palanut savi	8	6	341	26	297	678
Luu	6	–	83	1	85	175

Keramiikkatyypin pitkä käyttöikä ja Tomtåkerin kylkipalan pieni koko vaikeuttavat sen ajoittamista.

Kahvatyngällinen Siegburg-kannun pala (KM 2003110:6) (Kuva 1) edustaa yhtä vanhimmista tuontitavaroista Tomtåkerin aineistossa. Keramiikan valmistus alkoi Siegburgin alueella Reininmaalla jo 1300-luvulla, ja kukoistuskausi tuotannossa jatkui 1500-luvulle asti (esim. Elfwendahl 1999; Gaimster 1997; Hurst & al. 1986). Pernajan osayleiskaavainvento innissa vuonna 2002 löytynyt Raeren-kannun pala (KM 2002070:6) edustaa suunnilleen samaa aikakautta ajoittuen 1500-luvun loppupuolelle. Toinen inventoinnissalöytynytsormipainantein koristellun kivisavikannun pohjapala (KM 2002070:1) edustaa jopa hieman varhaisempaa toimintaa alueella, ajoittuen noin 1300-1400-luvuille (Haggrén & Hakanpää 2002). MARK-projektin tutkimuksissa löytyi lisäksi muutama pala tyypillisiä Westerwald-kannun paloja (KM 2003110:7; 200475:53), joille on ominaista koboltinsininen lasite (Kuva 1). Keramiikkatyyppiä valmistettiin Westerwaldin alueella 1600-luvun alkupuolelta lähtien. Tosin aiemmin (1500-luvun puolella) sitä valmistettiin jo muun muassa Raerenin alueella (Esim. Elfwendahl 1999; Gaimster 1997; Hurst & al. 1986). Kivisavea edustavat myös 1700-luvulta lähtien käytössä olleiden seltteripullojen palat (Elfwendahl 1999; Gaimster 1997).

Tomtåkerilta on myös useita ns. harmaasavikeramiikan kylkipa-

Kuva 1. Löydöt ylhäältä vasemmalta: rautakaudentyyppinen keramiikka, harmaasavikeramiikka, simpukkakoristeinen liitupiipun koppa, Siegburg-keramiikka, Westerwald-keramiikka ja gagaattihelmi. Kuva: N. Salonen.

lasia (Kuva 1). Keramiikka on sintraantumatonta, mutta massaltaan kovaa. Ulkopinnalla on rihlausta ja osassa paloista on myös tummanharmaalla värillä tehtyä maalauskoristelua. Kyseinen keramiikka oli tuontitavaraa – todennäköisesti böömiläis-saksilaista alkuperältään – ja se ajoitetaan yleensä 1400- ja 1500-luvuille. Siitä käytetään myös nimitystä "*Near stoneware*". (Niukkanen 1998.) Suomesta vastaavanlaista keramiikkaa on löytynyt mm. Siuntiosta Suitian kartanon kaivauksista, 1500-luvulle ajoittuvan rakennuksen jäänteistä (Niukkanen 1998:64-65) sekä Espoon Kauklahden kylätontin kaivauksista (Haggrén & al 2003). Samannäköistä kivitavaraa muistuttavaa harmaasavikeramiikkaa on löytynyt myös Tukholmasta Helgeandsholmenin tutkimuksissa 1500-luvun kerroksista (Dahlbäck 1983).

Suurimman osuuden Tomtåkerin löydöistä muodostavat punasaviastioiden palat (yhteensä 75 kpl). Aineistossa on sekä ruoanvalmistukseen että tarjoiluun tarkoitettujen astioiden palasia. Useita paloja on ns. kolmijalkapadasta, joka oli yleinen ruoanvalmistusastia 1500- ja 1600-luvuilla (Niukkanen 1994:313). Pernajan padanpalojen joukkoon kuuluvat kaksi jalan katkelmaa sekä putkikahvan katkelma. Useat punasavikeramiikan paloista ovat lyijylasitteen lisäksi vaalealla savilietteellä koristeltuja – ns. engobe- tai bolus-koristeisia – jotka olivat yleensä tarjoiluun tarkoitetuttuja kulhoja ja vateja. Niiden käyttö yleistyi 1500-luvulta lähtien (Niukkanen 1994:314-315).

Toisen suuren löytöryhmän muodostavat tinalasitettujen fajanssiastioiden palaset, joita on yhteensä 15 kappaletta. Fajanssin yleistyminen ajoitetaan yleensä 1600-luvulle (Niukkanen 1994:321). Osassa Tomtåkerin paloissa massa on vaaleanpunertavaa, jonka perusteella ne voisivat edustaa juuri tätä vanhempaa 1600- ja 1700-lukujen

tuontitavaraa (Anttila & al 2003). Tomtåkerin keramiikkalöytöihin kuuluvat myös posliinivadin pala, sekä lasitetun valkosavikeramiikan kahvan pala ja koriste-esineen katkelma. Preglasiaalista valkosavea ei löydy Suomesta, joten siitä valmistetut esineet ovat kaikki tuontitavaraa Keski-Euroopasta. Kahvan pala voisi olla osa valkosavista pataa, joita käytettiin jonkun verran punasavisten rinnalla 1500-luvulta eteenpäin, yleistyen 1600-luvulla. (Niukkanen 1994: 316.)

Liitupiiput

Ensimmäinen kirjallinen tieto tupakan ja liitupiippujen tuonnista Suomeen on vuodelta 1637, jossa sitä mainitaan tuodun Turun lisäksi muun muassa Pernajan Gammelbytä lähinnä olevaan kaupunkiin, Porvooseen (Mellanen 1994). Historiallisen ajan kaupunkikaivauksilla liitupiippulöydöt ovat hyvin yleisiä. Pernajan Tomtåkerin maaseutukohteelta MARK-projektin tutkimuksissa liitupiippujen katkelmia löytyi yhteensä 15 kappaletta. Inventoinnissa 2003 löytyi kaksi kulunutta pesän pohjan katkelmaa, joissa molemmissa oli leimaamaton kanta. Muotonsa puolesta ne voisivat olla 1600-luvun lopulta (Anttila & al 2003a). Vuoden 2004 kaivauksilta saatiin kopan tyvipala (Kuva 1), jossa oli selvä simpukkakoristelu (KM2004075:75). Simpukkapesällisiä piippuja on valmistanut muun muassa Tukholman Kungsholmenissa vuodesta 1775 lähtien toiminut Nyberg & Wettervik-tehdas, ja ne kuuluvat niin sanottuun "hollantilaiseen tyyppiin" (Bonds 1980). Toisessa vuoden 2004 kaivauksissa talletetussa piipun pesänkatkelmassa (KM2004075:77) on tyviosassa molemminpuolinen leimaus, mutta valitettavasti se on niin kulunut, ettei tunnistaminen ollut mahdollista. Lisäksi löytyi viisi koristelematonta pesänkatkelmaa, joita on niin ikään vaikea ajoittaa fragmentaarisuuden ja pienen kokonsa takia. Loput kuusi liitupiippulöydöistä on koristelemattomia varrenkatkelmia. Lisäksi Museoviraston inventoinnissa 2002 löytyi yksi piipun varsi (Haggrén & Hakanpää 2002). Agricola-projektin Pernajan pappilan kaivauksilta on useita 1700-luvulle ajoitettavia liitupiippulöytöjä, sekä pari 1600-luvulle mahdollisesti ajoittuvaa katkelmaa (Palm & Pellinen 2002), joten Pernajassa on tupakkaa polteltu 1600-1700-luvuilla niin kirkollisissa kuin talonpoikaisissakin piireissä.

Lasi

Lasifragmentteja löytyi yhteensä 14 kappaletta. Vuoden 2004 kaivauksissa tulivat ainoat kaksi mahdollista ikkunalasin kappaletta. Toinen mahdollisesti 1600-luvulta oleva vihertävä noin 1,5cm läpimitaltaan oleva lasi löytyi peltomultakerroksesta kaivausaluetta laajennettaessa. Toinen hiukan isompi, noin kahden millimetrin paksuinen palanen tuli irtolöytönä pohjoispellolta joenmutkan pensaikosta. Lasimassa on lehmuksenvihreää ja kyseessä lienee lasinleikkuujäte, jonka yksi reuna on pyöristynyt ja hieman paksumpi (KM 2004075:70). (Ahl & al. 2004b.) Jos löydöt ovat ikkunalasia, olivat ne palasia pienistä ruuduista, joista ikkunat vielä 1500–1600-luvuilla koostuivat (Haggrén 1994). Yhtään ruutuja koossapitäviä lyijyisiä

ikkunanpuitteita ei löytynyt, mutta niitä löytyy yleensäkin kaivauksilta vähän, sillä lyijyllä oli useita eri uusiokäyttötapoja (Haggrén 1994).

Ehdottomasti hienoimmat lasilöydöt tontilta olivat kaksi kappaletta niin sanotun passglas-lasin jalkalevyn reunapalaa (KM 2004075:78 ja KM 2003109:19). Vanhimmat passglasit ovat Keski-Euroopasta 1500-luvun alusta, mutta ne yleistyivät vuosisadan puolivälissä ja säilyivät pohjoisessa käytössä 1600-luvun loppuun asti (Haggrén 1994). Alueellisesti lähimmät passglas-löydöt ovat Pernajan pappilan kaivauksilta, joilta on löytynyt kaksi pikarin reunapalaa (Palm & Pellinen 2002). Esimerkiksi Naantalin kaupungin 1500–1600-lukujen keskiluokkaisen porvariperheen talon kaivauksista on löytynyt kahden erillisen passglasin sirpaleita (Tulkki 2003a) ja Helsingin Vanhankaupungin parituvasta taas on löydetty palasia vähintäänkin 99:stä eri pikarista (Haggrén 1994).

Loput kahdeksan lasifragmenttia ovat ongelmallisempia, niin tunnistuksen kuin ajoituksenkin suhteen. Niihin kuuluu m.m. vihertävämassainen kylkipala lieriönmuotoisesta pullosta (KM2003109:15), sinivihreä kylkipala lääkepullosta tai astiasta (KM2003109:94) sekä tummansininen, mahdollisesti 1800–1900-luvuille ajoittuva astian palanen (KM2004075:60).

Gagaatti-helmi

Yksi erikoisimmista löydöistä oli vuoden 2003 inventoinnissa tullut gagaattinen noin 0.5 cm läpimitaltaan oleva hieman suippo helmi (KM 2003110:44) (Kuva 1). Gagaatti on ruskohiilen muunnos, puolijalokivi, joka on väriltään syvänmustaa tai tummanruskeaa (Schumann 1979). Vastaavanlaisia helmiä on löytynyt Pernajan pappilan kaivauksilta vuosilta 1997–2002 kolme kappaletta ja niiden arvellaan kuuluneen rukousnauhaan, joita on ollut käytössä keskiajalta ainakin 1700-luvulle (Palm & Pellinen 2002). Esimerkiksi Turusta on Åbo Akademin tontilta 1400–1500-lukujen vaihteen kontekstista löydetty gagaatista valmistettu apostoli Jakob vanhempaa kuvaava simpukanmuotoinen pyhiinvaellusmerkki Santiago de Compostelasta Espanjasta (Taavitsainen 2003).

Pii, valinmuotti ja muu kiviesineistö

Piitä tutkimuksissa löytyi yhteensä yksitoista kappaletta. Väriltään piit olivat vaaleanharmaata, -ruskeaa, tummaa sekä aivan mustaa. Iskoksia joukossa oli yhdeksän kappaletta, joissa yhdessä oli retusointia. Mahdollista tuluspiitä oli yksi kappale, samoin kuin mahdollista pyssypiitä.[2] Liusketta löytyi neljä kappaletta. Niistä kaksi on hieman epävarmoja kiviesineenkatkelmia ja toiset kaksi liuskehioimen katkelmaa.

Vuonna 2004 kaivausalueen eteläsiivestä löydettiin liuskekivestä valmistettu valinmuotinpuolikas. (KM2004075:35). Kooltaan muotti on 30 x 69mm ja painaa noin 45 g. Toisella puolella muotissa on pyöreä, noin kaksi senttiä läpimitaltaan oleva aurinkomainen kuvio sekä kuusisakarainen tähti,

Kuva 2. Liuskekivinen valinmuotti.
Kuva: N. Salonen.

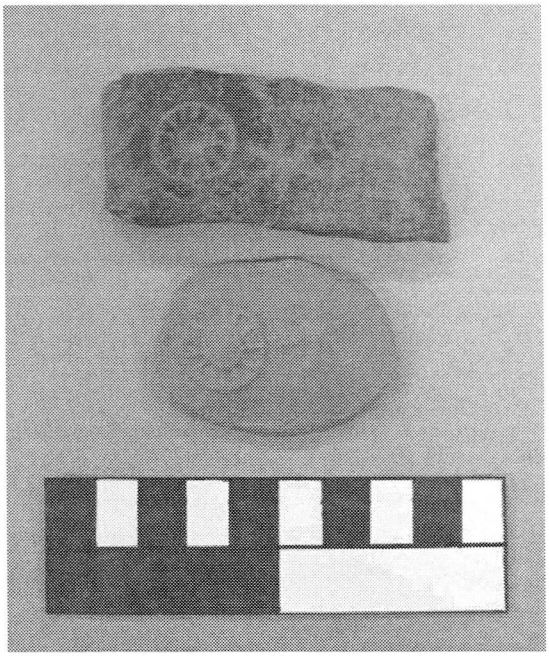

toisella puolella on kaksi uurretta (kuva 2). Valinmuotti on karkeatekoinen ja on luultavasti uusiokäytetty hioinkivi. Tällainen muotti soveltuisi esimerkiksi pronssi- tai tinanappien valamiseen. Muotinpuolikkaaseen kaiverretut kuviot eivät tosin ole erikoisen syviä (ks. kuvan 2 vahamalli). Melkein identtinen vastine valinmuotille on löydetty Viipurista, ja sekin on samalla tavalla uusiokäytetty (Saksa 2002). Viipurin valinmuotti löydettiin todennäköisesti 1600-luvun jälkipuolelle ajoittuvan lankkulattiatason yhteydestä, joskin hyvästä säilymisestä huolimatta puurakenteen ajoitus ei ole varma (Suhonen 2006). Myös Naantalin kaupunkikaivauksilta on löytynyt vanhasta hioimesta tehty valinmuotti, jonka kuva-aihe tosin on erilainen, eikä täten vastaa Tomtåkerin tai Viipurin muotteja (Tulkki 2003b).

Luut

Suurin osa löydetystä luuaineistosta oli fragmentaarista ja palamatonta. Fragmentteja löytyi yhteensä 169 kappaletta, joista vain kymmenkunta oli palaneita. Yhteispainoa luille kertyi vain noin 95 g. Luuaineiston vähäinen määrä on poikkeuksellista historiallisen ajan maaseutukohteella, joka kaiken lisäksi sijaitsee pellolla. Sijainnin vuoksi voi suurin osa löytyneistä luista olla hyvinkin tuoreita. Palamattomista luista on tunnistettavissa muun muassa lehmän ja hevosen hampaita sekä hammaskiilteitä.

Kuona

Kuonaa löytyi vain kymmenkunta palasta, joista suurin osa tuli irtolöytöinä joen läheisyydestä. Joukossa on muun muassa kuplikasta tiilikuonaa, rautakuonaa sekä yksi vaaleansininen masuunikuona (Anttila & al. 2003).

Palanut savi

Kvantitatiivisesti suurin löytöryhmä oli

palanutsavi,jotaotettiintalteenyhteensä parisen kiloa (670 kpl). Suurimmassa osassa fragmentteja savessa on käytetty sekoitteena hiekkaa ja niissä on nähtävissä korsien tai oksien painaumia. Osassa on silattuja savilietepintoja sekä nokijälkiä. Inventoinnissa 2003 palanutta savea ei juurikaan otettu talteen (vain kuusi kappaletta). Kaivauksissa 2003 kappaleita tuli yhteensä noin 340 ja painoksi kertyi hiukan päälle kilo. Palanutta savea tuli yhtä lailla alueilta yksi ja kaksi, sekä muutamista koekuopista. Vuoden 2004 inventoinnissa saatiin peltokävelyllä talteen alle kolmekymmentä palaa ja saman vuoden kaivauksissa vähän alle kolmesataa. Savitiivisteiden löytömäärä alkoi kasvaa heti mentäessä peltomultakerrosta syvemmälle.

Lopuksi

Mitä tietoa Gammelbyn elämästä löytöjen avulla on mahdollista saada? Yleisimpiin löytöryhmiin tämäntyyppisillä keskiaikaisilla kylätonteilla kuuluvat muun muassa palanut savi ja rautanaulat (Haggrén 2002). Tomtåkerin tapauksessa savitiivistettä saatiin talteen reilusti, mutta hevosenkenkä- ja muutkin naulat loistivat poissaolollaan. Juuri mitään muutakaan varmasti tunnistettavissa olevaa ja arkeologista metalliesineistöä ei saatu talteen. Edes pöytäveitsiä, joita yleensä historiallisen ajan kaivauksilta löytyy (olivathan ne oleellinen osa ruokailua) ei tullut ainuttakaan. Orgaanisia materiaaleja ei säilyvyysongelman vuoksi tullut yhtään. Oletettavaa on että muun muassa puiset astiat ovat olleet käytössä runsaslukuiset; nyt ne kuitenkin jäävät löytöaineistosta kokonaan pois. Myöskään mitään muihin käsitöihin, lankojen ja kankaiden valmistamiseen ja käsittelyyn tai vaatteiden ompeluun viittaavaa ei löytynyt. Suuri osa löytöaineistosta on hyvin vaikeasti ajoitettavaa. Esimerkiksi samantyyppistä keramiikkaa on voitu valmistaa useiden vuosisatojen ajan. Myös arvokkailla ja harvinaisemmilla astiatyypeillä on voinut olla pitkäkin käyttöikä, ja ne ovat voineet siirtyä "sukukalleuksina" sukupolvelta toiselle useaan otteeseen. Valitettavasti rahojakaan ei Tomtåkerilta löytynyt. Löytömateriaali ei juuri poikkea aineistoista joita tuon ajan kaupunkikohteilta on saatu, muuten kuin määrällisesti. Kalliisiin tuontitavaroihinkin Gammelbyn asukkailla näytti olevan varaa, kuten esimerkiksi kivisavikeramiikka, passglasin sirpaleet sekä fajanssit osoittavat. Tuontitavaran esiintymisen Tomtåkerilla voisi selittää muun muassa Porvoon kaupungin läheisyys, kylätontin sijainti rannikolla tai sillä, että kylää halkoi Suuri Rantatie.

Lähteet:

Henkilökohtaiset tiedonannot:

Suhonen, Mervi. 4.10.2006: Henkilökohtainen sähköpostiviesti, Helsingin yliopisto.

Painamattomat lähteet:

Ahl, E.; Hämäläinen, H.; Rosendahl, U. & Suisto, H. 2004a: Pernaja Gammelby Tomtåker. Arkeologinen inventointi. Helsingin Yliopisto. Helsinki.

Ahl, E.; Hämäläinen, H.; Rosendahl, U. & Suisto, H. 2004b: Pernaja Gammelby Tomtåker. Arkeologinen kaivaus.

Helsingin Yliopisto. Helsinki.
Anttila, H.; Ahl E. & Hämäläinen H. 2003a: Pernaja Gammelby Tomtåker. Arkeologinen inventointi. Helsingin Yliopisto. Helsinki.
Anttila, H.; Ahl E. & Hämäläinen H. 2003b: Pernaja Gammelby Tomtåker. Arkeologinen kaivaus. Helsingin yliopisto. Helsinki.
Enqvist, J. 2004: Karjalaista keramiikkaa slaavilaiseen tyyliin. Näkökulma historiallisen ajan keramiikkatyyppiin. Pro gradu – tutkielma, Helsingin Yliopisto.
Saksa, A.I. 2002: Otshet o proizvodstve ohrannyh arheologitsheskih raskopok v g. Vyborge Leningradskoj oblasti v 2001 godu. Institut Istorii Materialnoj Kultury RAN Sankt-Peterburg. Kaivauskertomus. IIMK RAN, topografinen arkisto, Pietari.

Museovirasto / Rakennushistorian osasto:
Haggrén, G. & Hakanpää, P. 2002: Pernaja. Gammelbyn ja Forsbyn inventointi.
Hakanpää, P. 2004: Kotkan Kyminlinnan koekaivaus, kartoitus ja maaperän kunnostuksen arkeologinen valvonta 2004.
Hakanpää, P. 2005: Kotkan Kyminlinnan kaivaus, Suvorovin linnoituksen kartoitus ja Kyminlinnan ympäristön sotahistoriallisten kohteiden inventointi 2005.

Painetut lähteet:

Finlands medeltidsurkunder (FMU) III. Samlade och i tryck utgivna af Finlands statsarkiv genom R. Hausen. Helsingfors 1928.

Kirjallisuus:

Bonds, G. 1980: Clay pipes from Ryssviken. *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe. IV. Europe I. BAR International series* 92. Oxford.
Dahlbäck, Göran (ed.) 1983: *Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström*. Liber. Stockholm.
Elfwendahl, Magnus 1999: *Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala. Lund Studies in Medieval Archaeology* 22.
Enqvist, Johanna 2002: Polvijärven sotkuman karjalainen keramiikka. SKAS 4/2002. (s. 26-34)
Gaimster, David 1997: *German Stoneware 1200-1900*. British Museum Press.
Haggrén, Georg 1994: Pikarit, ikkunat ja muut lasit. Helsingin porvarien haurasta ylellisyyttä - ja arkiesineistöä. *Narinkka* 1994. Jyväskylä.
Haggrén, Georg 2002: Kadonnut keskiaika? Maaseudun esinekulttuuri arkeologian näkökulmasta. *SKAS* 4/2002. (s. 17-25)
Hurst, John G., Neal, David S. & van Beuningen, H. J. E. 1986: *Pottery Produced and Traded in North-West Europe 1350-1650. Rotterdam Papers* VI. Rotterdam.
Lehtonen, Hannele 2003: Alli-Matin ja Vilppu Jaakonpojan talot. *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa*. Turku.
Mellanen, Jaana 1994: "...päiväni ovat haihtuneet kuin savu..." 1600-luvun tupakkapiiput Helsingin Vanhassakaupungissa. *Narinkka* 1994. Jyväskylä.
Niukkanen, Marianna 1994: Renessanssi keittiössä. Vanhankaupungin keramiikka-astiat. *Narinkka* 1994. Jyväskylä.
Niukkanen, Marianna 1998: "Al ting aer forgaengelich..." Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996-1997. *Fennoscandia archaeologica* XV (1998). (s. 59-69).
Palm, Jukka & Pellinen Hanna-Maria 2002: Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Pernajassa. *Muinaistutkija* 3/2002 (s. 29-46)
Schumann, Walter 1979: *Jalokivet ja korukivet*. Otava, Helsinki.
Taavitsainen, J-P 2003: Pyhiinvaellusmerkkejä hiippakunnan pääkaupungista. *Kaupunkia pintaa syvemmältä: arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. AMAF* IX. Turku.
Tulkki, Carita 2003a. Jokapäiväistä savitavaraa ja koreita lasipikareita.

Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa. Turku.
Tulkki, Carita 2003b. Käsityötä, pukeutumista ja koristautumista. *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa*. Turku.

Viitteet

[1] Slaavilaistyyppistä keramiikkaa on Suomesta löytynyt myös venäläisten rakennuttamien linnoitusten 1700-luvun lopun kerroksista, mm. Kotkan Kyminlinnasta (Hakanpää 2004; 2005).
[2] Kesän 2004 kaivauslöytöihin kuului myös kahdeksan millimetriä läpimitaltaan oleva pistoolin lyijykuula (KM 2004075:16), jonka pinta on laukauksen jäljiltä epätasainen. Hieman alle kymmenen gramman painoinen kuula löytyi kaivausalueen itäisestä siivestä (Ahl &al 2004b).

Noora Salonen
noora.salonen@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Riikka Väisänen
riikka.h.vaisanen@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Yhteenvetoa MARK-projektista

Tutkimuksen antia – avoimia kysymyksiä

Tarja Knuutinen

MARK-projektin Pernajan Gammelbyssä vuosina 2003–2004 toteuttamat arkeologiset tutkimukset ovat tuoneet uutta tietoa itäuusmaalaisen kylän asutushistoriasta, mutta herättäneet myös uusia, nimenomaan maaseudun keskiaikaiseen asutukseen liittyviä kysymyksiä.

Gammelbyssä tutkittu kohde näyttää niin arkeologisen löytöaineiston, radiohiiliajoitusten kuin historiallisen lähdeaineistonkin valossa ajoittuvan 1400 – 1500-luvuille. Mahdollista on, että kohde on ollut käytössä jo aiemmin, mutta todennäköinen autioitumisajankohta rajautuu historiallisen lähdeaineiston perusteella viimeistään 1600-luvun ensimmäisille vuosikymmenille (Knuutinen tässä julkaisussa).

Tutkittu kohde on tulkittu autioituneeksi tonttimaaksi lähinnä historiallisen lähdeaineiston, kuten 1700-luvun maakirjakarttojen perusteella (Hämäläinen tässä julkaisussa). Arkeologisten kaivausten yhteydessä esiin tuli kuitenkin hyvin vähän tonttimaan elämästä kertovaa aineistoa. Kaivetun uunirakenteen perusteella paikalla on todennäköisesti sijainnut jokin muu kuin asuinkäytössä ollut rakennus (Tevali tässä julkaisussa). Uunirakenteen ympäristössä oli hyvin vähän merkkejä muista mahdollisista rakennusjäänteistä. Myös varsinaisten kaivausten yhteydessä kertyneet esinelöydöt olivat hyvin niukkoja. Enemmän esinelöytöjä tehtiin alueen peltojen pintapoiminnan yhteydessä laajalta alueelta kaivausalueen ympäristöstä. Esineistön joukossa oli mm. saksalaista tuontikeramiikkaa ja -lasia. (Esineistöstä Salonen & Väisänen tässä julkaisussa.)

Gammelbyn tutkimustulokset herättävät kysymyksiä mm. maaseudun autioituneiden keskiaikaisten (kylä)-tonttien ja kylien rakenteesta. Pernajan Gammelby on esimerkki vain osittain autioituneesta kylästä, jossa talot ovat sijoittuneet hajalleen kylän peltotasankoja ympäröiville moreeni- ja kalliokumpareille. Kaivettu uunirakenne ja mahdollinen tonttimaa taas sijaitsevat alavalla savimaalla ja on siten muista taloista poikkeava (Hämäläinen tässä julkaisussa). Tutkitun uunirakenteen funktio jää tutkimustulosten valossa epäselväksi, mutta tulkinta muusta kuin asuinkäytössä olleen rakennuksen uunista on ajatuksia herättävä. Mihin käyttöön massiivinen uuni on aikanaan rakennettu, mitä toimintoja tonttimaalla on ollut ja onko kyseessä lainkaan

asuinkäytössä ollut tontti? Pienialainen kaivaustutkimus ei Gammelbyn osalta anna vastauksia näihin kysymyksiin, jotka todennäköisesti tulevat kylätonttien tutkimuksen edetessä nousemaan keskeisiksi monilla muillakin kohteilla.

Historiallisen ajan maaseudun arkeologiaa ei Suomessa ole vielä paljon tehty. Tätä taustaa vasten Gammelby on vienyt tutkimusta aimo askeleen eteenpäin: se tarjoaa kokemuksia, vertailuaineistoa ja uusi kysymyksiä, joiden pohjalta on taas helpompi alkaa tutkia ja tulkita uusia tutkimuskohteita.

Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Kulttuurientutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

Kaivausporukka äyskäröi vettä kaivausalueelta. Kuva: MARK-projekti.

Idän kirkkojen arkeologia Lontoon Bysanttikonferenssissa

Hanna-Riitta Toivanen

Bysantin, Armenian ja Georgian keskiajan arkeologiset kohteet olivat esillä kansainvälisessa Bysantin tutkimuksen suurkonferenssissa Lontoossa 21-26.8. 2006. Tässä konferenssissa, jonka järjestää joka viides tai kuudes vuosi kansainväinen Bysantin tutkimuksen seurojen kattojärjestö AIEB *(Association Internationale des Etudes Byzantines)* on arkeologialla aina merkittävä osuus. Tapahtumaan osallistui lähes tuhat osanottajaa eri puolilta maailmaa. Suomesta konferenssiin osallistui Bysanttikomitea yhdeksän tutkijan ja harrastelijan voimin. Kaikkien neljän suomalaisen esitelmänpitäjän esitykset oli ohjelmoitu samaan aikaan, joten en päässyt kuulemaan muita, mutta professori Aune Jääskisen aihe oli lähellä arkeologiaa: hän käsitteli Tihvinän Jumalanäidin ikonin palauttamista evakosta Amerikasta Venäjälle. Tunnelma oli innostunut ja innostava. Parasta oli se, että huolimatta hyvin erilaisista kansallisista, uskonnollisista ja kulttuurisista näkökulmista voitiin keskustella asioista hedelmällisesti - tosin lukuunottamatta joitakin kiihkeämpiä keskusteluja joita aina syntyy kun oma identiteetti koetaan uhatuksi.

Bysanttilaisten kohteiden restaurointi

Bysanttilainen rakennuskanta on paljolti tuhoutunut ja sitä tuhoutuu jatkuvasti sodissa ja luonnonmullistuksissa. Positiivista Lontoossa oli se, että arkeologisesta rakennusjäämistöstä puhuttaessa ei nyt käsitelty yksinomaan kaivauksia, vaan myös suunniteltuja, keskeneräisiä tai kokonaan toteutuneita restaurointiprojekteja. Varsinkin Kreikan, Kyproksen ja Siinain alueilla on toteutettu merkittäviä restaurointiprojekteja, ja niitä suunnitellaan lisää. Vaikka Kyproksen ja Kreikan alueilla onkin tehty jotain, on korjausten tarve edelleen suunnaton. Useat bysanttilaiset kirkot ja muut jäännökset ovat saaneet väistyä uudisrakentamisen tai klassisen arkeologian kaivausten tieltä. Maanjäristykset ovat jatkuva uhka, eikä Balkanilla olla kaihdettu sotia edes viime vuosina. Kyproksen pohjoisosan turkkilaisvalloitus oli tietenkin yksi vakavimmista katastrofeista, joka

tuhosi arkeologisia kohteita, etupäässä kirkkoja. Ja diktaattori Enver Hoxhan ateistisen hallinnon aikana tuhottiin Albaniassa kirkkoja järjestelmällisesti. Siksi on ihmeellistä, että siellä on edes jotain jäljellä Albanian varhaiskristillisestä ja bysanttilaisesta rakennuskannasta.

Kreikan alueella bysanttilaisen arkeologian tutkimuksen alkuvaiheessa uranuurtajana oli Anastasios Orlandos. Orlandosin elämäntyö on suunnaton, sillä hän dokumentoi elinaikanaan lähes tähtitieteellisen määrän bysanttilaisia kirkkoja. Nyt Stavros Mamaloukos Ateenan Polytekniseltä korkeakoululta esitteli paikallisia restaurointiprojekteja, joista yksi on Vatopedin luostarin pääkirkko, *katolikon* Athos-vuorella.

Kyproksen bysanttilaisen jäämistön restaurointi alkoi 1935 Arthur S. Megawin toimesta, joka perusti museoviraston tapaisen organisaation tallentamaan bysanttilaista rakennuskantaa. Toinen vaihe alkoi 1960 saaren itsenäistyttyä, jolloin työtä johtivat V. Karageorgis ja A. Papageorgiou. Viime aikoina Kyproksella on ollut tavoitteena lähinnä tilanteen vakiinnuttaminen. Diomedes Myrianthefs mainitsi esityksessään useita saaren turkkilaisen puolen kirkkoja, kuten *heksagonaalisen* Apsinthiotissa -luostarin *katolikonin*, jonka typologia on erittäin harvinainen. Apsinthiotissan kupolia kannattaa kuusikulmiolle perustuva tukijärjestelmä, joka on hyvin harmoninen ja vaikuttava ratkaisu. Tosin se jättää kupolin sisätilan kuvaojelmalle vähemmän tilaa kuin esim. oktogonille perustuva kannatusjärjestelmä.

Georgia ja Armenia

Vaikuttaakin siltä, että jotkut sinänsä tärkeät kohteet, kuten Siinain Pyhän Katariinan luostariin liittyvä pikkukirkko Mooseksen vuorella saa osakseen ylenpalttisesti huomiota, kun taas lukemattomat vähemmän tunnetut mutta merkittävämmät rauniot odottavat turhaan pelastajiaan. Onneksi positiivisia yllätyksiäkin löytyy, kuten se, että turkkilaiset restauroivat Koillis-Anatoliassa georgialaisia kirkkoja, mikä tosin liittynee Turkin EU-toiveisiin. Tao-Klardjet, jota sanotaan myös "Georgian Siinaiksi", kuuluu nykyiseen Koillis-Turkkiin ja tunnetann nimellä Artvin Ili. Ottomaanien imperiumi valtasi 1500-luvulla siitä osia, ja 1800-luvulla se käytännöllisesti katsoen jaettiin Turkin ja Venäjän kesken. Vielä niinkin myöhään kuin 1900-luvulla tiedetään Tao-Klardjetissa olleen vanhoja kirkkoja, jotka nyt on menetetty, mutta säilyneitäkin on, joista osa toimii moskeijoina.

Keskiajalla Georgian Tao-Klardjetin alueesta taisteltiin useaan otteeseen. Siksi sielläonuseitatäysintutkimattomia linnoituksia huikaisevan korkeilla vuortennyppylöillä. Wienin yliopiston Bysantinistiikan ja Nykykreikan tutkimuksen insituutti on kartoittanut linnoitusten sijaintia ja yleistilannetta. Bruno Baumgartnerin mukaan nyt olisi tärkeää etsiä näitä linnoituksia koskevia kirjallisia lähteitä, ja selvittää, onko niillä ratkaisevia eroja suhteessa armenialaisiin linnoituksiin. Ainakin

Tao-Klardjetin kirkot muistuttavat arkkitehtuuriltaan armenialaista tyyliä. Niissä on usein sylinterinmuotoinen kupoli jonka katto on suippo, toisin kuin Bysantissa. Onneksi Tao-Klardjetin alueella on silti säilynyt tavattoman arvokkaita 800 - 900-luvulle ajoitettuja kirkkoja ja katedraaleja, kuten Oskin, Iskhanin, Banan ja Tbetin katedraalit, sekä Khanztan, Parhalin, Othtan, Eklesian, Eni-Rabatin ja Jalan kirkot. Paikotellen joissakin kirkoissa on säilynyt taidokkaita reliefejä sekä seinämaalauksia, kuten Dolisqanan, Hahulin, Ibriklin ja Ishkhanin kirkoissa. Mutta kauankohan Khandztan Pyhän Georgioksen kirkon kupoli mahtaa vielä pysyä ylhäällä, sillä sitä kannattavista neljästä tukipilarista on kaksi lähes kokonaan sortunut?

Entä miksi Tao-Klardjetin kirkot rakennettiin? Tiedot ovat ristiriitaisia, mutta joka tapauksessa alueelle syntyi useita luostareita, jotka kukoistivat pitkään. Tästä Tao-Klardjetin omaleimainen kulttuuri on lähtöisin. Georgialais-bysanttilaiset suhteet näkyvät näiden kirkkojen maalausten rippeissä, sekä arkkitehtuurikuvanveistossa. Idän kirkko ei varsinaisesti hyväksy kolmiulotteista veistotaidetta, mutta reliefejä on jonkin verran tehty. Kaakkois-Turkin alueella Van-järven saaressa sijaitseva Ahtamarin Pyhän Ristin kirkko tunnetaan kertovista reliefeistään. Kirkon rakennutti Vaspurakanin ruhtinas 915-921. Nyt Ahtamarin kirkko on UNESCO:n suojelukohde, ja sitä restauroidaan parhaillaan. Tosin kirkon ulkoasu ei ole sitä mitä se oli alun perin, koska sen ulkopinta oli koristettu kullalla.

Pyhän Ristin kirkon ulkoseinien reliefit esittävät Raamatun kertomuksia, joiden joukosta löytyy esim. profeetta Joona merihirviön kidassa ja katuvat niiniveläiset. Lisäksi relefeistä löytyy eläin- ja kasviaiheita, ornamentteja, kuusisiipihahmoja ja apostoleja. Armenian kirkon historiallinen tausta selittyy perimätiedon mukaan apostoli Bartolomeuksen ja Taddeuksen toiminnalla. Armenian kristillinen valtio perustettiin jo 301. Heidän kirkkonsa luokitellaan ns. *antikhalkedonilaisiin* tai monofysiitteihin, koska he eivät hyväksyneet Khalkedonin kirkolliskokouksen 451 muotoilemaa oppia Kristuksen kahdesta luonnosta, jumalallisesta ja inhimillisestä. Armenialaisten puolustukseksi on kuitenkin todettava, että heidän edustajiaan ei päässyt konsiiliin, koska Armenian oli silloin puolustauduttava kaikin voimin persialaisia vastaan. Vaikuttaakin siltä, että monofysiittien eli harhaoppisten leima olikin lähinnä väärinkäsityksen tulos.

Joissakin Tao-Klardjetin alueen kirkoissa, kuten Opizassa ja Dolisqanassa kupolia kannattavat *tromppi-pendentiivit*, mikä tarkoittaa sitä, että kaksi erilaista järjestelmää, kolmiomainen holvivaippa ja nurkkakomero on yhdistetty toisiinsa kannattamaan painavaa kupolia, vaikka yleensä käytetään vain toista. Hahulin kirkossa pendentiiveihin on sijoitettu näkinkengän muotoiset koristeelliset trompit, mikä kertoo hyvin luovasta mielikuvituksesta.

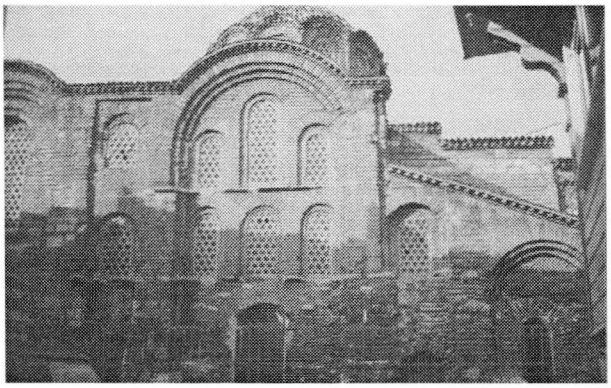

Kuva 1. Eski Imaret Camii Konstantinopolii.
Kuva: Hanna-Riitta Toivanen 2004.

Konstantinopolin koulukunta

Oma aiheeni käsitteli Konstantinopolin koulukunnan kirkkojen muotokieltä provinsseissa keskibysanttilaisella ajalla (843-1204). Konstantinopolin kirkoille olivat tyypillisiä korkeat kaarevat tympanonit, joista tehtiin sitä vaatimattomampia sovelluksia mitä kauemmaksi pääkaupungista mentiin. Tämä näkyy vaikkapa vertaamalla erään moskeijaksi muutetun kirkon, Istanbulin *Eski Imaret Camiin (Kuva 1)* ja Hortiatisin Kristuksen Kirkastumisen kirkon *(Kuva 2)* päätyjä keskenään. Hortiatisin kylä sijaitsee Kreikan Makedoniassa lähellä Thessalonikaa. Eski Imaret Camiin korkea kaareva pääty on Hortiatisin Kristuksen Kirkastumisen kirkossa supistunut lähinnä puolikaaren muotoiseksi ns. sokeaksi kaareksi. Kirkkoa peitti alun perin kupoli, mutta se on romahtanut.

Konstantinopolilainen muotokieli ilmenee entisissä Bysantin maakunnissa monin eri tavoin, kuten muurauksessa, seinäpintojen tiilikoristelussa tai kupolien ulko- ja sisäpinnoissa. Konstantinopolin kirkkojen kupolit olivat joko sileitä, taitettuja *kurpitsakupoleita* tai ruoteilla jäsenneltyjä, kuten nykyisesä moskeijassa *Kilise Camii (Kuva 3)*. Konstantinopolista levisi provinsseihin myös tiilimuuraus nimeltään *kätketyn tiilen tekniikka*, joka tarkoittaa että joka toinen tiilirivi jätettiin näkyviin ja joka toinen muurattiin umpeen. Tästä syntyi raidallinen muurauspinta, josta aiheutuu hyvin esteettinen vaikutelma. Kätketyn tiilen teknikka levisi provinsseihin useina erilaisina sovelluksina. Sillä saatettiin muurata myös kaaria, kuten Kristuksen Kirkastumisen kirkossa Hortiatisissa *(Kuva 2)*.

Hierotopia

Suhteessa kirkkoarkeologiaan professori Slobodan Curcic Princetonin yliopistolta käsitteli kysymystä siitä, mitä pyhän tilan käsite lopulta merkitsi bysanttilaisille. *Hierotopialla* tarkoitetaan sellaista ilmaisullista symboliikkaa, joka voidaan kokea vain jokaisen omassa mielessä. Bysanttilainen kirkko sisältää ajatuksina ristiinaulitsemisen, hautaamisen ja ylösnousemuksen. Nicoletta Isar Kööpenhaminasta pohti valon merkitystä kirkossa suhteessa hierotopiaan. Aringonvalon lisäksi oli merkitystä sillä, miten pyhä tila

Kuva 2: Kristuksen kirkastumisen kirkko, Hortiatis, Kreikan Makedonia. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen 2005.

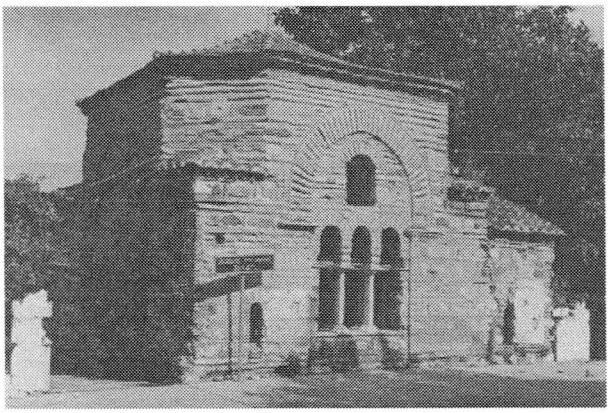

Kuva 3: Kilisse camii, ruodekupoli, tuettu pendentiiveillä, keskibysanttilainen kausi, Konstantinopoli. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen 2004.

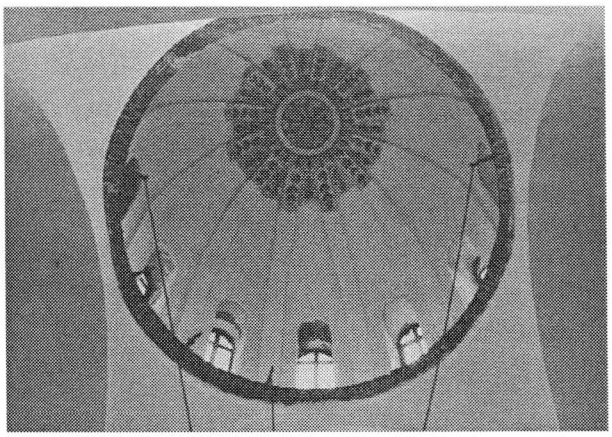

valaistiin lampuilla. Hän muistutti myös pyhän tulen käsitteestä. Suitsutuksen merkitystä tilassa taas valotti Beatrice Caseau Pariisista. Koska kirkko symboloi paratiisia, oli suitsutuksen tarkoituksena luoda jonkinlainen taivaallinen ilmapiiri - mutta myös karkottaa hyönteiset, mahdolliset epämiellyttävät hajut ja demonit.

Lopuksi

On ilahduttavaa, että niin bysanttilaisia, armenialaisia kuin georgialaisiakin kirkkoja restauroidaan, mutta samalla on pakko kysyä, kuinka paljon onkaan vielä täysin dokumentoimattomia ja restaurointisuunnitelmaa vailla olevia kohteita. Entä miten mahtaa käydä niiden Bulgarian, Serbian, Makedonian, Turkin tai Albanian kohteille, joille ei vielä olla tehty mitään?

Seuraava AIEB:n Bysantin tutkimuksen suurkonferenssi järjestetään viiden vuoden kuluttua Sofiassa. Lisätietoja Lontoon suurkonfererenssin ohjelmasta ja sen sisällöstä saa osoitteesta www.byzantinecongress.org.uk/, josta pääsee lukemaan esitelmiä ja katsomaan kuvia vaikkapa Tao-Klardjetin kirkoista Mine Karidoğlun esitelmästä *Projects towards the Preservation of Medieval Georgian Architecture of Tao-Klardjet.*

Hanna-Riitta Toivanen
taidehistorioitsija, joka väittelee lähiaikoina Konstantinopolin arkkitehtuurikoulukunnasta keskibysanttilaisella ajalla (843-1204).
hanna.r.toivanen@helsinki.fi

SKAS ry:n kevätkokous

pidetään
keskiviikkona 21.3.2007,
klo 18.00
Helsingin Kulttuuritalolla
Museoviraston rakennushistorian osaston tiloissa
(Sturenkatu 4).

Kokouksen jälkeen
dosentti Kari Uotila esitelmöi aiheesta
Turun keskiaikaiset kivitalot.
Esimerkkinä Aboa Vetus -museon alue

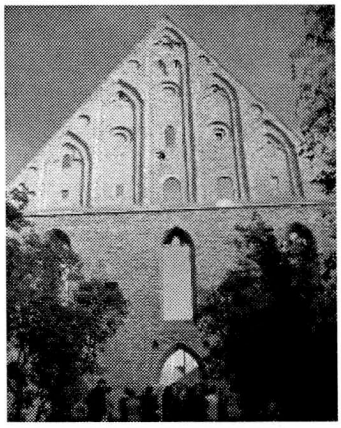

Pirita. Kuva: Eva Ahl 2003.

SEURAN KEVÄTMATKA VIROON 19.-21.4.2007

Seuran perinteinen kevätmatka järjestetään Viroon, setukaisten alueelle.
Matkanjohtajana toimii dosentti Markus Hiekkanen.

Alustava matkaohjelma:

to 19.4.
Aamulla lähtö Turusta-Helsinki-Tallinna-Tartto
Kaupunkikierros Tallinnassa ja iltakävely Tartossa
Majoittuminen hotelli Ihaste, Tartto

pe 20.4.
Retki Setukaisiin

la 21.4.
Kaupunkikierros Tartossa
Iltapäivällä paluu Tallinnaan-Helsinki-Turku

Matkan hinta 230/250 euroa, lopullinen hinta määräytyy lähtijöiden lukumäärän mukaan. Hintaan sisältyy linja-autokuljetukset, laivamatkat, 2 yön majoitus 2-hengen huoneissa, hotelliaamiaiset, lounaan ja pääsyn museoalueelle Setukaisissa

Jokaisella lähtijällä täytyy olla voimassaoleva passi sekä oma matkavakuutus!

Ilmoittautumiset matkalle mukaan seuran sihteerille 10.3.2007 mennessä.
Ilmoittautumiset ja lisätiedot:
Mia Lempiäinen, *mialem@utu.fi*

Ilmoittautuneille lähetetään tarkemmat tiedot matkan järjestelyistä.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu on 18 € vuodessa, opiskelijoilta 12 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 20 €. Irtonumerohinta on 5 €.

Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa **http://org.utu.fi**

Puheenjohtaja:
Kari Uotila
p. 050-528 7360
kari.uotila@utu.fi
kari.uotila@kolumbus.fi

Varapuheenjohtaja:
Jussi-Pekka Taavitsainen
justaa@utu.fi

Sihteeri:
Mia Lempiäinen
p. 0400-539279
mialem@utu.fi

Rahastonhoitaja:
Hanna-Leena Salminen
p. 050-5845222
hanna-leena.salminen@utu.fi

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2006

.GB50 PRESS M

SKAS C/O ARKEOLOGIA • HENRIKINKATU 2 • 20014 TURUN YLIOPISTO